శ్రీరస్తు.

ఓంనమోగాయత్ర్యై

శ్రీమదవనీమండలమండనాయమానానాం
నిత్యనైమిత్తికప్రాయశ్చిత్తోపాసనాదినిఖిలకర్మాను
ష్ఠానధురంధరాణాం
త్రయ్యంతశ్రాంతస్వాంతప్రచారాణాం
ద్విజాతీనాంమనోల్లాసకరం
నిఖిలనిగమాదిదర్శనరాద్ధాంతవిజ్ఞానరత్నాకరాయ
మాణవిద్వన్మండలసంస్తూయమానకీర్తిచంద్ర
చంద్రికావిశదీకృతదిగంతరాళ
శ్రీకృష్ణపండితప్రణీతమ్,

పరమపురుషార్థదివ్యసౌధసమారోహణసోపా
నమార్గాయమాణసంధ్యాకర్మవిశదీకరణ
ధురీణమ్-నిర్ణయకల్పవల్ల్యాఖ్యమ్.
సంధ్యావందనభాష్యమ్.

ఇదమ్.

శాత్తనూరు॥ విశ్వనాథశాస్త్రిణా పరిశోధితమ్.

శ్రీమత్కల్యాణపురనివాసినా
బ్రా, స్వామినాథశాస్త్రిభిః
బూదంగుడి, నారాయణార్యాణాం
సత్సంప్రదాయకళానిధిముద్రాక్షరశాలాయామ్
ముద్రాప్య ప్రకటీకృతా సతీ
సజ్జనమోదాయవిజయతేతరామ్.
బెంగళూరు.
1887.

శ్రీః

ఏతద్గ్రంథవిషయసూచికా.

విషయసంఖ్యా		పుటసంఖ్యా
౧	సంధ్యావందనభాష్యప్రారంభః	౧
౨	సంధ్యాయా నిత్యత్వవిచారః	,,
౩	సంధ్యాయా అర్థజ్ఞానపూర్వకమేవానుష్ఠేయత్వవిచారః ...	౨
౪	వేదార్థాపరిజ్ఞానదోషః	౩
౫	ఉపనేతుర్విద్వత్త్వావశ్యకతా	,,
౬	సంధ్యాకర్తృవిషయాః	౫
౭	సన్ధ్యావందనఫలవిచారః	౬
౮	సన్ధ్యాత్రయమధ్యే ప్రాథమ్యవిచారః	౮
౯	సంధ్యాకాలవిచారః	౯
౧౦	సంధ్యాశబ్దార్థవిచారః	౧౦
౧౧	సంధ్యాకాలాతిక్రమణప్రాయశ్చిత్తమ్ ...	౧౧
౧౨	సంధ్యావందనస్య గౌణకాలవిచారః	౧౨
౧౩	సంధ్యాతిక్రమణే ప్రాయశ్చిత్తద్వైవిధ్యమ్	,,
౧౪	సంధ్యాయా దివా అననుష్ఠానే కర్తవ్యతా	౧౩
౧౫	సంధ్యాదినిత్యకర్మణామేకదినాతిక్రమణే ప్రాయశ్చిత్తమ్	౧౪
౧౬	సంధ్యాయాస్సప్తరాత్రాకరణే పునస్సంస్కారః ...	౧౫
౧౭	ఆచమనవిధిః	౧౬
౧౮	ప్రాణాయామలక్షణమ్	౨౨
౧౯	మన్త్రార్థప్రారంభః	౨౩
౨౦	అర్ఘ్యనిర్ణయః	౩౮
౨౧	ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యనిర్ణయః	,,
౨౨	అశౌచే సంధ్యావిధిః	౪౧
౨౩	వ్యాధితస్య సంధ్యావిధిః	౪౨
౨౪	గాయత్రీజపవిధిః	౪౬
౨౫	కాలత్రయే ఉపస్థానమంత్రనిర్ణయః	౫౪

ఏతద్గ్రంథవిషయసూచికా సమాప్తా.

శ్రీరస్తు.

సంధ్యావందనభాష్యప్రారంభః.

శ్లో॥ యస్మిన్దర్పణబింబజృంభితపురీసందర్భతుల్యం జగజ్జ్ఞానం యత్పర
సంవిదో యత ఇదం రూపాద్యవిక్లిప్యతే । యస్యాజ్ఞానవిజృంభి
తా ప్రతిభిదా వారీందుభేదాదివత్తం భూమానమమేయమస్తమో
హ్యాదిసదావామార్ధజానిం శివమ్॥ *

పూర్ణజ్ఞానందస్వరూపాయ దక్షిణామూర్తయే నమః। ప్రాజ్ఞైర్వాప్యభిజ్ఞా నరూరోమీతి దీక్షితానాస్మి చింతయా॥ ముకుందాశ్రమయోగీంద్రపాదపంకజమాశ్రయే। యత్సంస్మరణమాత్రేణ ప్రాయశ్చిత్తం జాయతే నృణామ్। అరుంధతీవ్రతభాగ్యశాలినీలక్ష్మీరభూన్నైజజననీజన్మైర్గతా శ్రీరంగభట్టస్తుపితాపితాగమస్త్రావద్యవం జేసకలార్థసిద్ధయే। శ్రీమద్రఘుపతిదైవజ్ఞవంశశ్రీకృష్ణపండితః। ప్రకాశయామ్యహంస్పష్టం సంధ్యావందనపద్ధతిమ్ భాష్యాణి వేదస్యవిలోక్యారిష్టతావిద్వత్ప్రియాసిగ్ధయకల్పైల్లికసౌ। గంభీరసంశోభిపదానుగుంభితాలధాగవశ్రేణిశిశుత్వయామయి। ఇహార్థలుసకలసుగ్రాహరిగణనాయామాదితః పరిగణనార్హస్య సంధ్యావందనకలాపస్యస్వగాపపిశేషజిజ్ఞాసాయథాకథంచిద్విగుణాపి *। శేయాక్స్వధర్మగుణిపరధర్మాస్వనుష్ఠితాదితిభగవదుపదేశాన్స్వపస్త్రైన్నీశ్రేణసింహానిధానునిరంతరవిశేషశ్రమాపరితోషితసదాచార్యముఖకంలోదీరితసిద్ధాంతసారసారగాన్నిర్ణీతమతిరహస్యామృతమాలయా యథాయోగం ప్రకాశ్యతే॥ *

—* సంధ్యావాసిన్యుత్పత్తిః *—

తత్ర తావత్సంధ్యావందనం నిత్యం *॥ అహరహస్సంధ్యాముపాసీతేతి శ్రుతావహరహరితివీప్సావగమాత్ *అహరహః ప్రవృజ్యతే- అర్ధమాసే అర్ధమాసే ప్రవృజ్యతే- వసంతే వసంతే జ్యోతిషా యజేతేత్యాదౌ తథాదర్శనాత్ నన్విదమయుక్తం తత్ర నిత్యత్వం యథాకాలమకరణే ప్రాయశ్చిత్తాశ్రవణాత్ ఆస్మృతియాత్పురుషశ్శోనమవనాథా వేదోక్త్యేభిర్హ్యాశ్రవణాచ్చ. అనాహితాగ్నితాస్తేయమిత్యుపపాతకేష్వనాహితాగ్నితాయాః పఠితాచ్చ- నైవం ప్రకృతేతాదృశవచనాసంభవేన సంధ్యావందనస్య నిత్యం భవతి చేదుచ్యతే ప్రకృతేతథావిధానవచనాపాసనసంతతివదతావత్కర్తవ్యం- కింసంధ్యావందనకర్మప్రధానభూతగాయత్ర్యుపదేశ్యా యథాకాలమకరణే ప్రాయశ్చిత్తాభావశ్చ

చ్యతే- అహోస్విద్యథాకాలం సంధ్యావందనకర్మానుష్ఠానస్యాకరణే ప్రాయశ్చిత్తాభావః- నాద్యః సావిత్ర్యా అపి యథాకాలమనుపదేశే గురుతరప్రత్యవాయశ్రవణాత్ - యథాహ భగవానాపస్తంబః॥ అతిక్రాంతే సావిత్ర్యాః కాల ఋతుం త్రైవిద్యకం బ్రహ్మచర్యం చరేదథోపనయనం తతస్సంవత్సరముదకోపస్పర్శనమితి ఉక్తంచాశ్వలాయనమునివర్యైః- అత ఊర్ధ్వం పతితసావిత్రీకా భవంతి- నైనానుపనయేన్నాధ్యాపయేన్నైభిర్వివాహయేన్నయాజయేయురితి న ద్వితీయః సంధ్యాయా అకరణే బహుప్రత్యవాయశ్రవణాత్। తదాహ గోబిలః॥*॥ సంధ్యా యేన న విజ్ఞాతా సంధ్యా యేనానుపాసితా। జీవమానో భవేచ్ఛూద్రో మృతశ్వా నోభిజాయతే॥ విష్ణుపురాణే॥ ఉపతిష్ఠంతి యే సంధ్యాం యేన పూర్వాం న పశ్చిమామ్। వ్రజంతి తే దురాత్మానస్తామిస్రం నరకం నృప॥ కూర్మపురాణే। యోన్యత్ర కురుతే యత్నం ధర్మకార్యే ద్విజోత్తమః। విహాయ సంధ్యాప్రణతిం స యాతి నరకాయుతమ్॥ దక్షః॥ సంధ్యాహీనోశుచిర్నిత్యమనర్హస్సర్వకర్మసు। యదన్యత్కురుతే కర్మ న తస్య ఫలభాగ్భవేత్॥ స్మృత్యంతరేపి॥ యస్సంధ్యాం కాలతః ప్రాప్తామాలస్యాదతివర్తతే। సూర్యహత్యామవాప్నోతి ఉలూకత్వమియాత్తయా॥ కించ॥ సాయం ప్రాతస్సదా సంధ్యాం యే విప్రా నానువాసతే। తాన్ ధార్మికో రాజా శూద్రకర్మసు యోజయేత్॥ శౌనకః॥ సంధ్యాతిక్రమణం యస్య సప్తరాత్రమవిచ్యుతత్। ఉన్మత్తదోషయుక్తో వా స నస్సంసాగమర్హతి॥ తస్మాత్సంధ్యావందనాతిక్రమణే ప్రత్యవాయబాహుళ్యశ్రవణాన్ని

—* సంధ్యాయా అర్థజ్ఞానపూర్వకమేవానుష్ఠేయత్వవిచారః. *—

త్యమితి సిద్ధం- తచ్చానుష్ఠానమర్థావబోధపూర్వకమాచరణీయం। తథా సతి మహాఫలం భవతి నేతరదా। అత ఏవ ఛాందోగ్యే॥ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి- విద్యా సమ్యగర్థజ్ఞానం శ్రద్ధా ఆస్తిక్యబుద్ధిః అర్థజ్ఞానేన సమగ్రఫలం భవతీత్యాశయేన వీర్యవత్తరమిత్యుక్తం- తదేవేతి విశేష్యసంగ్రహైవకారసామర్థ్యాదవిద్వత్కృతమనుష్ఠానమతథాభూతమితి చ గమ్యతే తథా నిరుక్తేపి॥ స్థాణురయం భారహారః కిలాభూదధీత్య వేదం న విజానాను యోర్థం. యోర్థవిత్సకలం భద్రమశ్నుతే నాకమేతి జ్ఞానవిధూతపాప్మేతి॥ స్మృత్యంతరేపి॥ యద్గృహీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే। అనగ్నావివ శుష్కైధో న తజ్జ్వలతి కర్హిచిత్॥ లఘువ్యాసోపి॥ వేదస్యాధ్యయనం సర్వం ధర్మశాస్త్రస్య చాపి యత్। అజ్ఞాతార్థం తు తత్సర్వం తుషాణాం ఖండనం యథా॥ ఖండనమవహననం తుషావహననవద్వ్యర్థప్రయాస ఇత్యర్థః॥ యథా పశుర్భారహారో న తస్యాశ్నుతే ఫలమ్। ద్విజస్తథార్థానభిజ్ఞో న వేదఫలమశ్నుతే- న వైదికకర్మఫలభాగ్భవ

త్యర్థః- అత ఏవ వ్యాసః॥ జ్ఞాత్వాఽజ్ఞాత్వా చ కర్మాణి జనో యో యో నువర్తతే॥ విదుషః కర్మసిద్ధిస్స్యాత్తథా నావిదుషో భవేత్॥ అత ఏవ తేషాం పూజాదికమపి న కార్యమితి స ఏవాహ॥ పాఠకాన్ ప్రేరకాంస్తాంస్తాన్ ద్విజాతీనర్థవర్జితాన్। పశూనివ న తాన్ప్రాజ్ఞో వాఙ్మాత్రేణాపి చార్చయేత్॥ అతో ర్థజ్ఞానమావశ్యకమితి భావః॥ లఘువ్యాసోఽపి॥ శ్రుతహీనమధీతం యన్నేహ నాముత్ర తద్భవేత్ శ్రుతం చ కేవలమపి సముద్ధారాయ కల్పతే॥ శ్రుతార్థజ్ఞానయోరుభయోస్సముచ్చయేన భవితవ్యమితి స ఏవాహ॥ జ్ఞానం కర్మ చ సంయుక్తం ముక్త్యర్థం కథితం యథా। అధీతం శ్రుతసంయుక్తం తచ్ఛ్రేష్ఠం న కేవలం॥ అర్థజ్ఞానసమాపన్నస్య ఫలమాహ మనుః॥ వేదశాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞో యత్ర తత్రాశ్రమే వసేత్। ఇహైవ లోకే తిష్ఠన్స బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే। హారీతోఽపి॥ ఏవం త్వర్థజ్ఞో జపం హోమాయంస్తథా ధ్యాపయన్ ద్విజః। అధీత్య యత్కించిదపి వేదార్థావగమే రతః। బ్రహ్మలోకమవాప్నోతి ధర్మానుష్ఠానతో ద్విజః॥ యత్కించిదపి మంత్రభాగమధీత్యేత్య

—॥ వేదార్థాఽపరిజ్ఞానే దోషః. ॥—

ర్థః- వేదార్థాపరిజ్ఞానే దోషమాహ॥ న వేదపాఠమాత్రేణ సంతుష్టో యో భవేద్ద్విజః। పాఠమాత్రావసాయీ తు పంకే గౌరివ సీదతి॥ యోఽధీత్య విధివద్వేదం న వేదార్థం విచారయేత్। స సాన్వయశ్శూద్రసమః పాత్రతాం న ప్రపద్యతే॥ తస్మాదకరణే ప్రత్యవాయశ్రవణాత్- కరణే చాభ్యుదయసంభవాదర్థజ్ఞానమావశ్యకమితి సిద్ధం కించ- మంత్రార్థపరిజ్ఞానపూర్వకోపదేశసిద్ధ్యర్థముపనేతుర్వి

—॥ ఉపనేతుర్విద్వత్తావశ్యకతా ॥—

ద్వత్తామాహ- భగవానాపస్తంబమునీంద్రస్సామయాచారికేషు॥ తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతి యమవిద్వానుపనయతే యశ్చావిద్వానితి హి బ్రాహ్మణమితి॥ తత్ర వృత్తికారః॥ విద్వానేవోపనేతాభిగమ్యత ఇతి॥ ధాతుమ అవిదుషో నిందామాహ- తమసో వేతి, యథా కశ్చిత్తమసస్సకాశాత్తమ ఏవ ప్రవిష్టః కించిన్న జానాతి ఏవమేష యమవిద్వానుపనయతే- తథా యశ్చావిద్వానుపనయత ఇత్యపేక్ష్యతే యశ్చ స్వయమవిద్వానుపనయతే సోఽపి తమ స ఏవ తమః ప్రవిశతీతి తస్మాదర్థజ్ఞానం నిత్యమిత్యాచార్యాభిప్రాయః॥ అపి చ మంత్రార్థపరిజ్ఞానసిద్ధ్యర్థమేవ అర్థీ సమర్థో విద్వానితి యాగాధికారివిశేషణకోటౌ ప్రవేశితం- అన్యథా తస్య వైఫల్యాపాతాత్- నను పత్న్యవేక్షితమాజ్యం భవతి- పష్ఠక్రమాన్నమితత ఇత్యాదిష్వర్థాయాః పత్న్యా దేస్తు సంభవేపి యథాసిద్యాకర్మణి నతు తిః తద్వదవిదుషోపి యాగాధికారేనతు ఇతి చేన్నైవం- పంగ్వాదేరంగవైకల్యాదినా విష్ణుక్రమమంత్రానుష్ఠానాసమర్థత్వేపి తదితరయాజమానకలాపస్య

మంత్రార్థజ్ఞానపూర్వకమనుష్ఠాతుంశక్యత్వాన్న కశ్చిద్దోష ఇతి-తత్రయుక్తము
త్పశ్యామః ప్రకృతేతు తస్య గాధాజ్ఞానప్రవిష్టస్యయూకతుల్యతయా మంత్రాపి
సంకల్పాదియాజమానకర్మణియథార్థానుష్ఠానాసమర్థత్వేన తత్కృతకర్మణ
స్తుషావహననాయ్యమేనవైయర్థ్యాత్ - పంగ్వాదేస్సమర్థ్యాభావేపియాగా
ధికారోస్తీతిచేన్న- మేనమూఢస్యాపితదధికారాయోగాచ్చ-నహియజ్ఞోప
వీతీనిత్యోదకస్సన్ధ్యాముపాసీతేతివిధీయమానంసన్ధ్యావన్దనమశక్తస్యాన్ధా
తస్యాప్యస్తీతిన్యాయేన అయజ్ఞోపవీతినోపితదనుష్ఠానన్నప్రాప్తే. నచవిశి
ఖోనుపవీతిచయత్ర గోతినతత్కృతమితివచనాదయజ్ఞోపవీతినస్తదనుష్ఠాన
మనుచితమితివాచ్యం। తథాసత్యర్థజ్ఞానావశ్యకతా ప్రతిపాదపూర్వోక్తబ
హువచనపీడాభియామూఢస్యాపినాధికారోస్తీనకిమర్థంబ్రూయాః ఇతిస్యా
న్మూర్ఖస్యాపిగరీయసాప్రయత్నేనవిదితపదార్థసంగతికస్యైవతదధికారః
అన్యథాదేవతోద్దేశత్యాగాదిమాత్రాపరిజ్ఞానాభావేనతత్కృతంకర్మ విఫలం
స్యాత్ అవిధినాకృతమకృతమితిసిద్ధాంతాత్-అతఏవ॥*॥యఏవం వేద- యఏ
వంవిద్వాన్యజతే-యస్యైవం విదుషోగ్నిహోత్రంజుహ్వతి, యఉచైనమేవం
వేద, యఏవంవిద్వాంశ్చాతుర్మాస్యైర్యజతే ఇతిప్రతికర్మసువిద్వత్సంకీర్తనం
శ్రూయతే తదన్యథాఽనర్థకప్రలాపవచనగ్రంథం స్యాత్ -కించ- స్వాధ్యాయో
ధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనవిధేః ఫలవదర్థావబోధపర్యంతత్వమంగీకుర్వాణైర్భట్ట
పాదైరపిమంత్రార్థపరిజ్ఞానమావశ్యకమితిబహుధాప్రతిపాదితం నాపిఫల
వదర్థావబోధస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంలాభాత్తదర్థమధ్యయనం విధేయ
మితిచేన్న అధ్యయనేనైవ అర్థమవబుధ్య యాగాదికమనుష్ఠితంచేత్స్వర్గాదిఫలభా
వనాసిద్ధిరితినియమార్థంతద్విధానాత్ -నను అధ్యయనవిధేరనారభ్యాధీతత
యాక్రతుసంస్పర్శాభావాన్నక్రత్వర్థమితిచేన్న స్వాధ్యాయస్యార్థప్రతిపా
దనసామర్థ్యరూపలింగేనయాగానప్రవేశితత్వాత్ అధ్యయనస్యయాగసం
స్పర్శసంభవాత్ -యథా, యస్యపర్ణమయీజుహూర్భవతీత్యనారభ్యాధీతపర్ణ
తాయాఅవ్యభిచరితయాగసంబంధితాజుహూద్వారా యాగాన్వయాత్పర్ణ
శబ్దార్థపలాశాదీనాం ప్రకృతిప్రవ్యసనాయమవిధిసగర్వంసద్వచనస్యద్విష్టంసద్వ
దితిసంక్షేపః యద్యపిస్వరసంస్కారాదయః తేఅధ్యయనవిధేరక్షరావాప్తిరేవఫలం
నతుఫలవదర్థావబోధః-తథాపిసకలతాంత్రికసమ్మతేరనపేక్షితత్వాత్ -వస్తు
తస్తుమంత్రార్థావబోధపర్యంతత్వాన్నతాభావాత్ అక్షరావాప్తిద్వా
రాపర్యవసానాంగీకారాన్నకాపిక్షతిః-తస్మాదర్థజ్ఞానమావశ్యకమితిసిద్ధం
తస్యార్థజ్ఞానస్యనిరుక్తవ్యాకరణాదిసాధ్యత్వేనతత్రాత్యన్తాలసానాంఫలవదర్థజ్ఞా

లాభాయస్వబుద్ధిపరిశుద్ధ్యర్థంచతత్పరమోపయోగభూతనవీనగ్రంథారంభః
యతఇతిదురభిమానదుష్టజనముద్ధాపితైత్ర్వయ్యర్థ్యశతకానావతరటిన

—(*) సంధ్యాకర్తృనియమాః. (*)—

సంధ్యావందనంకథంభూతేనకర్తవ్యం.ఉచ్యతే-యజ్ఞోపవీతినిత్యోదకస్స
ంధ్యాముపాసీతేత్యాశ్వలాయనకేతథాదర్శనాత్-యజ్ఞోపవీతినాకృతస్నా
నమార్జనాదికంకుర్వతాప్రదక్షిణంసన్ధ్యావన్దనంకర్తవ్యం-తదుక్తమాప
స్తంబమునిభిశ్శ్రౌతపరిభాషాయాం-యజ్ఞోపవీతీ వేదక్షిణందేవానికర్మాణి
రోతీతి-స్మార్తపరిభాషాయామపి-యజ్ఞోపవీతినాప్రదక్షిణమితి-నిత్యోదక
స్స్యాత్యేకోఽర్థః-తేనమార్జనాదికమపిసిద్ధమితినారాయణవృత్తికారకః.త
దైనైవస్నానస్యాప్రగ్రహణం-శక్తవిషయేస్నాతస్యైవతదధికారాత్-న
హూాస్తమస్యప్రయతో భవతీతిసామయాచారికేషుదర్శనాత్ ననుసన్ధ్యా
లే.నస్నానమావశ్యకం-తత్పూర్వభావిత్వనియమాభావాత్-అపి స
్యాస్నానమితిపరాశరస్మృతావిపరీతపాఠోదృశ్యతేఇతిచేన్న- అగ్నిహో
తంజుహోతి.యవాగూంపచతీతిపాఠవ్యత్యాసేప్యర్థక్రమస్వీకారాత్॥ అత
వ॥*॥అస్నాతో నాచరేత్కర్మజపహోమాదికించన। స్నాత్వాధికారీభవతి
దైవేపిత్ర్యేచకర్మణి॥ అస్యాంగమలినఃకాయోనవచ్ఛిద్రసమన్వితః॥స్రవత్యేవ
వానక్తం ప్రాతస్స్నానం విశోధనమితిస్మృతిషు. న్ధ్యావందనాత్పూర్వం
స్నానంకార్యమితిబహుధాప్రతిపాద్యతే-సస్నానపూర్వంస్నానంకర్తవ్యం
తస్సన్ధ్యావందనంకర్తవ్యమితిసర్వంసుస్థం-ననుయజ్ఞోపవీతినాకర్తవ్యమి
త్యుక్తంతదనుపపన్నం-ఉపనయనకాలేయజ్ఞోపవీతస్యగృహ్యకారైరనుక్త
త్వాదితిచేత్సత్యం-తథాపియజ్ఞోపవీతధారణమావశ్యకం అథకథమయజ్ఞో
పవీతిబ్రాహ్మణఇతిశ్రుతౌయజ్ఞోపవీతాభావేబ్రాహ్మణ్యాభావస్యోక్తత్వాత్-
గృహ్యకారైరపితత్రతత్రకర్మణియజ్ఞోపవీతధారణమిత్యుక్తం-యజ్ఞోపవీత
ంచేదనిత్యఇతిపరిభాషాయామపినిత్యత్వముక్తం- యజ్ఞోపవీత్యాచమ్యే
త్యాశ్వలాయనకేప్యుక్తం ఆపస్తంబసూత్రేపి-ఉపాసనేగురూణాంవృద్ధా
నాంఅతిథీనాంహోమేజప్యకర్మణిభోజనఆచమనేస్వాధ్యాయేచ యజ్ఞో
పవీతిస్యాదితి- తైత్తిరీయకేపి. సహవై దేవానాంచాసురాణాంమిత్య తయ
ంచబ్రాహ్మణోయజ్ఞోపవీత్యధీతేయజతఏవతత్తస్మాద్యజ్ఞోపవీత్యేవా
ధీయీతయాజయేద్యజేతవేతి- తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతిగృహ్యసిద్ధత్వాద్యజ్ఞోపవీ
తధారణమావశ్యకమితిసిద్ధం ఉపనయనప్రకరణేతద్వ్యాఖ్యానావసరసుద
ర్శనాచార్యైరుపాసనేగురూణామితిసూత్రేణవిహితంయజ్ఞోపవీతంప్రాప్త

మితి వ్యాఖ్యాతం - తత్ర భృగుః ॥ * ॥ సదోపవీతినా భావ్యం సదా బద్ధశిఖేన చ । విశి
ఖోనుపవీతీ చ యత్కరోతి న తత్కృతమితి ॥ తస్మాద్యజ్ఞోపవీతినా కర్తవ్యమి

—(*) సంధ్యావందనఫలవిచారః. (*)——

తి సిద్ధం అథ సన్ధ్యావన్దనస్య ఫలవిచారః క్రియతే నను అహరహస్సన్ధ్యాముపా
సీతేతి వాక్యం సన్ధ్యాయాః కర్తవ్యతాబోధకం మూలవాక్యముపన్యస్తం. తద
నుపపన్నం తద్విధీయమానస్యైవ దుర్జ్ఞేయత్వాత్ - తథాహి న తావన్నిత్య
త్వం కామనాప్రవణానాం నరాణాం నిష్ఫలే నిత్యకర్మణి బహ్వాయాససాధ్యే
ప్రవృత్త్యనాపత్తేః నాపి నైమిత్తికత్వం గృహరథాధాగేభగ్నే ఇన్ద్రో బాహుర్బ
ద్ధవ్యః పాయసం బ్రాహ్మణో భోజయితవ్య ఇతి వన్నిమిత్తాశ్రవణాత్ న చాహర
హరితి కాలస్యైవ నిమిత్తత్వం. ఆగ్రయణస్య శరత్కాలవదితి వాచ్యం తథాస
తి వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేతేత్యత్రాపి వసన్తస్యాపి నిమిత్తత్వే జ్యోతిష్టో
మస్యాపి నైమిత్తికత్వం స్యాత్ నాపి ప్రాయశ్చిత్తరూపం గురుతల్పగామీ సవృ
షణం శిశ్నం పరివాస్యాంజలావాదాయ దక్షిణాం దిశమనావృత్తిం వ్రజేదిత్యా
దౌ పాపసంయోగే తత్ప్రాయశ్చిత్తవిధానాత్ - నాపి కామ్యం - విధ్యుద్దేశే ఫల
సంబంధాశ్రవణాత్ - నను తథా అశ్రుతఫలే సన్ధ్యావన్దనే స్వర్గ ఏవ ఫలతయా
కల్పనార్హః - యథా విశ్వజితా యజేతేత్యత్ర విశ్వజిద్యాగస్య అధికారే కల్ప్యే
స స్వర్గస్స్యాత్ సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్టత్వాదితి సర్వకామనా విషయతయా స్వతస్సుంద
రస్స్వర్గః ఫలతయా కల్ప్యతే - తర్హి ఫలకామనాయాం సత్యామేవ తదనుష్ఠానం
తదభావే తు తదనుష్ఠానం న స్యాత్ - పశుకామనా తదభావప్రయుక్త చిత్రా
నుష్ఠానాననుష్ఠానవత్ - న చ తథా దృశ్యతే. పరంతు కృతాభిషేకాస్సర్వజనప
దము ఏకాన్తసమాహితాస్తథావిధఫలానపేక్షిణో దంభలోభశూన్యా మహా
జనా నిరన్తరం యథాకాలం తదనుష్ఠానమాచరంతి - తస్మాత్తస్య కామ్యత్వమ
ఙ్గీకృత్య కాదాచిత్కానుష్ఠానమఙ్గీకర్తుమనుచితమితి. న చ ప్రకృతే స్వర్గః ఫలత్వే
న కల్పనీయః. తస్మాత్కిమనేన విధీయత ఇతి చేదత్ర బ్రూమః - సన్ధ్యావందనం
నిత్యం, న తు చిత్రాదివత్కామ్యమితి ప్రభాకరేణ సన్ధ్యావన్దనస్య తేన విధివాక్యే
న నిత్యత్వవిధానాత్ - అన్యథా - పూర్వోక్తానామకరణే ప్రత్యవాయప్రద
ర్శకానాం బహూనామాప్తవచనానాం పీడా స్యాత్ - న చ నిత్యం నిష్ఫలమితి
న్యాయేన సన్ధ్యావన్దనస్య నిత్యత్వే నిష్ఫలత్వం వాచ్యం - తథా చ ఫలశూన్యేత
స్మిన్నకస్యాపి ప్రవృత్తిరితి ప్రాగేవోద్ఘోషితమితి శంకనీయం - ప్రభాకరైస్త
థాభ్యుపగమేపి అస్మాభిర్నిత్యకర్మణో ప్రత్యవాయనివృత్తిఫలస్యాస్వీకారాత్
న చాత్ర మానాభావః ధర్మేణ పాపమపనుదతీతి శ్రుతేః ॥ * ॥ యోగినః కమఠ

కుర్వంతి సంగత్యక్త్వాత్మశుద్ధయ ఇతి స్మృతేస్సంగఫలాభిసంధివివర్జితః-
ఆత్మశుద్ధయే మలాపకర్షణాయ చిత్తశుద్ధయ ఇత్యర్థః॥*॥నిత్యనైమిత్తికైరేవదు
వార్జితో దురితక్షయమితి॥ సంధ్యాముపాసతే యే తు సతతం సంశితవ్రతాః। వి
ధూతపాపా ఇతి చ స్మృత్యంతరే స్పష్టమేవ ప్రత్యవాయపరిహారఫలశ్రవణాచ్చ-
తస్మాత్ప్రత్యవాయనివృత్తిలక్షణం ఫలం సంధ్యాకర్మణః కించిదనుపపన్నం - న
న్వేవం చేన్నిత్యకామ్యయోర్వివేకో న స్యాత్ - ఉభయత్రాపి ఫలసత్త్వాంగీకా
రాత్- ఉచ్యతే ఫలాభిసంధిపూర్వకానుష్ఠానవిషయత్వావిషయత్వాభ్యాము
భయోర్భేదసంభవాత్ తథాహి స్వర్గకామాదివాక్యేషు స్వర్గార్థిత్వస్వర్గాదికా
మనయా యాగాద్యనుష్ఠానప్రవృత్తౌ యాగాదేః కామ్యత్వం ప్రకృతే తు తథా
కామనయానుష్ఠానాభావాత్ దుర్నిమిత్తశేషఫలసంకీర్తనస్యాభావాచ్చ సంధ్యా
వందనాదినిత్యమితి రణీయం మమోపాత్తదురితక్షయార్థం శ్రీపరమేశ్వరప్రీత్య
ర్థం సంధ్యాముపాసిష్యే - ఇత్యనుష్ఠానప్రారంభకాలే ఫలసంకీర్తనపురస్స
రం సంకల్పస్థితథాపి న తావన్మాత్రేణ సంధ్యావందనస్య కామ్యత్వసిద్ధిః - త
ద్వాక్యస్య సంధ్యావందనాదౌ పరమేశ్వరార్పణలాభాయ పూజనాపరిగ్ర
హితత్వాత్-యాగాదికామ్యకర్మఫలస్వర్గాదివిలక్షణతయా దురిత నిరాకరణ
లక్షణం నిత్యకర్మఫలస్వరూపప్రదర్శనపరత్వాచ్చ-వయంతు బ్రూమః. య
త్కర్మకలాపానుష్ఠానాకరణే యత్ర ప్రత్యవాయశ్శ్రూయతే తత్కర్మ నిత్యం
యదకరణే ప్రత్యవాయో న దృశ్యతే తన్నిత్యం - తదాహుష్టీకాకారాః। సం
చపాదీయకాచార్యాః అధ్యయనవిధినిరూపణప్రసంగే ఉపనయనాఖ్యసంస్కా
రో నిత్యః అకరణే ప్రత్యవాయశ్రవణాదిః ఏవం చాకరణే ప్రత్యవాయశ్రవణా
శ్రవణాభ్యాం నిత్యకామ్యవివేకస్సులభః-నన్విదం విరుద్ధం ప్రాయశ్చిత్తస్యాప్య
కరణే ప్రత్యవాయశ్రవణాత్- తథాహి॥*॥అతీతే చిరకాలే తు ద్విగుణం వ్రతమ
ర్హతీతి వచనేన తద్విధానాత్తర్థం తేన నిత్యత్వవివేకస్స్యాత్-ఇతిచేన్న - ప్రా
యశ్చిత్తాకరణే దోషనిరసనాయ నహి ద్విగుణం వ్రతం విధీయతే కింతు ప్రాయ
శ్చిత్తనిరాకరణీయస్య ప్రాగుక్తదురితస్యైవ చిరకాలే త్వతీతే ద్విగుణవ్రతా
పేక్షమేవ నిరాసముచ్యతే - అన్యథా ప్రాయశ్చిత్తానవస్థాప్రసంగాత్ - అ
త్రాయమభిసంధిః-విహితకర్మాననుష్ఠానం న ప్రత్యవాయజనకం॥అభావస్యా
కారణత్వాత్. పరంతు తద్విరుద్ధకర్మకరణమేవ తథా తత్తు క్వచిత్కాయి
కం క్వచిద్వాచికం క్వచిన్మానసికమితి వివేకః। దుష్టం భట్టపాదైః॥*॥ స్వ
కాలే యదకుర్వంస్తు కరోత్యన్యదచేతనః। ప్రత్యవాయోస్య తేనైవ నాభావేన స
జన్యత ఇతి॥ అనేన నః పూర్వార్ధేరితస్య గ్రంథస్య కర్మణి రీత్యర్థస్య ప్రత్యవాయస్స్వా

తేపిహి సకర్మానుష్ఠానకాలే యద్విహితమకుర్వన్ అన్యదవిహిత విరుద్ధాచర ణంకరోతి అస్య ప్రత్యవాయస్తేన జన్యతే నాభావేనేతి కారికార్థః- నను కామ్యక ర్మణాం కాలేప్యకరణే ప్రత్యవాయశ్శ్రూయతే యథా సిద్ధాంతే- కామ్యత్వే నాభిమతే శ్రవణే అతున్మ్రభాన్ యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛదిత్యకరణే ప్రత్యవాయశ్శ్రూయతే తద్దానముభయోర్భేద ఇతి చేత్ తద్వాచ్యం ఆరంభా దూర్ధ్వమేవ నిత్యత్వాసంపాదకత్వం నతు సంధ్యాతద్యథాకాలమనుష్ఠానే దో షసంకీర్తనపతత్వం తంత్రే తిరహస్యం నస్వేచ్ఛం చేన్నిత్యానైమిత్తికయోర్భేదో నస్యాత్తత్రాపి ప్రత్యవాయ శ్రవణాత్- ఇతి చేన్న-నిమిత్తసంయోగాసంయో గాభ్యాం భేదసంభవాత్-తస్మాదహరహస్సంధ్యాముపాసీతేతి । మూలవా క్యం సంధ్యానిత్యతావబోధకం తత్ర ప్రత్యవాయనివృత్తిలక్షణం ఫలమప్యస్తీతి సర్వం సుందరమ్-అథ విధివిచారః-నను కోయం విధిరుచ్యతే- మానాంతరదానవ ధారితార్థే సంధ్యావందనరూపే ప్రవృత్తత్వాత్ అపూర్వవిధిరేవయం యజనవిధి వత్ తదుక్తం భట్టపాదైః-విధిరత్యంతమప్రాప్తఇతి. ❊

—(❊) సంధ్యాత్రయమధ్యే ప్రాథమ్యవిచారః. (❊)—

ననుసంధ్యాత్రయమధ్యే కస్య ప్రాథమ్యం, ఉచ్యతే- సంధ్యాత్రయమధ్యే సాయంసంధ్యాయా ఏవ ప్రాథమ్యం. తథాహి-ఉపనయనకాలె మాధ్యాహ్నిక సంధ్యాచరణావకాశేపి సాయంసంధ్యాయా ఉపక్రమవిధానాత్ - సైవప్రథమేతిగమ్యతే- అత ఏవ గౌతమః॥❊॥సంధ్యాత్రయం నకర్తవ్యం యావన్మౌంజీనబధ్యతే।సంధ్యాత్రయంనకర్తవ్యం సాయమాదితతః పరం॥ ఉపనయనానంతరమిత్యర్థః ❊॥ సావిత్రీం తు గురోర్లబ్ధ్వా మంత్రాంధ్యాయన్యథోచితాన్ ।అభ్యస్యోపాసయేత్సంధ్యాం సాయమాదయథాక్రమమితి॥వసిష్ఠోపి॥ గాయత్రీం గురుణాదిష్టాంతిష్ఠన్నాసూర్యమభ్యసేత్ । సూర్యేస్తశిఖరం ప్రాప్తే సాయంసంధ్యాముపక్రమేదితి॥శౌనకోపి॥❊॥ ఉపనీతో కృతాయాం చ సాయంసంధ్యాముపక్రమేత్। బ్రహ్మయజ్ఞం తు ప్రకృతం మాధ్యాహ్నే తు పరేహని॥ ఉపాకరణపర్యంతం గాయత్ర్యా బ్రహ్మయజ్ఞకమ్। కుర్యాన్మాధ్యాహ్నికీసంధ్యాం తతః స్మృత్యుక్తమార్గతఇతి తతోపనయనానంతరం పరేహ్ని మాధ్యాహ్నిక కాల ఇత్యర్థః- ఆశ్వలాయనాపస్తంబయోరేవ సమానస్సంధాః- తిష్ఠేదహశ్శేషం నోపవిశేదితి గృహ్యకారేణోక్తం- అస్తంగమనపర్యంతం బ్రహ్మచారిణ ఉపవేశనస్య నిషిద్ధత్వాదనుపవిశతః ఆచమనం సంధ్యాద్యనధికారః ఇతి వ్నాచామేదితి నిషేధాత్-తస్మాన్మాధ్యాహ్నికసంధ్యాకరణముపనయన కాలే నోపపద్యతే- నను తిష్ఠన్నుపవిశన్సంధ్యామితి చేన్న-తథాసత్యహశ్శేషమిత్యస్యాంత్యస

యోగేద్వితీయాశ్రుతేఃపీడాస్యాత్ నచేష్టాపత్తిః-యావతాహిదంప్రథమము పాత్తగాయత్రీమంత్రస్యశుద్ధ్యర్థంస్వాధీనతాలాభార్థంచతిష్ఠేదితిబ్రహ్మచారిణఃస్థానంవిహితంతస్యప్రథమంశేషమంత్రస్యైవనియమువిలోపాద్భ్రంశ స్స్యాత్॥*॥నప్రశ్నేయోనియమంవినేతివచనాత్-తథాసతిసావిత్రీపాతిత్యమేవస్యాదితిమూలోచ్ఛేదిపాండిత్యప్రకర్షః - గృహ్యకారేణాపిసాయంసంధ్యాప్రభృత్యేవసంధ్యావిధానంకృతం ॥ * ॥ యజ్ఞోపవీతీనిత్యోదకస్సంధ్యాముపాసీత వాగ్యతస్సాయమాసీనఇత్యాది. తస్మాత్సాయంసంధ్యాప్రభృత్యేవ సంధ్యా

—(*) అథసంధ్యాకాలవిచారః. (*)—

కాలోనిర్ణీతః-అథసంధ్యాకాలవిచారఃక్రియతే-తత్రముఖ్యకాలఉక్తః. ఛాందోగ్యే-సంధ్యాసంధ్యాముపాసీతసజ్యోతిషాదర్శనాత్సంధిరితి అస్యార్థః- తత్రజ్యోతిఃపదంసూర్యనక్షత్రవాచకం-తథాచ॥సజ్యోతిషోదర్శనాత్. అర్ధాస్తమితిసూర్యదర్శనకాలమారభ్యనక్షత్రోదయపర్యంతంయఃకాలసంధిఃతత్ర సాయంసన్ధ్యాముపాసీతవిదధీత-తదుక్తం॥*॥అర్ధాస్తమితకాలాద్యస్సంధిరాతారకోదయాత్। తత్రసంధ్యాముపాసీతసాయంకాలేసమాహితఇతి॥ సజ్యోతిషోదర్శనాత్।నక్షత్రదర్శనకాలమారభ్యాసూర్యదర్శనాద్యఃకాలసంధిఃతత్రప్రాతస్సంధ్యాముపాసీతేతిస్మృత్యంతరేపశేషఉక్తః॥ *॥ అహోరాత్రస్యయస్సంధిస్సూర్యనక్షత్రవర్జితః।తత్రసంధ్యాముపాసీతసాయంప్రాతస్సమాహితఇతి॥ఉదయాత్ప్రాక్తనీసంధ్యాఘటికాత్రయముచ్యతే॥ సాయంసంధ్యాత్రిఘటికాఅస్తాదుపరిభాస్వతఇతి॥ అకృత్స్నసూర్యబింబాస్తమయాదూర్ధ్వంనక్షత్రోదయాత్పూర్వంసాయంసంధికాలః-అకృత్స్నన క్షత్రాస్తంగమనాదూర్ధ్వంసూర్యోదయాత్ప్రాక్ప్రాతస్సంధికాలః-తత్రసన్ధ్యాముపాసీతేతిశ్లోకార్థః అయంసంధ్యాద్వయస్యముఖ్యకాలః - నన్వేవంచేత్సంధ్యావందనంకథమాచరణీయం-ఏతాదృశముఖ్యకాలస్యదుర్లభత్వాదుచ్యతే- అస్యైవకాలస్యోత్తమమధ్యమాధమభేదేనస్మృతిషుకీర్తితత్వేనఉత్తమకాలేతదనుష్ఠానాలాభేమధ్యమాధమకాలేతదనుష్ఠానసంభవాత్-తథాహి ॥ * ॥ ఉత్తమాసూర్యసహితామధ్యమాలుప్తతారకా। అధమాతారకోపేతాసాయంసంధ్యాత్రిధామతేతి॥ గౌతమః॥ ఉత్తమాతారకోపేతామధ్యమాలుప్తతారకా। అధమాసూర్యసహితాప్రాతస్సంధ్యాత్రిధామతేతి॥ ఏవంభూతోపిముఖ్యకాలఏవ-తస్మింస్త్రివిధేకాలేయస్సుసంధ్యాంన సముపాస్తే- సహిసంపూర్ణబ్రాహ్మణ్యోనభవతి-తథాహశాతాతపః॥ * ॥ అనాదిత్యాంతుయఃపూర్వాం సాదిత్యాంచైవపశ్చిమామ్। నోపాసీతద్విజస్సంధ్యాంసనరో- బ్రాహ్మణ

స్మృతేః ॥ అబ్రాహ్మణస్సంపూర్ణో బ్రాహ్మణో నపతిత్వార్థః ॥ ద్వాదశాహామన
గ్నిస్తు సంధ్యాకాలవిపర్యయః। పతితోపి చతుర్వేదశ్శూద్రవదేవ సంశయః॥ య
స్త్వేతస్మిన్నాహ్నే సంధ్యాముపాస్తే స సంపూర్ణబ్రాహ్మణ ఇత్యర్థాదుక్తం భవ
తి- గౌతమః ॥ కాలేతు వందితా సంధ్యా స్వర్గమోక్షప్రదాయినీ। అకాలేవం

—(*) సంధ్యాశబ్దార్థవిచారః. (*)—

దితా సంధ్యా సాచవంధ్యా వధూరివ॥ అథసంధ్యాశబ్దార్థో విచార్యతే - సం
ధ్యాముపాసీతేత్యత్ర సంధ్యాశబ్దవాచ్యా చిచ్ఛక్తిరూపా దేవతా తాముపాసీత-
ధ్యాయేత- తాం ధ్యాయేత్ -అభివాదనాదర్థ్య అభివాదనాంతేం కర్మణా కుర్యా
త్-సా దేవివసిష్ఠేన స్మృతా ॥ *॥ యా సంధ్యా సా జగత్సూతిర్మాయాతీతా
హి నిష్కలా। ఈశ్వరీ కేవలా శక్తిస్తత్త్వత్రయసముద్భవా॥ ధ్యాత్వార్కమండల
గతాం సావిత్రీం వై జపేద్ద్విజ ఇతి ॥ అనేనార్కబింబాభివ్యక్తాదిత్య శబ్దవా
చ్యా పరబ్రహ్మరూపా చిచ్ఛక్తిరేవ సంధ్యా దేవతేత్యుక్తం భవతి - ధ్యాత్వా
ధ్యాయన్నిత్యర్థః- సావిత్రీం సవితృదేవతాకామృచం జపేదిత్యర్థః- సాచగు
హ్యా శ్రుతి-సస్వదం విరుద్ధ -నసన్ధ్యాపదం చిచ్ఛక్తిపరం. పరంతు కర్మపరమేవ-స
న్ధ్యాస్నానమితి పరాశరేణ తత్పరత్వేన కీర్తనాత్ - సత్యం-సంధ్యాపదస్య
ముఖ్యవృత్త్యా చిచ్ఛక్తిపరత్వేపి సంధ్యాభవా సంధ్యేతి వ్యుత్పత్త్యా క్రియాపరత్వ
స్యాపి సంభవాత్ -అతఏవ వ్యాసః ॥*॥ ఉపాస్తే సంధివేళాయాం నిశాయా దివస
స్య చ। తామేవ సంధ్యాం తత్ప్రాహుః ప్రవదంతి మనీషిణ ఇతి ॥ తాం క్రియాం విదధా
తి- యోగయాజ్ఞవల్క్యః॥*॥ సంధౌ సంధ్యాముపాసీత నాస్తగే నోద్గతే రవౌ॥
తాం క్రియామాదిత్యాఖ్యాం చిచ్ఛక్తిరూపాం దేవతాం ధ్యాయన్ కుర్యాదితి ఫ
లితార్థః అత్ర కేచిత్సంధ్యోపాస్యా దేవతా తాభ్యాం లక్షితాం క్రియామా
[illegible] స్నాత్వేతి సంధ్యాపదం క్రియాపరమిత్యాహుః- తదసాధు-సంధౌభ
వా సంధ్యేతి సంధ్యాపదస్య [illegible] క్రియాపరత్వసంభవేపి పర యత
[illegible] అన్యాయ్యత్వాత్ -ఉపాసీతేత్యుపాసనాఖ్యక్రియాకర్మ
[illegible] ధ్యానరూపా క్రియైవ [illegible] జ్ఞానం తస్య ప్రమాణం [illegible]
[illegible] తత్త్వయోగాత్ తథాచ శ్రుతిః ఉద్యంతమస్తంయంతమాదిత్యమభి
ధ్యాయన్ కుర్వన్ బ్రాహ్మణో విద్వాన్ సకలం భద్రమశ్నుతే సావాదిత్యో బ్రహ్మే
తి [illegible] ఇతి ॥ అన్యార్థో భాష్యకారేణోక్తః- వ
[illegible] సంధ్యాశబ్దవాచ్య మాదిత్యం బ్రహ్మేతి ధ్యాయ
[illegible] సకలం భద్రమశ్నుతే ఏవ ముక్తిర్జ్ఞానేన శుద్ధాంతః కర
[illegible] బ్రహ్మైక సన్నిజ్ఞానాత్ త్వం ప్రా

ప్రాపితత్వాత్తాదృశేనా జ్ఞానాపగమే బ్రహ్మైవ ప్రాప్నోతీతి వ్యాసః॥ తదే
వం ప్రతిపద్యేత గాయత్రీం బ్రహ్మణా సహ । సోహమస్మీత్యుపాసీత విధినా యే
న కేనచిదితి। ఆదిత్యరూపా చిచ్ఛక్తిరేవ గాయత్ర్యభిధ్యేయా భవతి అత ఏవ జప
కాలే గాయత్రీధ్యానం విహితం॥ గాయత్రీం చింతయేద్యస్తు హృత్పద్మే సముపస్థి
తామ్। ధర్మాధర్మవినిర్ముక్తస్స యాతి పరమాం గతిమ్॥ శ్రుతావాదిత్యధ్యానం
విహితం వచనే తు గాయత్రీధ్యానముక్తం తత ఆదిత్యరూపచిచ్ఛక్తిరేవ గాయ
త్రీశబ్దవాచ్యత్వేనాంగీకారే జపకాల ఏవ గాయత్ర్యాదిత్యయోర్ధ్యానాపత్తిః న
చేష్టాపత్తిః ఏకస్యైవ కర్తురేకకాలీన ప్రధానకర్మద్వయాకరణాయోగాత్. త
స్మాదాదిత్యరూపచిచ్ఛక్తిరేవ గాయత్రీశబ్దవాచ్యత్వం బ్రహ్మచైతన్యస్యైవ గా
యత్రీమంత్రప్రతిపాద్యత్వాచ్చిచ్ఛక్తిరూపమాదిత్యరూపం గాయత్రీ రూపం
చ బ్రహ్మచైతన్యమేవ సన్ధ్యాదేవతేత్యవగంతవ్యం - అత్రేదం తత్త్వం సంధ్యా
తే అర్ఘ్యప్రక్షేపణం గాయత్రీజపః సూర్యోపస్థానం చేతి త్రితయం సన్ధ్యా
కర్మణి సప్రధానం - అన్యత్ స్మృత్యుక్తమార్జనాదికం తదంగం తదుప
కారకమితియావత్ - అపరార్కే శాఖాంతరే।*॥ ఓంకారవ్యాహృతీపూ
ర్వాం గాయత్రీం బ్రాహ్మణో జపేత్। త్రిష్టుభం చైవ రాజన్యో జగతీం వైశ్య ఏవ
చేతి॥ సర్వే గాయత్రీమిత్యత్ర శ్రుత్యా గాయత్రీజపమాత్రవిధానాత్ - స ఏవ ప్రధా
నమితి తత్రావగమ్యతే ఓమిత్యేతదక్షరం బ్రహ్మేత్యాదిహృదయపఠనం ప్రాణా
యామన్యాసధ్యానాదికం గాయత్రీజపాంగం - ఏష త్రిష్వపి సర్వత్ర॥ ప్రక్షేపణం
బలవత్ప్రవిధానం తథా చ శ్రుతిః॥ శ్రు॥ పూర్వాభిముఖస్సన్ధ్యాయాం తిష్ఠన్ గాయత్ర్యా త్రి
భిమంత్రితా ఆప ఊర్ధ్వం విక్షిపంతీత్యాది తావన్మాత్రస్యైవ ప్రాధాన్యేన విధా
నాత్ - గాయత్రీజపోపస్థానప్రతిషేధపూర్వకమాశౌచేఽప్యర్ఘ్యప్రక్షేపణ
మాత్రవిధానాచ్చ - తదుక్తం స్మృత్యంతరే॥*॥ సంధ్యాయాం జపహోమాదీనా
శౌచే వర్జయేత్సదేతి॥ జపః గాయత్రీజపః తస్మిన్నాశౌచేఽర్ఘ్యప్రక్షేపణ
మాత్రమేవ కర్తవ్యమిత్యాహ - పైఠీనసిః। ఆశౌచేప్యపామంజలీన్దత్వా సూర్యం
ధ్యాయన్నమస్కుర్యాదితి॥ సూర్యం ధ్యాయన్నంజలీన్ ప్రక్షిపేదిత్యన్వయః
స్మృతికారైరతస్సంధ్యాయాం చాగ్నేయ్యాది యాగత్రయానుష్ఠానవత్ తే
షాం త్రయాణామనుష్ఠానమావశ్యకమిత్యుక్తం - అత్ర దైవాన్నానుష్ఠానాద్వా క
దాచిత్త్రయాణామనుష్ఠానాసంభవేఽప్యేకానుష్ఠానేనైవ సంధ్యోపాసనా
పూర్వం సిద్ధ్యతి - నాసోమయాజినో బ్రాహ్మణస్యాగ్నీషోమీయ ఇతి అగ్నీషోమీ
య యాగానుష్ఠానాభావేపి తదితరయాగానుష్ఠానేనైవ పౌర్ణమాస్యేష్ట్యపూ
ర్వవదితి ప్రయోజనమనుసంధేయం. అథసంధ్యాకాలలోపప్రాయశ్చిత్తం॥ *॥

—* సన్ధ్యాకాలాతిక్రమణప్రాయశ్చిత్తమ్. *—

సన్ధ్యాకాలేత్వతిక్రాన్తే స్నాత్వాచమ్య యథావిధి। జపేద్దశశతం దేవీం తతస్సన్ధ్యాం సమాచరేత్ ॥ జమదగ్నిః॥ ఏకాహం సమతిక్రమ్య ప్రమాదాదకృతం యది- అహోరాత్రోషితో భూత్వా గాయత్ర్యాశ్చాయుతం జపేత్॥ యత్తు॥*॥ రాష్ట్రభంగే నృపక్షోభే రోగార్తే సూతకేపి చ। సన్ధ్యావన్దనవిచ్ఛిత్తిర్న దోషాయ కదాచనేతి॥ తద్వచనస్య తథావిధకాలేపి యథావదనుష్ఠానాలాభేపి మనసా మన్త్రోచ్చారణమాత్రేణ తత్సిద్ధిః- నతు సర్వాత్మనా లోపః నిత్యత్వాదితి తాత్పర్యార్థః- ఇత్థంచార్ఘ్యదానకాలే సమ్యజ్ఞేయాప్యతే- నను విద్యాసక్తానాం సన్ధ్యాకాలలోపో భవతీత్యత్ర కాలాతీతవార్తాఽకుశలైవ॥*॥ దేవాగ్నిద్విజవిద్యానాం కార్యే మహతి సంస్థితే। సన్ధ్యాహీనేన దోషోస్తి యస్మాత్సత్కర్మసాధకాః॥ తస్మాద్యథాకాలాతిక్రమణేవిద్యాసక్తానాం నదోష ఇతి సుస్థం॥ అథ సంధ్యావందనస్య గౌణకాలః త్రిధా తావదుపయోగితయోచ్యతే॥ *॥

—* సన్ధ్యావన్దనస్య గౌణకాలవిచారః. *—

నస్రౌతస్న ప్రదోషే చ సన్ధ్యాకాలోతిపద్యతే। ముఖ్యకల్పోనుకల్పశ్చ సర్వస్మిన్ కర్మణి స్మృత ఇతి॥ వృద్ధమనువచనాన్మధ్యమగౌణకాలో వేదితవ్యః మధ్యమగౌణకాలస్స్మృత్యన్తరే కీర్తితః॥*॥ చతస్రో ఘటికాస్సాయం గౌణకాలస్తు మధ్యమః॥ ప్రాతఃకాలేప్యేవమేవ సంధ్యాకాల ఉదీరిత ఇతి- షడ్ఘటికాత్మకః కాలః ప్రాతఃకాలశబ్దార్థః ముహూర్తత్రితయం ప్రాతరితి వచనాత్- తత్ర చతస్రో ఘటికాః ప్రాతస్సంధ్యాయా గౌణమధ్యకాల ఇత్యర్థః। ప్రదోషకాలేప్యేతావానేవ॥* త్రిముహూర్తః ప్రదోషస్స్యాద్భానావస్తంగతే సతీతి వచనాత్॥ కించ త్రిముహూర్తస్య కాలస్య రజన్యాదౌ దినే వసే। ఖ్యాపయన్తి ప్రదోషత్వం గార్గ్యప్రభృతయస్సదా॥ తత్రాపి పూర్వవత్- ఉత్తమగౌణకాలస్తు గౌణకారేణోక్తః॥*॥ సాయంకాలే త్రిఘటికా అస్తాదుపరిభాస్వతః। ప్రాతఃకాలే త్రిఘటికా తత్ర సంధ్యాం సమాచరేత్॥ గోభిలః॥*॥ ముఖ్యకాలే యదావశ్యం కర్మ కర్తుం నశక్యతే। గౌణకాలేపి కర్తవ్యం గౌణోప్యత్ర తదృశో మతః॥ అత్ర ఈదృశః ముఖ్యపవేతిసమ్మతిః॥*॥ గౌణకాలేప్యతిక్రాన్తే సూర్యహత్యాం వ్రజేదితి ఆసాయం ప్రాతస్సంధ్యాం కుర్యాత్- తావత్పర్యన్తం సూర్యస్య రక్షసాంచ యుద్ధప్రవృత్తిః- సూర్యస్యాతద్యుద్ధబాధానివృత్త్యర్థత్వాత్సన్ధ్యోపాసనస్య॥*॥ తస్మాదుత్తిష్ఠన్తం తగ్ం హవా ఏతాని రక్షాగ్ంసి స్యావత్యం యోధయంతి యావదస్తమన్వగాదితి శ్రుతేః॥ అత్రానుష్ఠానకాలే ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకమేవానుష్ఠానం కార్యం తత్ప్రకారస్తు స్మృత్యన్తరే॥*॥ ప్రాణాయామత్రయం ప్రాతర్ద్విగుణం సజ్జవే

స్మృతం మధ్యాహ్నే త్రిగుణం ప్రోక్తమపరాహ్ణే తు షడ్గుణమ్। సాయాహ్నే ద్వాదశగుణం సూర్యగ్రహాత్యాం తతో వ్రజేత్ ॥ అథసంధ్యాత్రయస్య విశేషేణ

——(*)సంధ్యాఽక్రమణే ప్రాయశ్చిత్తద్వైవిధ్యం.(*)——

కాలాతిక్రమణస్య ప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే- సంధ్యాయాః ద్వౌ కాలౌ నిర్ణీతౌ తావథ స్త్రాన్ముఖ్యగౌణభేదాత్-ముఖ్యకాలేతిక్రాన్తే గౌణకాలే ప్రాప్తం చేదనుష్ఠానం వక్ష్యమాణప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం కార్యం-తచ్చ ప్రాయశ్చిత్తం ద్వివిధం-గాయత్రీపూర్వకమర్ఘ్యప్రక్షేపణాత్మకమేవం- ప్రాణాయామాత్మకమపరం తత్రార్ఘ్యప్రక్షేపణాత్మకమాహ వ్యాసః॥ * ॥ ప్రణవవ్యాహృతియుతం గాయత్రీం శిరసా సహ। ఉచ్చార్య దత్వార్ఘ్యమథో సంధ్యాకర్మ సమాచరేత్॥ గ్రంథాంతరే॥*॥ గాయత్రీం శిరసా సార్ధముక్త్వా వ్యాహృతిభిస్సహ। కాలాతీతవిశుద్ధ్యర్థం దత్వా సంధ్యాం సమాచరేత్॥ అర్ఘ్యమితి శేషః॥ ఇదం ప్రాయశ్చిత్తం సన్ధ్యాత్రయేపి సమానం- తదానీమేకం ప్రాణాయామం కృత్వా ముఖ్యకాలాతిక్రమణదోషపరిహారార్థమర్ఘ్యప్రక్షేపణాత్మకం ప్రాయశ్చిత్తం కరిష్యే ఇతి సంకల్ప్య ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యం దత్వా తతస్సన్ధ్యాం సమాచరేత్॥ చతుర్థ్యర్ఘ్యం తు గాయత్ర్యా దత్వా సన్ధ్యాం సమాచరేత్। కాలాతీతవిశుద్ధ్యర్థం త్రిసంధ్యాసు సమాచరేదితి॥ ఉభయోః ప్రాయశ్చిత్తయోస్సముచ్చయః- న తు వికల్పః- ఏకస్మిన్దోషే శ్రూయమాణాని ప్రాయశ్చిత్తాని సముచ్చీయేరన్నిఃక్రాతేదర్శనాత్ ప్రాణాయామలక్షణం ప్రాయశ్చిత్తముక్తమథసాల్- అత్ర కేచిత్ప్రాణాయామత్రయం ప్రాతరిత్యత్ర ప్రాతరితి లింగాత్- ప్రాతః కాలాతిక్రమణప్రాయశ్చిత్తత్వేనైవ ప్రాణాయామలక్షణం ప్రాయశ్చిత్తం సమాచినోతి- నేతరయోరితి వదన్తి-తన్న-అర్ధంవాసిసాధఇష్యన్నియమాతిక్రమణే చాన్యస్మిన్నపి నియమాతిక్రమణమాత్రేపి ధీయమానస్య తస్య కస్మిన్నపి విశేషే నియమయితుమశక్యత్వాత్ అత ఏవ సుదర్శనాచార్యైః ప్రాయశ్చిత్తనిరూపణప్రసంగే ఆచమన భోజన లోపః ప్రాణాయామశ్చేతి త్రయాణాం సముచ్చయో న తు వికల్ప ఇతి వ్యాచఖ్యావచన

——(*)సంధ్యాయాం దివా అననుష్ఠానే కర్తవ్యతా.(*)——

స్థం ప్రాతరితి పదమనువాదపరమితి న దోషః- నను సంధ్యాత్రయస్య దివాభాగదైవానుష్ఠానసుషాదావసర్వథాననుష్ఠానాసంభవే కిం కర్తవ్యం ఉచ్యతే ఉక్తప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం క్రమేణ శర్వర్యాం ప్రథమయామే కుర్యాత్ -న తు వ్యుత్క్రమేణ- తత్ర లోకోపకారే॥*॥ దివోదితాని కర్మాణి ప్రమాదాదకృతాని వై। శర్వర్యాః ప్రథమే యామే తాని కుర్యాద్యథాక్రమమిత్యత్ర కేచిత్స్వకాలే బలవత్త్వాపీతి న్యాయేన సాయంసంధ్యామాదౌ కృత్వా దివా విహితాని కర్మాణి కుర్యాదితి వదంతి-

అపరేప్యనేకే మే జేతిపదం-తదుక్తం॥ *॥ కాలాతీతేషు పూర్వేషు ప్రాప్తే
ష్వుత్తరేషు చ। కాలాతీతాని కృత్త్వైవ విదధ్యాదుత్తరాణి తు॥ ఇతి శిష్టాచార
దాచారో వేదితవ్యః- తదుక్తమాపస్తంబమునిభిః - సర్వజనపదేష్వేకాంతస
మాహితమార్యాణాంవృత్తంసమ్యగ్వినీతానాంవృద్ధానామాత్మవతామలో
లుపానామదాంభికానాంవృత్తసాదృశ్యంభజేతైవముభౌలోకావభిజయతీ
తి॥ ననుతర్హి కః పక్షస్సమాశ్రయణీయః-ఉచ్యతే-సాయంకాలేహి సంధ్యావం
దనంవిహితం-తథాచస్వకాలేబలవత్యపి తన్న్యాయేనత దేవాతిపన్నానుష్ఠానా
త్పూర్వంకర్తుముచితం-తదనంతరమతిపన్నానుష్ఠానం-యదాపునస్సాయం
సంధ్యాకాలోఽప్యతిక్రాంతస్తదాసౌయథాక్రమమనుష్ఠానంభవతి . అతిక్రాం
తావిశేషత్వాత్-స్వకాలస్యాతిపన్నత్వేనవర్జితన్యాయప్రసరణాచ్చ. త
స్మాదతిపన్నానుష్ఠానాత్పూర్వంస్వకాలేసాయంసంధ్యావందనంకార్యం- అ
తఏవభట్టాచార్యైరపిస్వకాలేకర్మానుష్ఠానంగరీయః- తద్వ్యపాయతత్కాలే
తద్భిన్నంకించిత్కృతంచేన్నహానిర్వ్యాఘాతోభవతీతి॥*॥ స్వకాలేయదను
ర్వంష్ఠుకరోత్యన్యచేతసః ప్రత్యవాయస్తుతేనైవేతి॥*॥ కించ॥ స్వకాలేసా
యంసంధ్యావందనంకర్తవ్యమితిస్మృత్యంతరేకీర్తితం॥*॥ మధ్యాహ్నేసమ
తిక్రాంతేసాయంకాలేథవేద్యది। సాయంసంధ్యాముపాస్యాదౌసంధ్యాం మా
ధ్యాహ్నికీంచరేదితి॥ నచైవంక్రమానుష్ఠానసంపాదకవచనానాం కాగతిరి
తివాచ్యం- సాయంసంధ్యావందనస్యాపికాలాతిపత్తివేళాయాంసంధ్యాత్రయ
సమవాయేకస్యప్రథమమనుష్ఠానమితిజిజ్ఞాసాయాంయథాక్రమమేవానుష్ఠా
నంసంప్రదాయమేవేతి. జ్ఞానార్థంతథావిధవచనప్రవృత్తేః అత్రస్మృతివచ
నం॥*॥ సాయంకాలోవ్యతీతశ్చేదస్తంయాతేదివాకరే। కుర్యాదావర్తనీంసం
ధ్యాం సమారభ్యయథాక్రమమ్॥ ఆవర్తనంనామమధ్యాహ్నః - తథాచమా
ధ్యాహ్నికీంసంధ్యామతిఫలితార్థః-ప్రసంగాత్కించిదుచ్యతే॥ *॥ కుర్యాత్తావ
త్రికాలసంధ్యాం రాత్రావపినదూష్యతి। దద్యాదర్ఘ్యం తుగాయత్ర్యా సౌర
సూక్తంవిసర్జయేత్॥ మధ్యాహ్నసంధ్యారాత్రౌచేత్ప్రమాదాత్ప్రయతేఽప
ది। సోపస్థానేజపేత్సూక్తంసౌరంవైశ్వానరీయకమితి॥ పరమప్రకృతంతుసా
యంసంధ్యావందనంస్వకాలేఽతిక్రాంతానుష్ఠానాత్పూర్వంకర్తవ్యం-తతః అతి
క్రాంతానుష్ఠానమితిసిద్ధం-ననురాత్రౌప్రథమయామేవ్యతిక్రాంతేకాగతిః క
ర్మానుష్ఠానలోపఏవగతిః అత్రలోకోపకారః। *। అకాలేచేత్కృతంకర్మకా
లేప్రాప్తేపునఃక్రియా। కాలాతీతేతుయత్కార్యాదకృతంతద్ద్వినిర్దిశేదితి॥ అ
న్యాన్యత్ర - అకాలే అనాగతే కాలే యత్కర్మకుర్యాత్తత్స్వముఖ్యకాలేప్రాప్తేపు

నః క్రియాపునః కరణం భవేత్ - కాలాతీతేతు గౌణకాలాతిపత్తౌ తన్నకుర్యాత్ కింతూక్తప్రాయశ్చిత్తమేవ కుర్యాత్ ।*॥ నిత్యానాముఖ్యగౌణకాలఆగా

—* సంధ్యాదినిత్యకర్మణామేకదినాతిక్రమణే ప్రాయశ్చిత్తమ్ -*—

మికాలతః। గౌణేఽతీతే సదిత్తం స్యాన్నాతీతం ముఖ్యఆగతే ఇతి॥ సంధ్యాదినిత్యకర్మణామనుష్ఠానాభావే నష్టః స్విన్నహోరాత్రే గతే పరేద్యురుపోష్య షోడశ ప్రాణాయామపూర్వకమష్టోత్తరసహస్రగాయత్రీజపం కుర్యాత్ - తథాచమనుః॥*॥ వేదోదితానాం నిత్యానాంకర్మణాం సమతిక్రమే । స్నాతకవ్రతలోపే చ ప్రాయశ్చిత్తమభోజనమ్॥ సంధ్యావందనహోమాదినిత్యస్యైకం విలుప్య చ। హోమంచ నిత్యకం శుద్ధై సావిత్ర్యష్టసహస్రకమ్। శుద్ధేపరేద్యుః - అష్టసహస్రకం అష్టోత్తరసహస్రకం సంఖ్యాయా అల్పీయస్యా ఇతి పాణినిస్మరణాదష్టశబ్దస్య పూర్వనిపాత ఇతి తాత్పర్యం - అత్రాయంసిద్ధాంతః - యథౌపాసనస్యాష్ట

—౦ సంధ్యాయాస్సప్తరాత్రాకరణే పునస్సంస్కారః - ౦—

హోమకాలాతిపత్తౌ చతూరాత్రమహూయమానోఽగ్నిర్లౌకికస్సంపద్యత ఇతివచనాదూర్ధ్వం ధార్యమాణేప్యగ్నావనుగతేమంథ్య ఇతి అగ్నరుత్పత్తిః ప్రాయశ్చిత్తైర్భవతః - తథాసప్తరాత్రమవిచ్ఛేదసంధ్యానుష్ఠానాభావే పునస్సంస్కారః కార్యః తదనంతరముపేతం పూర్వప్రకారేణ తదనుష్ఠానం కార్యం - అత్రశౌనకః॥*॥ సంధ్యాతిక్రమణం యస్య సప్తరాత్రమవిచ్ఛేదం। ఉన్మత్తదోషయుక్తో వా పునస్సంస్కారమర్హతీతి॥ ఔపాసనహోమస్య తు బహుకాలాతిక్రమణే అష్టభ్యో హోమకాలేభ్యః పూర్వం ప్రత్యేకం సర్వప్రాయశ్చిత్తపూర్వకమతీతహోమాః కర్తవ్యాః - తథా సుదర్శనాచార్యైరుక్తత్వాత్ - ప్రకృతే తు సంధ్యావందనస్య బహుకాలాతిక్రమణే సప్తరాత్రాత్పూర్వమతీత సంధ్యానుష్ఠానం ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం కార్యమితి వక్తుం న శక్యతే - తథా శిష్టాచారాభావాత్ - స్మృతికారైరనంగీకారాచ్చ - కింతు యథోక్తప్రాయశ్చిత్తమేవ కృత్వా తత్తాలోచితానుష్ఠానమేవ కార్యమితి స్మృతివిదాం స్థితిః - ఇతోఽప్యన్యత్ స్మృతివశాద్విజ్ఞేయం గ్రంథవిస్తరభయాన్నేహ ప్రపంచితమితి సారమ్॥ శ్రీకృష్ణం జగదేకమండితమణిం శ్రీరామభట్టారకశ్శ్రీలక్ష్మీరపియం జజానతనయం ప్రత్యక్షబోధోజ్జ్వలమ్। తస్యగ్రోధసమీపవాసిభగవాన్మంత్రానుచింతాఫలే సంధ్యావందననిర్ణయే నిరగమద్గుచ్ఛోయమాదిస్ఫుటమ్॥ *

ఇతి శ్రీకృష్ణపండితస్యకృతౌ నిర్ణయవల్ల్యాఖ్య సంధ్యావందనభాష్యే

ప్రథమగుచ్ఛః,

—(*)(*)—

శ్రీ

ఓం నమో గాయత్ర్యై

సంధ్యావందనభాష్యే ద్వితీయగుచ్ఛప్రారంభః.

——* ఆచమనవిధిః- *——

అథాచమనవిధిప్రకారః ప్రతిపాద్యతే-ఆచమనం త్రివిధం-శ్రౌతం స్మార్తం పౌరాణికం చేతి-తత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతిచోదితం శ్రౌతం- సూత్రోక్తం స్మార్తం- కేశవాద్యైస్త్రిభిః పీత్వేతివచనోక్తం పౌరాణికం - తత్రాద్యం తైత్తిరీయారణ్యకే ప్రసిద్ధం తచ్చ బ్రహ్మయజ్ఞాంగం-తచ్చాశ్వలాయనానామపి బ్రహ్మయజ్ఞాంగతయా కర్తవ్యం ద్వితీయం పునస్సంధ్యాదినిత్యకర్మాంగం-తృతీయం పునర్నిష్ఠీవనశౌచాద్యంగమితి వివేకః॥*॥ శౌచాంతే చ తథా పానే-స్పృష్ట్వా స్పృష్టే చ కశ్మలాని। పౌర్ణాచమనం కుర్యాన్నామభిః కేశవాదిభిః। ఇతి స్మృత్యంతరే దర్శనాత్-విశేషేణ శ్రుత్యాచమనం షట్కర్మచంద్రికాయాముక్తం॥ దేవ్యాః పాదైస్త్రిభిః పీత్వా అబ్లింగైర్నవభిస్స్పృశేత్। సప్తవ్యాహృతిసంయుక్తాం గాయత్రీం త్రిపదాం శిరః శిరోమంత్రం ద్విధా కృత్వా ఏతే సమస్యచతుర్వింశతి మంత్రా భవంతి ఏతేషాం వినియోగః- కేశవాదీనామివ ద్రష్టవ్యః ఇదం శ్రౌతాచమనం దర్శపూర్ణమాసాది శ్రౌతకర్మాంగం-తథాహాశ్వలాయనః॥ ప్రాగుదగాహవనీయాదవస్థాయ ప్రాఙ్ముఖో యజ్ఞోపవీత్యాచమ్యేతి- అత్రవృత్తికారః-ఆచమ్యేత్యత్ర ఆచమనవిధానం శ్రౌతాచమనప్రాప్త్యర్థమితి- గాయత్రీజపకాలేవా శ్రౌతాచమనం కృత్వా ప్రాణానాయమ్య గాయత్రీజపం కుర్యాన్మోక్ష్యాః పఠ ఇతి అన్యచ్ఛ్రౌతాచమనం స్మృత్యంతరే కథితం॥ తదోంకారేణాచమనం యద్వా వ్యాహృతిభిర్భవేత్। సావిత్ర్యా వాపి కర్తవ్యమితి వ్యాసేన భాషితం॥ పురాణాచమనప్రకారః స్మృత్యంతరే కథితః॥ కేశవాద్యైస్త్రిభిః పీత్వా ద్వాభ్యాం ప్రక్షాళయేత్కరౌ। ద్వాభ్యామోష్ఠౌ చ సంమృజ్య ద్వాభ్యామున్మార్జయేచ్ఛిరః॥ ఏకేన నామసంప్రోక్ష్య పాదావపి తథైకతః। ఏకేనాపి చ మూర్ధ్ని స్యాత్తతస్సంకర్షణాదిభిః। సర్వాసామంగుళీనాం తు మూలేన చిబుకం స్పృశేత్। తర్జన్యంగుష్ఠయోగేన ఘ్రాణద్వయముపస్పృశేత్। అంగుష్ఠానామికాభ్యాం చ చక్షుశ్శ్రోత్రముపస్పృశేత్॥ అంగుష్ఠేన కనిష్ఠేన నాభిదేశముపస్పృశేత్। కరమధ్యం హృది స్థాప్య కరాగ్రం శిరసి న్యసేత్॥ ముకుళేన చ హస్తేన బాహుమూలేఉపస్పృశేత్। ఏకమాచమనం కుర్యాత్సాక్షాన్నారాయణో భవేత్ అథ ప్రకృతోపయోగిస్మార్తాచమనముచ్యతే॥ యాః క్రియాః క్రియతే మోహాదనాచమ్యైవ నాస్తికైః। భవంతి హి వృథా తస్య క్రియాస్సర్వా న సంశయ ఇతి వచనా

దాచమనం నిత్యతయావగమ్యతే-తత్రాయం ప్రయోగః-కృతాష్టభోబద్ధకచ్ఛశిఖో యజ్ఞోపవీతీ పవిత్రకరో భూమౌ పాదౌ ప్రతిష్ఠాప్య స్వేష్టదేవతాం హృది నిధాయ ప్రకృతిస్థం ఫేనబుద్బుదరహితం అంబు సంహతాంగుళినా పాణినా గృహీత్వా బ్రహ్మతీర్థతస్త్రిస్సూష్ణీం పిబేత్-అత్ర శౌనకః॥*॥ద్విజన్మనాం వై శుద్ధ్యర్థం స్మార్తాచమనముచ్యతే| శిఖాకచ్ఛనిబద్ధశ్చ సోపవీతస్సమాహితః॥ భూమౌ పాదౌ ప్రతిష్ఠాప్య ప్రాఙ్ముఖోదఙ్ముఖోపి వా | ప్రక్షాళ్య పాదౌ హస్తౌ చ ప్రభాతే ముఖమప్యత॥ స్నాత్వా శుద్ధ్యర్థం సంధ్యాదినిత్యకర్మాధికారయోగ్యతాసిద్ధ్యర్థమేవమాచమనం కార్యమితి తాత్పర్యార్థః- స ఏవాచమనోదకమాహ॥ ఆచామేన్మాషమగ్నం చ గోకర్ణ చులుకస్థితమ్ | సంహతాంగుళినా తోయం గృహీత్వా పాణినా ద్విజః| ముక్తాంగుష్ఠకనిష్ఠాభ్యాం త్రిః పిబేద్బ్రహ్మతీర్థతః| తతః ప్రక్షాళ్య హస్తౌ చ సంకుచ్యోష్ఠౌ త్రిమార్జ్యథ| సంహతాంగుళిభిర్మూలైర్ద్విశః ప్రమృజ్య తతో ముఖం| ప్రక్షాళ్య హస్తౌ బాహ్యౌ శిష్యాపాదశీర్షే తథైవ తు ॥ మధ్యమాంగుళిపృష్ఠైశ్చ త్రిస్స్పృశేద్ధ్రాణమూలకం| హస్తౌ ప్రక్షాళ్య సంస్పృష్ట్వా ఘ్రాణాదిద్వితయం పృథక్ |అంగుష్ఠేన ప్రదేశిన్యా ఘ్రాణం పశ్చాదుపస్పృశేత్ |అంగుష్ఠానామికాభ్యాం చ చక్షుశ్శ్రోత్రే చ సంస్పృశేత్ | అంగుష్ఠేన కనిష్ఠాభ్యాం నాభిం పశ్చాదుపస్పృశేత్ | తలేన హృదయం స్పృష్ట్వా స్పృశేదంగుళిభిశ్శిరః|అంగుళ్యగ్రైర్బాహుమూలే సంస్పృశేదితి శౌనకః ప్రోక్షణోదకం కృత్వా ఆత్మానం పరిషించయేత్ |అనేన విధినా విప్రః కుర్యాదాచమనం సదా॥ ఆచమనకాలే నియమో దర్శితః॥ ఆచామన్నాసనస్థో బద్ధాసన ఏవ ప్రసారితపాదో వా బహిర్జానుర్గోపి వా | ... ఆచామేన్న ... మాదరాత్ | కుశమాత్రకరో వా పవిత్రకరోపి వా ॥ పవిత్రం హిరణ్యం॥ ... వై హిరణ్యమితి శ్రుతేః॥*॥ స్నానే దానే జపే యజ్ఞే స్వాధ్యాయే పిత్ర్యకర్మణి| సపవిత్రౌ సదర్భౌ వా కరౌ కుర్వీత నాన్యథా॥ ... కర్మణి సంధ్యాదౌ విత్యర్థః| అథ మహాజనపరిగృహీతయాచమనవిధాయికా స్మృతిః ... లిఖ్యతే ॥ తిష్ఠన్నాచామేత్ప్రహ్వో వాసీనస్త్రిరాచామేద్ధృదయంగమాభిరద్భిస్త్రిః ప్రోక్ష్య త్రిరోష్ఠౌ పరిమృజేద్ద్విరిత్యేకే సకృదుపస్పృశేద్ద్విరిత్యేకే ... సవ్యేన పాణినా సవ్యం ప్రోక్ష్య పాదౌ శిరః శ్చేంద్రియాణ్యుపస్పృశేచ్చక్షుషీ నాసికే శ్రోత్రే చాథాప ఉపస్పృశేత్ అత్ర భాష్యార్థః-ప్ర ... సంస్పృశేత్ ... స్నానపశ్చైర్బ్రద్ధి వై శద్యాయ లిఖ్యతే- ... కర్మాదౌ ప్రాయత్యసిద్ధ్యర్థమాచమనం విహితం - తత్ప్రకారమాహ- తిష్ఠన్నితి-తిష్ఠన్ప్రహ్వో వా నాచామేత్. నను ఆసీనస్త్రిరాచామేదిత్యాసనః ధానాదే

వస్థానాదేర్నిషేధసంభవేపృథక్తిష్ఠన్నాచామేదిత్యారంభః-కిమర్థః-ఇతిచేత్స
త్యం-ఇదంహిసూత్రంతిష్ఠదాచమనంనిషేధతి కింతుజలపానంతథావిధస్స
నాస్తీతివదతి-తథాచగౌతమః॥ నాంజలినాపిబేన్నతిష్ఠన్నితియద్యప్యాచమన
ప్రకరణేజలపానప్రతిషేధోపపన్నః- తథాప్యాసీనస్త్రిరాచామేదిత్యాసన
విధానాదర్థాత్స్థానాదేర్నిషేధేపిశబ్దతస్తస్సిద్ధ్యర్థంపునరారంభః-అత్రకే
చిదనేననిషేధేనక్వచిజ్జలేపినాభిదఘ్నేచోరుదఘ్నేవాతిష్ఠతఃప్రహ్వస్యవాచ
మనంభవతి-తన్నిషేధస్యోద్ధృతోదకాచమనవిషయత్వాత్॥ గౌతమః॥ నతిష్ఠ
న్నుద్ధృతోదకేనాచామేదితితస్మాదనుద్ధృతోదకేతిష్ఠతః ప్రహ్వస్యవాచమన
సిద్ధ్యర్థంతిష్ఠన్నితిప్రతిషేధఇత్యాహుఃతచ్చింత్యం-తిష్ఠన్నాచామేదితిసామా
న్యనిషేధస్యవిశేషపర్యవసానాయోగాత్-నగ్నోవానాప్సుసతఃప్రయమణం
విద్యతఇతిసూత్రకారేణజలేవిద్యమానస్యాచమనమస్తీతిప్రాగేవోక్తత్వా
చ్చ-నచగౌతమవచనస్యకాగతిరితివాచ్యం-తస్యోద్ధృతోదకకరణకతిష్ఠత్క
ర్తృకాచమనప్రతిషేధకత్వేపిఅనుద్ధృతోదకేవిద్యమానస్యతదస్తిత్వప్రతిపా
దకత్వాత్-సూత్రాంతరబాధాయాంతథాపర్యవసానాయోగాచ్చ- అథాచ
మనవిధిరుచ్యతే-ఆసీనస్త్రిరాచామేద్ధృదయంగమాభిరద్భిః-ద్వితీయార్థేతృ
తీయా- ఆసీనశ్శుచౌదేశేఅనాసనేదక్షిణంబాహుమూర్వోరంతరేకృత్వా-
ప్రాఙ్ముఖఉదఙ్ముఖోవాహృదయంగమాఆపః కరతలస్థాసుయావతీషుమాషో
నిమజ్జతి-తావతీఃఫేనబుద్బుదరహితాఃత్రిఃత్రివారమాచామేత్పిబేత్.బ్రాహ్మ
ణోనాభిగాః-క్షత్రియఃకంఠగాఃవైశ్యస్తాలుగాఇతివిశేషః.త్రిరోష్ఠౌపరిమృ
జేత్త్రివారమంగుష్ఠమూలేనఓష్ఠౌపరిమృజాత్-ద్విరిత్యేకేమన్యంతేతుల్యో
వికల్పః-సకృదుపస్పృశేన్మధ్యమాభిస్తిసృభిరంగుళిభిరోష్ఠావేకవారంఅభి
మృజ్యాత్-ద్విరిత్యేకేతుల్యోవికల్పః దక్షిణేన పాణినాదక్షిణహస్తేనసవ్యం
పాణింప్రోక్ష్యతథాపాదౌశిరశ్చఇంద్రియాణ్యుపస్పృశేత్- అంగుళీభిస్సర్వే
షామింద్రియాణాముపస్పర్శనప్రసంగేనతద్యోగ్యేంద్రియాణి పరిగణయతి-
చక్షుషీఇతిఇంద్రియాణీతివచనంస్వరూపపరంఅత్రాంగుష్ఠానామికాభ్యాంచ
క్షుషీయుగపత్పృథగ్వాసంస్పృశేత్అంగుష్ఠప్రదేశినీభ్యాంనాసికేఅంగుష్ఠ
కనిష్ఠికాభ్యాంశ్రోత్రేశ్రోత్రయోః యుగపత్స్పర్శాసంభవేన పృథగితినిశ్చి
తంసమ్యక్-అథాపఉపస్పృశేత్- హస్తౌప్రక్షాళయేత్ ఇదంహిస్నాత్వాచమ
నంసంధ్యాదౌకర్తవ్యం-ప్రాయత్యసంపాదకత్వాత్-సూత్రకారేణముఖ్య
తయావిహితత్వాచ్చ-స్మృత్యంతరే॥*॥సంధ్యాయాంకర్మకాలేచస్మృతే
రాచమనంభవేత్।బ్రహ్మయజ్ఞేతువైకుర్యాచ్ఛ్రుతేరాచమనంద్విజః॥ గోకర్ణా

కృతిహస్తేన మాషమాత్రంపిబేజ్జలం। తన్న్యూనమధికం వాపి సురాపానసమం భ
వేత్। అంగుష్ఠాగ్రం సమాకంచ్య మధ్యమా మధ్యపర్వణి। గోకర్ణంతద్ధి జ్ఞేయం
సర్వేషామాచమనేష్విహ॥ సంహతాంగులిహస్తేన గృహీత్వాచాక్షిపీక్షితమ్। ము
క్తాంగుష్ఠకనిష్ఠాభ్యాం త్రిః పిబేద్బ్రహ్మతీర్థతః॥ అత్రాయం విశేషః- స్వయమేవ
వామహస్తావర్జితేన పయసా ఆచమనం కర్తుం న శక్యతే- సూత్రకారానభిమత
త్వాత్- తథాహి- యం వా ప్రయత ఆచామయేదితి- తత్రాయమర్థః- ప్రయతః యం
వాన్యముపాచామయేత్సోపిప్రయతో భవతి సర్వథా స్వస్య వామహస్తావర్జి
తాభిరద్భిరాచమనం భవతి- ఏతేన శాస్త్రాంతరోక్తకమండల ధారణమప్యా
చార్యస్యానభిమతమితి గమ్యతే। అలాబుపాత్రేణ నారికేళపాత్రేణ వా స్వయ
మాచమనమాచరంతి- తన్నాభిమతమాచార్యస్యేతి తాత్పర్యం- అన్యః ప్రయ
తోఽస్తి చేత్తైనైవాచమనజలం పరిగృహ్య స్వయమాచామేత్- న స్వయం పాత్రాం
తరేణ వామహస్తావర్జితేన జలేన తత్కుర్యాత్- యదా స్వీయః ప్రయతో నా
స్తి తదా నదీతీరం గత్వా స్వయమేవాచామేత్- అత ఏవ భూమిగతాస్వప్స్వా
చమ్య ప్రయతో భవతీత్యత్ర ఆచమ్యేతి స్వకర్తృకత్వా ప్రత్యయనిర్దేశః అన్యథా
తదానీమపి ఆచమయిత్వేతి నిర్దేశాపత్తేః- ఇదమాశ్వలాయనానామపి సమా
నం కథమితి చేదుచ్యతే- తస్యాచమనస్య॥ *॥ సంధ్యాయాం కర్మకాలే చ స్మృతే
రాచమనం చరేదిత్యవిశేషేణ నిర్దిష్టత్వాత్- నను సంధ్యాయామపి శ్రౌతాచమన
మస్తు కో దోష ఇతి చేన్న। *। బ్రహ్మయజ్ఞే వై కుర్యాచ్ఛ్రౌతేరాచమనం ద్విజ ఇ
తి వచనవిశేషేణ తస్య శ్రౌతకర్మాంగత్వావధారణాత్- కించ- ప్రాగుదగావా
వసీయాదవస్థాయ ప్రాఙ్ముఖో యజ్ఞోపవీత్యాచమ్యేత్యాశ్వలాయనసూత్రే
ప్యాచమ్యేతి పునర్విధానం। శ్రౌతాచమనప్రాప్త్యర్థమితి వృత్తికారేణ వ్యా
ఖ్యాతం- ఏవం చేత్స్మార్తకర్మణ్యపి ప్రవేశే సూత్ర తాత్పర్యపదాం సూత్ర
కారాణాం వ్యాకోపస్స్యాత్- అనుష్ఠానే తు విశేషోఽస్తి తథాహి- త్రిః పిబేద్దక్షి
ణకరేణ వామకరే జలం నిక్షిప్య హస్తావభ్యుక్ష్య ముఖం ద్వివారం- పరిమృజ్యాథ
పాదావభ్యుక్ష్య చ తిసృభిరంగులీభిరోష్ఠౌ సమ్మృజ్యాంగుష్ఠతర్జనీభ్యాం నాసి
కారంధ్రద్వయం సంస్పృశ్యాంగుష్ఠమధ్యమాభ్యాం చక్షుషీ సంస్పృశ్యాంగు
ష్ఠానామికాభ్యాం శ్రోత్రే సంస్పృశ్యాంగుష్ఠకనిష్ఠికాభ్యాం నాభిం సంస్పృశ్య హ
స్తతలేన హృదయం స్పృష్ట్వా సర్వాభిరంగులీభిశ్శిరో బాహూ చ సంస్పృశే
త్- తదుక్తం బోధాయనేన- ప్రథమపానేన ఋగ్వేదం ప్రీణాతి ద్వితీయపానేన
యజుర్వేదం ప్రీణాతి తృతీయపానేన సామవేదం ప్రీణాత్యథ సవ్యకరేణ జలము
త్సృజేత్తేన పితౄన్ప్రీణాత్యథ హస్తావభ్యుక్ష్య తేనేతిహాసపురాణాదీన్ప్రీణా

తిముఖన్ద్విజః పరిమృజేత్ప్రథమమార్జనేనాథర్వణవేదం ప్రీణాతి ద్వితీయమార్జ
నేనాంగిరసః ప్రీణంత్యథ పాదావభ్యుక్ష్య తేన విష్ణుమగ్నిం ప్రీణాత్యథ చ తిసృభిరం
గుళిభిరోష్ఠౌ సంస్పృశేత్తేన సరస్వతీం ప్రీణాత్యథాంగుష్ఠతర్జనీభ్యాం నాసాద్వా
రే సంస్పృశేత్తేన వాయుం ప్రీణాత్యథాంగుష్ఠమధ్యమాభ్యాం చక్షుషీ సంస్పృశే
త్తేన చంద్రాదిత్యౌ ప్రీణాత్యథాంగుష్ఠానామికాభ్యాం శ్రోత్రే సంస్పృశేత్తే
నాకాశం ప్రీణాత్యథాంగుష్ఠకనిష్ఠికాభ్యాం నాభిం సంస్పృశేత్తేన పృథివీం ప్రీణా
త్యథ హస్తతలేన హృదయం సంస్పృశేత్తేన చ పంచ ప్రాణాన్ప్రీణాతి సర్వాభిరం
గుళిభిశ్శిరో బాహూ చ సంస్పృశేత్తేనాశ్వినౌ దేవతే ప్రీణాతి తేన పరబ్రహ్మస్థా
నం పరబ్రహ్మ ప్రీణాతీదం త్వాచమనం సంధ్యావందనవేళాయాం కర్తవ్యం
బోధాయనేనాథ సంధ్యోపాసనకాల ఇతి తేనైవోక్తత్వాత్-అత్ర కేచిద్భణం
తి-ఋగ్వేదాయ నమో యజుర్వేదాయ నమస్సామవేదాయ నమ ఇత్యాది ప్రకా
రేణ చతుర్థ్యంతైర్మంత్రైరుపకల్పితైరనుష్ఠానం కర్తవ్యమితి తావత్ప్రష్టవ్యాః
తత్కల్పనాయాం బోధాయనసూత్రం ప్రమాణమాహోస్విద్వచనాంతరం- న
ద్వితీయః తథావిధవచనాంతరాశ్రవణాత్-నాద్యః బోధాయనవచనస్య తథా
త్వేతికర్తవ్యతాప్రతిపాదకత్వేన తత్ర సామర్థ్యాభావాత్-అన్యథా॥*॥ త్రిః
ప్రాశ్నీయాద్యదంభస్తు ప్రీతాస్తేనాస్య దేవతాః। బ్రహ్మా విష్ణుశ్చ రుద్రశ్చ భవంతి
హాన సంశయః॥ గంగా చ యమునా చైవ ప్రీయేతే పరిమార్జనాత్। పాదా
భ్యాం ప్రియతే విష్ణుః ప్రహర్త్ర శిరసి కీర్తితః। నాసత్యావత్ర ప్రీయేతే స్పృష్టే నాసా
పుటే శుభే। స్పృష్టే లోచనయోస్స్వతౌ ప్రీయేతే త్వనలానిలౌ। స్కంధయోస్స్ప
ర్శనాదేవ ప్రియంతే సర్వదేవతాః। నాభిసంస్పర్శనాన్నాగాః ప్రియంతే చాస్య
నిత్యశః॥ సంస్పృష్టే హృదయే చాస్య ప్రియంతే చంద్రదేవతాః। మూర్ధసంస్ప
ర్శనాదస్య ప్రీతస్తు పురుషో భవేదిత్యత్రాపి బ్రహ్మణే నమ ఇతి ప్రథమపానం స్యా
ద్విష్ణవే నమ ఇతి ద్వితీయపానం స్యాద్రుద్రాయ నమ ఇతి తృతీయపానం స్యా
దేవం సర్వం యోజ్యం-న చేష్టాపత్తిః-అసంప్రతిపత్తేర్న హి తత్రాపి దేశే శిష్టా
ఆచరంతి-న చ తద్వచనస్య ప్రీణనే తాత్పర్యాన్న తత్ర సామర్థ్యమితి వాచ్యం త
థాప్రసక్తే పిశితఖాద్యష్టిః క్రియతాం-అవిశేషాత్। న చ బోధాయనసూక్తం- క
థమాశ్వలాయనానాం గ్రాహ్యమితి వాచ్యం - తస్యాశ్వలాయనాచార్యవత్త
చ్ఛాఖాభిమానిత్వాత్ - తదుక్తం స్మృత్యంతరే ।* ॥ బోధాయనో జయం
తశ్చ ఆశ్వలాయనశౌనకౌ। వృత్తిసూత్రకృతావేభిరుక్తం తత్ప్రపిపచ్ఛ్ర
హమితి ఆశ్వలాయనవచనస్య ప్రతికర్తా వృత్తికృత్సూత్రకృద్వ్యాకర్తేతి ప
చే ఇతి సంప్రదాయః - ఆశ్వలాయనపరిశిష్ట గృహ్యకారేణ ప్రకారాం

తరేణనిర్ణీతమ్-తథాహి - ఉదకం దక్షిణేన పాణినాదాయ కనిష్ఠాంగుష్ఠౌ
విశిష్టాపతిత్యేతి - స్త్ర ఇతరాంగుళీస్సంహతోర్ధ్వాః కృత్వా బ్రహ్మతీర్థేన
హృదయప్రాపిణీస్త్రిః పీత్వా- పాణిం ప్రక్షాళ్య సంస్పృష్టాంభసా చాంగుష్ఠ
మూలేన ఆకుంచితోష్ఠమాస్యం ద్విః పరిమృజ్య సకృచ్చ సంహతమధ్యమాంగుళీ
భిః పాణిం ప్రక్షాళ్య సవ్యం పాణిం పాదౌ శిరశ్చాభ్యుక్ష్య స్పృష్టాంభసా సంహ
తమధ్యమాంగుళిత్రయేణాస్యముపస్పృశ్య సాంగుష్ఠప్రదేశిన్యా ఘ్రాణబిలద్వ
యమనామికయా చక్షుశ్శ్రోత్రే కనిష్ఠకయా నాభితలేన హృదయం సర్వాభిరంగు
ళీభిశ్శిరస్తదగ్రైరంశౌ చోపస్పృశేదిత్యేతదాచమనమేవం ద్విరాచమ్యేతి- త
త్రకల్పద్వయే అంగీకృతశిష్టాచారాదాచారో వేదితవ్యః- న చాపస్తంబీయానాం
స్మార్తాచమనస్యారణ్యోక్తశ్రౌతాపేక్షయా న విశేషోస్తీతి వాచ్యం శ్రుత్యుక్త
త్వసూత్రోక్తత్వాభ్యాం భేదాత్ - శ్రౌతే త్రిరాచామేదిత్యాదయో మంత్రాస్తా
న్స్మరన్ శ్రౌతాచమనం కుర్యాత్ - స్మార్తే తు తూష్ణీమితి భేదమాహుః- ఇదమత్రా
కూతం శ్రౌతే ద్విః పరిమృజ్య సకృదుపస్పృశ్యేతి ద్వివారం పరిమార్జనమేకవార
ముపస్పర్శనం చ స్మార్తే త్రిరోష్ఠౌ పరిమృజేద్విరిత్యేకే సకృదుపస్పృశేద్ద్వి
రిత్యేక ఇతి తుల్యకల్పితానుష్ఠానేన పశేష ఇతి సర్వం సుస్థమ్॥ ※

ఇతి శ్రీరాఘవదైవజ్ఞవంశపయః పారావారసుధాకర శ్రీరామభట్ట
మహోపాధ్యాయతనయస్య శ్రీలక్ష్మీగర్భసముద్రసద్రత్న
స్య శ్రీకృష్ణపండితస్య కృతౌ నిర్ణయకల్పవల్ల్యాఖ్యా
సంధ్యావందనభాష్యే-ద్వితీయగుచ్ఛః.

ఓంనమోసావిత్ర్యై

సంధ్యావందనభాష్యే-తృతీయగుచ్ఛప్రారంభః.

—(*) ప్రాణాయామలక్షణమ్- (*)—

అథప్రాణాయామలక్షణముచ్యతే-అర్థంవాసిసాధయిషురితి- ప్రాణాయామకర్తవ్యతాప్రతిపాదకమాపస్తంబసూత్రం- అత్రవృత్తికారః-అర్థంప్రయోజనంతచ్చదృష్టమదృష్టంవాసిసాధయిషుః సాధయితుమిచ్ఛుః అతమితోః ఆశరీరగ్లానేః-ప్రాణాయామశ్చేత్రివారం ప్రాణాయామంకుర్యాదితి-తస్మాత్సంధ్యావందనస్యఅదృష్టార్థకత్వాత్తదాదౌప్రాణాయామఆవశ్యక ఇతిసిద్ధంమనుః॥*॥సవ్యాహృతీంసప్రణవాంగాయత్రీంశిరసాసహ।త్రిఃపఠేదాయతప్రాణః ప్రాణాయామస్సఉచ్యతఇతి॥యాజ్ఞవల్క్యః॥*॥గాయత్రీంశిరసాసార్థంజపేద్వ్యాహృతిపూర్వికామ్।ప్రతిప్రణవసంయుక్తాంత్రిరయంప్రాణసంయమః॥యోగయాజ్ఞవల్క్యః॥*॥భూర్భువస్స్వర్మహర్జనస్తపస్సత్యంతథైవచసప్తచోంకారసంయుక్తాస్తథాతత్సవితుఃపదమ్॥తథాఓంకారసంయుక్తమిత్యర్థః॥*॥ఓమాపోజ్యోతిరిత్యేతాచ్ఛిరః పశ్చాత్ప్రయోజయేత్।త్రిరావర్తనయోగాత్తుప్రాణాయామస్సశబ్దితః॥ప్రాణాయామస్యసకలకలుషనివృత్తిః-ఫలమిత్యాహమనుః॥*॥దశప్రణవసంయుక్తాః ప్రాణాయామాస్తుషోడశ। అపిభ్రూణహనంమాసాత్పునంత్యహరహఃకృతాఇతి॥జ్ఞానేశ్వరీయే॥*॥ప్రాణాయామశతంకార్య సర్వపాపాపనుత్తయే।ఉపపాతకజాతానామనాదిష్టస్యచైవహి॥పూరకకుంభకరేచకాత్మకాన్ప్రాణాయామాన్ సంధ్యాత్రయేప్యాచాత్రీన్కుర్యాదితిస్మృతిరత్నాకరే॥*॥ప్రాణాయామత్రయంకృత్వాసంధ్యోపాసనమాచరేత్।స్నానేదానేజపేహోమేప్యశక్తామేకమేవవా।అపరార్కే॥ప్రాణాయామత్రయంకార్యంసంధ్యాసుచతిసృష్వపి॥ లోకోపకారే॥*॥సంధ్యాదావర్ఘ్యదానేచప్రాణాయామైకమాచరేత్।అన్యత్రైవతుకర్తవ్యాప్రాణాయామాస్త్రయస్త్రయః॥సంధ్యాదావేకానేకయోర్వికల్పః ఏవంప్రాణాయామస్త్రివిధః॥తదుక్తం॥పూరకఃకుంభకోరేచ్యఃప్రాణాయామస్త్రిలక్షణః।నాసికాకృష్టఉచ్ఛ్వాసోధ్మాతఃపూరఉచ్యతే॥కుంభకోనిశ్చలశ్వాసోరేచ్యమానస్తురేచకః॥త్రయాణామనుసంధానప్రకారమాహ॥*॥వామనాసాపుటేనైవపూరయేత్పూరకఃస్మృతః। కుంభకోనిశ్చలశ్వాసస్తావత్కాలంసమంత్రకమ్॥దక్షనాసాపుటేనైవరేచయేద్రేచకఃస్మృతః॥గ్రంథాన్తరే॥*॥వామేనపూరయేద్వాయుంపూరణాత్పూరకఃస్మృతః॥వాయుంనిగృ

హ్యామనసా జపేన్మంత్రమనన్యధీః॥ కుంభకస్తు విజ్ఞేయః ప్రాణాయామస్య లక్షణమ్॥ స్మృత్యర్థసారే వ్యాసః॥*॥ దక్షిణే రేచకం కుర్యాద్వామేనాపూర్య చోదరం। కుంభకేన జపం కుర్యాత్ప్రాణాయామస్స ఉచ్యతే॥ పంచాంగుళిభిర్నాసాగ్రపీడనం ప్రణవాభిధా। ముద్రేయం సర్వపాపఘ్నీ వానప్రస్థగృహస్థయోః॥ కనిష్ఠానామికాంగుష్ఠైర్నాసాగ్రస్య చ పీడనమ్। ఓంకారముద్రా సా ప్రోక్తా యతేశ్చ బ్రహ్మచారిణ ఇతి॥ స్మృత్యంతరేపి॥ సన్నిమీలితదృక్ మౌనీ ప్రాణాయామం సమాచరేదితి॥ ఏవం ప్రాణాయామః కర్తవ్య ఇతి-స్థితే తద్విషయకో మంత్రస్తావదద్య వ్యాఖ్యాయతే॥ ఓం భూరితి అనేన మంత్రేణ నాసాగ్రన్యస్తలోచనస్తదభిధేయం బ్రహ్మ హృది ధ్యాయన్ప్రాగుక్తమార్గేణ ప్రాణాయామత్రయం కర్తవ్యమితి తాత్పర్యం-అత్ర ప్రథమతః ప్రణవపదం భూలోకాభిమానిన్యో దేవతా ఓంకారార్థబ్రహ్మైక్యేన ప్రస్తూయంత ఇతి తాత్పర్యాంశః స్పష్టం-వస్తుతస్తు ఓమితిపదస్య అంగీకృతవాచకత్వమంగీకృత్య భూలోకాభిమానిన్యో దేవతా మయాకృతమాహ్నికమనుజానంత్విత్యాశయేన భక్తిశ్రద్ధాపూర్వకం తత్తద్దేవతాభ్యస్స్వకృతకర్మనివేదనసిద్ధ్యర్థం తత్పదమాదౌ నిర్దిష్టం - నిగమస్తు ఓమితి బ్రాహ్మణః ప్రవక్ష్యన్నాహ బ్రహ్మోపాప్నవానీతి-ఓంకారస్స్వర్గద్వారం తస్మాద్బ్రహ్మాధ్యేష్యమాణ ఏతదాదిం ప్రతిపద్యేత॥ ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రాహ్మణః పురా। కంఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాంగళికావుభావితి- శ్రుతిసూత్రస్మృతిషు ప్రణవపదస్య శ్లాఘ్యతయా నిర్దిష్టత్వాత్-అత్రాప్యాదౌ నిర్దిష్టః అత్రాయమక్షరార్థః-అవతి సంసారసాగరాదితి బుద్ధ్యా యే పురుషధౌరేయా నిత్యనైమిత్తికకర్మభిః ఫలానభిసంధికృతైః పరమేశ్వరం నిత్యమారాధయంతి-తేభ్యః స్వాత్మతత్త్వం ప్రతిపాద్య తాన్ముక్తాన్ సంసారసాగరాత్తారయతీతి తాత్పర్యార్థః-తారయతీతి తస్మాదుచ్యతే తారమితి శ్రుతేః। నమస్తారాయ చేత్యత్ర తథా వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ-అతః ప్రణవపర్యాయేషు తారపదయోగం పశ్యామః॥ యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇతి శ్రుత్యా తదనుగ్రహస్య సాక్షాత్కారహేతుత్వమితి॥ తదనుకంపిత ఏవ శోకం తరతి నేతర ఇతి తాత్పర్యం-అత్ర సంసారనివృత్తిరవిద్యానివృత్తిః-సా చ జ్ఞానసాధ్యా-సైవ పరమపురుషార్థః శ్రు॥ తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి, నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయేతి శ్రుతేః। అత్రాయం రూపనివృత్తిప్రకారః అవ రక్షణ ఇతి ధాతోః అవతేష్టిలోపశ్చేత్యుణాదికసూత్రేణ మన్ప్రత్యయో విహితః-తస్య జ్వరత్వరేత్యాదినా ఊఠ్ తతో గుణః తతశ్శిష్టోచ్చారణమితి-ప్రక్రియయా ఓమితి నిష్పన్నం అకార ఉకార మకారా ఇతి తాన్ ఏకధా సమభవత్తదేతదోమితి శ్రుతేః॥ అత్రాయం భావః॥ బ్రాహ్మణమాత్రేస్య ఫలవదర్థావ

బోధపర్యవసాయిసకలవేదాధ్యయనంవిహితం॥స్వకర్మ బ్రాహ్మణస్యాధ్యయ
నమితిధర్మశాస్త్రాత్ - తత్ర దైవాన్మానుషాత్పురుషాయుషః అల్పకాలత్వాచ్చ
న తత్ర తద్భాగ్యం సంభవతీత్యతస్సర్వసాధారణ్యేన సకలవేదాధ్యయనఫలసి
ద్ధ్యర్థం సకలవేదసారభూతః ప్రణవః ప్రథమతః పఠితః॥ యుక్తంచైతత్ ॥*॥ ఓం
కారస్సర్వవేదానాం సారతః పరికీర్తితః॥ ఇతివచనాత్ - అస్య వేదసారత్వం బ
హ్వృచబ్రాహ్మణే॥ ప్రజాపతిరకామయతేత్యస్మిన్ఖండే ప్రతిపాదితం॥ ప్రణవ
స్సర్వవేదానామితి భగవద్వచనాచ్చ - ఓమితీదగ్ం సర్వమితి శ్రుత్యా చ సర్వవేద
మయత్వశ్రవణాచ్చ - ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమన్నితి శ్రుత్యా చ సర్వవేదసార
భూతత్వాచ్చ - సర్వమయత్వశ్రవణాత్ - తస్యాదావుపదేశః నను తస్య వర్ణాత్మ
కత్వేన కథం సర్వమయత్వమితి చేదుచ్యతే - తస్య సర్వమయత్వం సర్వాత్మకబ్రహ్మా
భివ్యక్తియోగ్యస్థానకత్వాత్ - తదుక్తమాచార్యైః॥*॥ నేదీయో బ్రహ్మణస్థా
నం సాలగ్రామం యథా హరేదితి - ప్రకరణవశాదోంకారస్య పరామర్శః తదక్ష
రం నేయః। అంతికతమస్థానం సిత్యానపాయి - తదభివ్యక్తియోగ్యమిత్యర్థః. అం
తికబాధయోర్నేదసాదావితి పాణినిస్మరణాత్ - అత ఏవ॥ శ్రు॥ ఓమిత్యేకాక్ష
రం బ్రహ్మగిరామస్మ్యేకమక్షరమిత్యాదిషు తస్య బ్రహ్మత్వమేవోక్తం - తదభివ్య
క్తియోగ్యస్యాఖండానందచిదేకరసస్య నిష్కళంకస్య పరమేశ్వరస్య స్వరూప
పరీక్షకం నిబిడతరం పర్యాలోచయద్భిరపి యోగిభిస్స్పష్టతరం గృహీతుమశ
క్యత్వాత్తస్మిన్నేవాక్షరే బ్రహ్మత్వవ్యపదేశః - స్థూలారుంధతీన్యాయేన తస్య బ్ర
హ్మత్వవ్యపదేశః ఇతి శ్రుతేస్తాత్పర్యం వర్ణనీయం అన్యథా యోగపాతంజలిసూ
త్రే తస్య వాచకః ప్రణవ ఇతి ప్రణవస్య తద్వాచకత్వాభిధానం వృథా స్యాత్ ఓం
కారస్యైవ బ్రహ్మత్వాత్తస్మాదస్మదుక్త ఏవం పంథాః స్వీకర్తవ్యః - కించ - తురీయా
శ్రమస్వీకారవేళాయాం వేదానిమమముం లోకంచ పరిత్యజ్యేత్యాదినా సకల
వేదపరిత్యాగో బోధ్యతే - తథాపి ప్రణవస్యాపరిగ్రహ ఏవేతి సకలవేదసారభూ
తత్వమవగమ్యతే। యతీనాం ప్రణవో మంత్ర ఇతి వచనాత్ - యతిధర్మప్రకరణే
మనునాప్యుక్తం॥ *॥ ఆత్మజ్ఞానే శమే చ స్యాద్వేదాభ్యాసే చ యత్నవానితి॥ అ
త్ర వేదాభ్యాసః ప్రణవాభ్యాస ఇతి విజ్ఞానేశ్వరేణోక్తం - కించ - ఆత్మలాభాన్న
పరం విద్యతే॥*॥ న్యాయార్జితధన స్తత్త్వజ్ఞాననిష్ఠోతిథిప్రియ ఇత్యాదిషు ఆత్మ
తత్త్వలాభః పరమశ్రేయానితి శ్రూయతే - తత్ర ప్రణవం జపతస్తదర్థం భావయ
తశ్చిత్తైకాగ్ర్యాదిద్వారా తల్లాభస్సిద్ధ్యతీతి లోకానుజిఘృక్షయా ప్రథమస్తం
నిర్దేశః కృతః - అతః - తజ్జపస్తదర్థానుసంధానపురస్సరం కర్తవ్య ఇత్యుక్తం భవతి
తదుక్తం యోగపాతంజలిసూత్రే తజ్జపస్తదర్థభావనమితి - తత్ర భాష్యేపి

ఖ్యతే-ప్రణవస్యజపః ప్రణవాభిధేయస్యచేశ్వరస్యభావనంతస్మాదస్యజప్తుః ప్రణవార్థంచిత్తమేకాగ్రం సంపద్యతే-తథాచోక్తం ॥ *॥ స్వాధ్యాయాద్యోగమాసీతయోగాత్స్వాధ్యాయమావసేత్ । స్వాధ్యాయయోగసంపత్త్యాపరమాత్మాప్రకాశత ఇతి॥ ప్రణవస్యాపిస్వాధ్యాయత్వేన తజ్జపాత్-చిత్తైకాగ్ర్యలక్షణయోగస్సంభవతి యోగశ్చిత్తవృత్తినిరోధ ఇతి యోగపాతంజలే యోగలక్షణముక్తం-యద్వాసకలకర్మకలాపేచిత్తైకాగ్ర్యమావశ్యకమితి సంధ్యాకర్మకాలేతత్సిద్ధ్యర్థముక్తరీత్యాతత్సంపాదకః ప్రణవః కర్తవ్య ఇతి ప్రథమతస్తన్నిర్దేశ ఇతిసర్వం సుందరం-ప్రకృతమనుసరామః- భూః భూలోకః- భూరితిభూలోక ఇతి గాయత్రీహృదయేదర్శనాత్-ఓం ప్రణవాత్మకః ప్రణవాభిధేయపరబ్రహ్మాభిన్న ఇత్యర్థః-అథశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యమేకార్థకత్వమితి వాచ్యం-తథాచ ప్రణవాభిధేయం బ్రహ్మైవ భూలోకాదీనామిత్యర్థః-పర్యవసన్నః బ్రహ్మసత్తావ్యతిరేకేణ భూలోకాదిప్రపంచస్య పృథక్సత్తానంగీకారాదితిభావః- ననుబ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వే కిం మానమితి చేన్న. అథభూమా సఏవాధస్తాత్సఉపరిష్టాత్సపశ్చాత్సదక్షిణతస్సఉత్తరతస్స వేదగ్ం సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ-నేహనానాస్తికించన, ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వ శ్రవణాత్ - ననుసఏవాధస్తాదిత్యత్ర సప్తమ్యర్థేఅస్తాః ప్రత్యయవిధానాదస్యాగత్వమేవ ప్రతీయతే న సర్వాత్మకత్వమితి చేదుచ్యతే- బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వం ప్రామాణికమితిభావః - వస్తుతస్తు భూరితిభూలోకాభిమానినీ దేవతా ఓమిత్యంగీకృతావితికోశాత్- భూలోకాభిమానినీదేవతా మత్కృతమాహ్నికమంగీకరోత్వితితత్ భూలోకాభిమానినీదేవతాయై స్వకృతమాహ్నికం సమర్పయన్ప్రార్థయతీతిభావః ప్రతిపదం ప్రణవకీర్తనమితి దార్ఢ్యార్థమితి బోధ్యం- తదుక్తం॥ *॥ సప్తవ్యాహృతయస్సప్త లోకా భూరాదయః క్రమాత్ । ప్రత్యేకం ప్రణవాదిత్వాత్తన్మయా ఇతి సూచ్యతే॥*॥ బ్రహ్మాదిశ్చతురీయం చ ప్రణవస్యార్థ ఈరితః। తన్మయత్వేన భూరాదీన్ధ్యాత్వా స ప్రణవం జపేదితి॥ గాయత్రీతు జపావసరే వ్యాఖ్యాస్యతే ఓమాపోజ్యోతిరితి గాయత్రీశిర ఇతి రహస్యం అస్యార్థః- ఆపః ఓం బ్రహ్మైవేత్యర్థః॥ ఆపస్త్రీ భూమ్నివార్యారి ఇతి కోశాత్- జ్యోతిస్సూర్యాదితేజః-ఓం బ్రహ్మ, తేజస్తేజస్వినామహమితి గీతావచనాత్ రసోమధురాదిః బ్రహ్మైవ-రసోహమప్సు కౌంతేయేతి గీతావచనాత్, యచ్చామృతం దేవానామన్నభూతం తదపి ప్రణవప్రతిపాద్యం బ్రహ్మైవేత్యర్థః- బ్రహ్మసామపదః॥ వేదసత్త్వంతపో బ్రహ్మేతికోశాత్॥ వేదానాం సామవేదోస్మీతి గీతావచనాత్ భూర్భువస్సువరోమితి సప్తానాం భూరాదీనాముపలక్షణం-సర్వం పూర్వవత్

ఓం బ్రహ్మ - యద్వా బ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మవాచకః - తథాచ ఓంకారవాచ్యం బ్రహ్మ పరబ్రహ్మేత్యర్థః - శేషం సుగమం - అథ సాయంకాలే నద్యాదిజలాశయం గత్వా పాదౌ హస్తౌ చ ప్రక్షాల్య విధివదాచమ్య శుభ్రవస్త్రం ధృత్వా ద్విరాచమ్య ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖో వా ఊర్ధ్వజ్ఞురుపవిశ్య అంతర్జానుకరః కుశపాణిః త్రిస్త్రిః ప్రాణాయామాన్ కృత్వా అశక్తశ్చేదేకం వా కృత్వా మమోపాత్తదురితక్షయార్థం స్వేష్టదేవతాప్రీత్యర్థం సాయంసంధ్యాముపాస ఇతి సంకల్ప్య ప్రశస్తముదకం బ్రహ్మముఖాఖ్యేన మంత్రేణాభిమంత్ర్య తదుదకం స్పృష్ట్వా ఆపోహిష్ఠేత్యాదిమంత్రైర్మార్జనం శిరసి సమాచరేత్ అత్ర స్మృత్యంతరే ॥*॥ ప్రశస్తముదకం బ్రహ్మముఖాఖ్యేనాభిమంత్ర్య చ । ఆపోహిష్ఠాదిభిర్మంత్రైర్దర్భైశ్శిరసి మార్జయేత్ ॥ బ్రహ్మముఖోయం మనునా నిరుక్తః ॥ ఓంకారపూర్వికాస్తిస్రో మహావ్యాహృతయోవ్యయాః । త్రిపదా చైవ గాయత్రీ విజ్ఞేయం బ్రహ్మణో ముఖమితి గోభిలః ॥*॥ స్పృష్ట్వాభిష్టువంతోయం మూర్ధ్నా బ్రహ్మముఖేన చ । ఆపోహిష్ఠాదిభిర్మంత్రైర్దర్భైశ్శిరసి మార్జయేదితి ॥ మూర్ధ్నా గాయత్రీశిరసా ఓమాప ఇత్యాదినేత్యర్థః - మార్జనం నామ శిరసి ప్రోక్షణం ॥*॥ శిరసి ప్రోక్షయేన్మంత్రైః కుశైస్సోదకబిందుభిరితివచనాత్ - అభిష్టుతమభిమంత్రితమిత్యర్థః - అత్ర మార్జనప్రకార ఉక్తః స్మృత్యంతరే । ఆపోహిష్ఠేతి తిసృభిర్దర్భైర్మార్జనమాచరేత్ । పదే పదే క్షిపేన్మూర్ధ్ని ప్రతి ప్రణవసంయుతం ॥ తిసృభిస్తృచస్థైర్నవభిః పదైరిత్యర్థః - పదే పద ఇతి లింగాత్ - ప్రతిపాదం ప్రణవసంయుతమిత్యర్థః - మార్జనస్య ఫలమాహ, వ్యాసః ॥*॥ రజస్తమో మోహజాతాన్ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిజాన్ । వాఙ్మనఃకాయజాన్ దోషాన్నవైతాన్నవభిర్దహేత్ ॥ శౌనకః ॥*॥ అత్రాన్నం ప్రణవైః పాదైర్మార్జనస్తు కుశోదకైః । యస్యక్షయాయేతి జలం సకుశం ప్రక్షిపేదధః ॥ శాతాతపః ॥*॥ ఋగంతే వాథ పాదాంతే మార్జనం సుసమాహితః । అర్ధర్చాంతే తథా కేచిచ్ఛిష్టానాం మతమీదృశమితి ॥ తచ్చ మార్జనమవిచ్ఛిన్నధారయా కార్యం తదుక్తం పరాశరమాధవీయే ॥*॥ ధారాచ్యుతేన తోయేన సంధ్యోపాస్తిర్విగర్హితా । పితరో న ప్రశంసంతి న ప్రశంసంతి దేవతాః ॥ కథం తర్హి కర్తవ్యమిత్యత్రాపి తత్రైవోక్తం ॥ నద్యాం తీర్థే తటాకే వా భాజనే మృణ్మయేపి వా । ఔదుంబరే వా సౌవర్ణే రాజతే దారుసంభవే ॥ ధృత్వా తు వామహస్తేన సంధ్యోపాస్తిం సమాచరేత్ ॥ ధృత్వేతి మృణ్మయభాజనాదిభిస్సహైవ సంబద్ధగతే సవ్యస్తోదకమితి శేషః నను వామపాణౌ జలం నిధాయ మార్జనం కార్యమిత్యపవర్ణితం - తత్తు ॥*॥ వామహస్తే జలం కృత్వా యే తు సంధ్యాముపాసతే । సా సంధ్యా వృషలీ జ్ఞేయా అసురాస్తేషు తర్పితా ఇతి శాస్త్రాంతరవిరుద్ధం భవతీతి చేన్న తద్వ

చనస్య పాత్రాంతరాసంభవవిషయత్వాత్-తదుక్తం పరాశర మాధవీయే మృ
ణ్మయాదిపాత్రాంతరసద్భావే వామహస్తో నిషిద్ధః-మృణ్మయాద్యభావే తు కృ
త్వా తు వామహస్తే వేతి విధానాన్న కోఽపి విరోధ ఇతి-మతాంతరే విశేషః కీర్తితః॥
స్పృష్ట్వా హస్తేన వామేన తేన ద్వ్యాదికేషు చ। పాణినా దక్షిణేనైవ మార్జయే
త్సకుశేన తు॥ పాత్రస్థితోదకేనైవ వామహస్తాదకేన వా। గృహీత్వా మార్జనం
కుర్యాన్నాన్యథా వాచరేత్సదేతి॥ ఏవం మార్జనం కర్తవ్యమితి స్థితం- తద్వినియో

మూలమ్—ఆపోహిష్ఠా - చనః॥

క్తమంత్రార్థో విచార్యతే-ఆపోహిష్ఠేతి॥ హే ఆపః హిశబ్దః ఏవకారార్థః తథా
చ యూయమేవేత్యర్థః-పర్యవసన్నః మయోభువః సుఖసంపాదయిత్ర్యః- స్థభవ
థా-దీర్ఘశ్ఛాందసః తాసాం స్నానాదిహేతుత్వేన సుఖోత్పాదకత్వం జగత్ప్రసి
ద్ధమితి భావః-యద్వా హే ఆపః యూయమితి శేషః- స్థతిలింగాత్-మయోభువ
స్సుఖభూమయః-స్థహ భవథ ఖలు-దర్శనస్పర్శనస్నానపానాద్యనేకక్రియాభి
స్సకలభూతజాతస్య పరమానందకరా ఇతి భావః-మయ ఇతి సుఖవాచి॥ యచ్చైవ
శివం తన్మయ ఇతి శ్రుతేః - ఆపోహిష్ఠా మయోభువ ఇతి సుఖభువ ఇతి నిరుక్తే దర్శ
నాచ్చ-కించ-తా ఏవం సుఖభూమయో యూయం నః అస్మాన్- బహువచనస్యవ
స్నసావితి పాణిని స్మరణాన్నసాదేశః- ఊర్జే అన్నాయ దధాతన స్థాపయత॥
ఊర్జ అన్నాయేతి నిరుక్తే దర్శనాత్-అస్మదీయం కృష్యాదికం సవ్యర్థాగాని పా
త్రైర్వర్ధయిత్వా బహ్వన్నమస్మభ్యం సంపాద్య తత్ర ప్రీతియుక్తానస్మాన్ స్థాప
యతేతి తాత్పర్యం బోద్ధ్యం - నన్వపామన్నసాధనత్వేన మానమస్తీతి చేన్న॥
ఆపో వా అన్నమితి శ్రుతేరేవ తథాత్వాత్ తత్ర అభేదేన నిర్దేశస్తు- ఏతావదేవ ఖ
ల్వమృతత్వమితి। పదోపచారిక ఇతి గర్వః- యద్వా ఊర్జ ఇతి ద్వితీయాయాం ప
రిణమ్యతే- ఏకారశ్ఛాందసః ఊర్జ ఇత్యూర్జశబ్దద్వితీయైకవచనస్య ఏకారో వ్య
త్యయత్వనిబంధన ఇత్యన్యే- తథాచాయమర్థః-ఊర్జమన్నం దధాతదత్త- దధా
తేర్లోట్పరస్మైపద మధ్యమపురుష బహువచనస్య తనాదేశశ్ఛాందసః-తప్తన
ప్తనథనాశ్చేతి పాణిని స్మరణాత్-అత్ర కశ్చిజ్జల్పతి ఊర్క్శబ్దస్యాన్నవాచిత్వం
కింతు ప్రాణబలయోర్వర్ధకః కశ్చిద్రసవిశేషస్తస్యార్థః అన్యథా ఇషే త్వోర్జే
త్వేత్యత్ర పౌనరుక్త్యం స్యాత్- తత్ర ఇడన్నం-ఊర్గ్రస ఇతి భాష్యకారైర్వర్ణిత
త్వాత్-కిమితి న్యాయమత్యంతశిక్షితః। తథా సతి యోవశ్శివతమో రసః తస్య భా
జయతేత్యగ్రేతనవాక్యార్థవిశేషస్స్యాత్ - ఇషే త్వేత్యత్ర తు ఇట్ఛబ్దోర్క్శబ్ద
యోః భేదనార్థకల్పనేన పౌనరుక్త్యం స్యాదితి భీత్యా ఊర్క్ఛబ్దస్యాన్నపరత్వం
న యుజ్యతే. వాక్యాంతరవిశేషప్రసంగాత్-న చాయం రసః కశ్చిదగ్రేతనవా

క్యప్రతిపాద్యరసోపి కశ్చిదిత్యుభయోర్భేదస్వీకారాన్నమన్త్రేషు జామితాస్తి
తి భాష్యకారవచనాద్వా న పౌనరుక్త్యమితి వాచ్యం. తత్కల్పనాయా ముపపత్త్య
భావాత్ - ఊర్జేన అన్నాయేతి నిరుక్తవచనవ్యాకోపాచ్చ - నచైవమిష్టేత్యత్ర
త్రాపి నిరుక్తవచనవిరోధం పశ్యంతః - తథా కథం వ్యాచక్షుస్తద్వ్యాఖ్యాతార
ఇతి శంకనీయం - ప్రకరణపర్యాలోచనయా తస్య నిరుక్తవచనస్య ఆపోహిష్ఠేతి
మంత్రమేవోద్దిశ్య ప్రవృత్తత్వాత్ తత్ర ఊర్గ్శబ్దస్య రసార్థకత్వేపి న కాచిద్ధానిః
ప్రకృతే తు తథాత్వకల్పనే నిరుక్తస్య నిరవకాశతయా సర్వథా బాధ ఏవ భవతా
సంపాదితస్యాదితి కృతస్య రసార్థకత్వం పరంత్వస్మదుక్త ఏవ పంథాః సుగమనీ
యః నను నాన్నయాచనం యుక్తం - తస్య కేవలైహికత్వాత్ - తథాత్వేపి మహాజ
న పరిగ్రహణాన స్యాత్ - తదుక్తం ॥ *॥ ఐహికాన్నకవృత్తిం శ్చ వాఙ్మాత్రేణాపి
నార్చయేదితి చేత్ శరీరమాత్రపోషణతయా తదంగీకారే దోషస్స్యాత్ - న
చైవం ప్రకృతే అన్నయాచనస్య తత్త్వజ్ఞానోపయోగిత్వాదిత్యాహ - మహేర
ణాయేతి ॥ మహే మహతే రణాయ రమణీయాయ చక్షసే తజ్జన్యజ్ఞానే లక్షణా
తథా చ జ్ఞానాయేత్యర్థః - బహ్వన్నే సంపాదితే తేన సర్వేంద్రియాగామసన్తుష్టి
ర్భవతి - తథా చేంద్రియస్వాస్థ్యే సకలబుద్ధయః ఫలవత్యో భవంతీతి ప్రథమతస్త
ద్యాచనమితి తాత్పర్యార్థః - వస్తుతస్తు యాచితమన్నం కిమర్థమిత్యాశంక్య సక
లసత్కర్మోపయోగింద్రియస్వాస్థ్యసిద్ధ్యర్థమిత్యాహ ॥ మహేరణాయేతి పద
నిగమవ్యాఖ్యానే చ చక్షసే ఇంద్రియాయ ధ్యానసమేతత్ - ఊర్జన్ద్ధాతనేతి
పూర్వేణ సంబంధః - ఇన్ద్రియాణాం మహత్త్వరమణీయత్వసిద్ధ్యర్థమన్నం యా
చితం - అన్నేన హీన్ద్రియాణి మహాంతి బలవన్తి సత్కర్మానుష్ఠానక్షమాణి భవంతీతి
యావత్ రమణీయశక్తీని చ భవంతి ॥ అన్నాద్భూతాని జాయంతే జాతాన్నేన
వర్ధంత ఇతి శ్రుతేః ఇంద్రియాణామపి భూతత్వాదిత్యర్థః - తథా చ సర్వేంద్రియా
దార్ఢ్యే సతి సకలసత్కర్మానుష్ఠానం సులభం - ఇన్ద్రియక్షోభే తదసంభవాత్ - అత
ఏవాధికారసమర్థో విద్వానిత్యత్ర యాగాధికారిణస్సకలేంద్రియపటుత్వసిద్ధ్య
ర్థం సామర్థ్యముపాత్తం - తచ్చ దార్ఢ్యమన్నాధీనమితి తదర్థమన్నం యాచిత
మితి ఫలితార్థః - కించేదానీం సరసమేవాన్నమింద్రియపుష్టికరమితి తం రసం
యాచతే. యో వ ఇతి వః యుష్మాకం శివతమః అతిశయేన సుఖకరః - రస్యతే ఆస్వా
ద్యత ఇతి రసః సారవిశేషః రసతే స్వాదనార్థత్వాద్రస్యత ఇతి రసనిర్వచనాత్ - ఇ
హ జన్మని కర్మణి వా నః అస్మాకం తస్య తం రసం ద్వితీయార్థే షష్ఠీ విజ్ఞేయా భాజయ
త ప్రాపయత కథమితి చేత్ - మాతరస్స్వపుత్రాణాం స్వస్తన్యరసదానేన యథా వర్ధ
యంతి తద్వదిత్యాహ - ఉశతీరితి ॥ ఉశతీః కామయమానాః ప్రీతియుక్తా ఇతి యా

వత్-ప్రథమార్ధేద్వితీయావచనంఛాన్దసం మాతరః స్వపుత్రానితి శేషః స్వస్త
న్యరసమివేత్యర్థః-యథామాతరో వత్సలాభూత్వా స్వవత్సాన్ స్తన్యంపాయ
యంతి-తద్వద్యూయమస్మాన్ యుష్మదీయరసంభాజయతేతి వః-ఇదానీం జలని
ష్ఠరసంపూర్ణం యాచితమపి ఆదరతయా భఙ్గ్యంతరేణ పునరపి యాచతే తస్మా
ఇతి-యస్య రసస్య క్షయాయ నివాసాయ నివాసేత్యర్థః-తృతీయార్థే చతుర్థీ వచ
నంఛాన్దసం జిన్వథ యూయం ప్రీతాభవథ-యాదృశంరసమిశేషమవలంబ్య యూ
యంపరమానందనిమగ్నాభవథేత్యర్థః వయంచ తస్మై తాదృశరససిద్ధ్యర్థం
వః యుష్మాన్-అరంభృశం-గమామ గచ్ఛేమ ప్రాప్నుమ ఇత్యర్థః- హే ఆపః యూ
ష్మాకం యోరసో ఽస్తి తంరసమస్మభ్యం దదతేత్యేవ తాః ప్రార్థ్యత ఇతి తాత్ప
ర్యార్థః-అనేనమన్త్రేణ స్వదగ్ధజలమధో నిక్షిపేత్-తదుక్తం॥ యస్య క్షయాయే
తి జలం సకృత్ ప్రక్షిపేదథ ఇతి-కించ ఏవ వా అన్యగ్నోయుః పుత్రీతి క్రతుత్వాత్ప్రజా
సంతతేరాన్యగ్న్యహేతుత్వేన ఆవశ్యకత్వ ప్రతిపాదనాత్తత్సిద్ధ్యర్థం మద్దేవ
తాః ప్రార్థయతే-ఆప ఇతి॥ హే ఆపః జలాధిష్ఠాన దేవతాః నః అస్మాన్ జనయ
థ ప్రజోత్పాదకాన్ కురుత తంరసమస్మభ్యం దత్వా స్మాకం పుత్రసంతతిం సంపా
దయత-వయంచ తేనైవ రసేన జాతాః స్మః- తథావిధరసస్య సకలప్రాణిజన్మ
హేతుత్వాత్-న చాత్ర ప్రమాణాభావః॥ శ్రు॥ ఆపో వా ఇదగ్ంసర్వం విశ్వా
భూతాన్యాపః ప్రాణా వా ఆప ఇతి శ్రుత్యా సకలభూతానామప్సు యుత్పత్తిశ్రవ
ణాదితి తాత్పర్యముక్తార్థః॥ శ్లోకరూపేణోచ్యతే॥ *॥ ఆపస్సుఖకరానిత్యం
యూయంతాథ తనోశనం। రవ్యభూరిశ్చ శేస్మాకమన్నం తేన హి వర్ధతే॥ యో
రసో వశ్శివతమస్తం ప్రాపయత చేహ నః। స్తన్యం వత్సాన్ పాయయంతి మాతరో
వత్సలా యథా॥ తస్మై తత్సిద్ధయే యుష్మానలంగచ్ఛామ సాదరమ్। యూయం
యద్వాసత ప్రీతా ఆపో జనయథ స్ఫుటమ్॥ అత్ర నను పాదేషు మార్జనం సం
కార్యం-తథా శిష్టాచారాదితి తాత్పర్యం-నను మార్జనేన బాహ్యశరీరశుద్ధిస్స
ర్వాపి నాంతరశుద్ధిస్సంభవతి-అన్యత్రతః నియుక్తస్య మన్త్రస్య వచనమంతరా
న్యత్ర వినియోగాయోగాత్ నహి మార్జనస్య తచ్ఛుద్ధావపి హేతుత్వసం
పాదకం కించిదస్తి-న చ మానసదోషా నాస్తీతి వాచ్యం-కాయికాదివన్మాన
సాదింతనరూపస్య తస్యాపి ప్రసిద్ధత్వాత్-న చ తథాపి కానో హానిః- మానసపా
పాఽనివృత్త్యావధికారప్రచ్యుతిప్రసంగాత్- నిత్యపరిశుద్ధస్యైతదపేక్షితత్వా
త్-కించ అభోజ్యాపేయాపానాదిదుష్టవస్తుసంసర్గకింబాసిబద్ధన ముదరకృ
తం పాతకమస్తి తస్య కేన నివృత్తిస్స్యాత్ తస్మాన్నానాపాపానాం
నత్వేకథముత్తరేకమార్జనేన సర్వంనివృత్తిస్స్యాత్-ఇత్యాశంక్యనాన్యత్ర

షనివర్తకంజలపానమాచరణీయమితి తేనఅంతర్బహిశ్చనైర్మల్యంక శుద్ధిర్భ
వతీతితద్వినియుక్తమంత్రంతావదాహ॥అగ్నిశ్చేతి॥ అనేనమంత్రేణసాయంజ

మూలమ్—అగ్నిశ్చ- స్వాహా.

లపానంకర్తవ్యం-సూర్యశ్చేతిప్రాతః-ఆపఃపునంత్వితిదినమధ్యఇతివివేకః॥
సర్వత్రతదంతేఆచమనంకార్యం-తదుక్తంగ్రంథాంతరే॥*॥సాయమగ్నిశ్చ ఇ
త్యుక్త్వాప్రాతస్సూర్యేత్యపఃపిబేత్ ఆపఃపునంతుమధ్యాహ్నేతతఆచమనం
చరేదితి।మంత్రస్యాయమర్థః-యోయమగ్నిరస్తియోమన్యుఃక్రోధఃయే
చమన్యుపతయశ్చక్రోధస్వామినఃరాగద్వేషాదయఇత్యన్యేసర్వేపి దేవాఃమ
న్యుకృతేభ్యఃమన్యునాకోపేనకృతేభ్యఃనిష్పాదితేభ్యఇత్యర్థః-పాపేభ్యఃదు
రితేభ్యఃమామాంత్వమావేకవచనఇతిపాణినిస్మరణాత్-రక్షన్తాంప్రార్థనా
యాంలోట్-తేనసర్వేదేవాస్తత్పాపవినాశనేనమాంపాలయంత్వితితదేకశ
రణఃకర్తృకర్తాసర్వాన్దేవాన్స్వీకరోతీతిభావః-కించ-అహ్నాఅతీతేనదినభాగనే
త్యర్థః॥ ఘస్రోదినాహనీవాత్వితికోశాత్ యత్పాపందురితమకార్షంకృతవా
నస్మి-ప్రాతఃకాలాదారభ్యతావత్కాలపర్యంతంమధ్యవర్తినికాలేయద్దురి
తంఅకార్షమితిభావః-అహ్నేతితృతీయైకవచనంసప్తమ్యాంపరిణమతఇతితా
త్పర్యం-కిమత్రసాధనంకేనతత్రనివృత్తిరిత్యతఆహ-మనసేతి-మనసాఅంతః
కరణేన వాచాభాషణేనహస్తాభ్యాం పద్భ్యాంచరణాభ్యాం పదాదయః-
పృథక్ఛబ్దా ఇత్యన్యేపృథఙ్నిర్దేశాత్ ॥ పదంఘ్రిశ్చరణోస్త్రియామితి
కోశాచ్చ - శసాదౌపాదశబ్దస్యపదాదేశఇతికేచిత్ - ఉదరేణ జఠరేణ శి
శ్నాశిశ్నేన ॥ స్త్రీచిహ్నంచపుమాన్ శిశ్నఇతికోశాత్- తత్రక్వేపమిచ్ఛంతి
కేచిచ్ఛాంచసమిత్యన్యేయత్పాపమకార్షమితిసంబంధః-ఏవంభూతంపాపం
అహారవలుంపతుహరతు-ననుసాయంసంధ్యావందనకాలేతపనపరిస్పన్దాత్మక
స్యాహ్నస్సమతీతత్వేన అవిద్యమానత్వాత్కథమహస్తదవలుంపత్వితిప్రా
ర్థ్యతఇతిచేన్న - అహ్నస్తదానీమసత్వేపి ప్రాగనుభూతస్యసంభవాత్- అ
హశ్శబ్దేనతదభిమానిన్యాదేవతాయాస్తాదృశసామర్థ్యసంపన్నాయా వివ
క్షితత్వాద్వాతత్సంభవః - అ[illegible] అహారవలుంపతు తదభిమానీదేవోనాశ
యత్వితిపూర్వవ్యాఖ్యాతారః. అత్రపరహింసాద్యనుచింతనంమానసం అప్రి
యానృతముఖ్యసంభాషణాదికంవాచికం - తృణచ్ఛేదనకాష్ఠమర్దనాదికం
పాణికృతం-గోబ్రాహ్మణస్పర్శనాదికంపాదకృతం అభోజ్యభోజనాదికము
దరకృతం అగమ్యాగమనాదికంశిశ్నకృతమితివివేకః - కింబహునా పరిగణ
నేన అనేనేతిసర్వంసకృదేవసంగృహ్ణాతి. యత్కించేతి - యచ్చాన్యత్పాపం

మయి నివృత్తం కిం చేతి వాక్యాంతరోపన్యాసేన ఇదం పాపజాతం సర్వం తత్కా ర్యం మాం చ అహంకారాఖ్యకర్తృత్వాద్యాశ్రయగ్రంథివిశేషం - లింగశరీర రూపమిత్యన్వయః అమృతయోనౌ మరణరహితజగత్కారణే సత్యే బాధరహితే జ్యోతిషి స్వయం ప్రకాశే అహం జుహోమి ప్రక్షిపామి - అహమనేన హోమేన తత్సర్వం భస్మీకరోమీత్యర్థః. తదర్థమభిమంత్రితజలం స్వాహా - మదీయవదనాంతరాగ్నౌ దేదీప్యమానే సమ్యగ్ఘుతమస్తు సుహుతమస్తు ఆహా వాగేవ వా స్వాహేతం హవిర్జుహోతీతి నియుక్తైదర్శనాత్ - ద్వితీయపక్షే వాగ్దేవతా ఏవ స్వాహా వదతీత్యర్థః - అథ ప్రాతరపాం ప్రాశనవినియుక్తం మంత్రమాహ॥ సూర్యశ్చేతి॥ మం

—* మూలమ్ — సూర్యశ్చ - స్వాహా. *—

త్రోక్తార్థః - విశేషస్తు సూర్యో భానుః - యద్రాత్ర్యా రాత్ర్యా యత్పాపం అకార్షం రాత్రిస్తదవలుంపతు రాత్రిః రాత్ర్యభిమానిదేవతా తత్పాపమవలుంపతు పరిహరతు - యత్కించ దురితం మయి - అన్యచ్చ యత్కించిదబుద్ధ్యా కృతం పాపరూపం మయి మచ్చిత్తే యద్వర్తతే తత్పాపశమనార్థం ఇదమహం మామమృతయోనౌ సూర్యే జ్యోతిషి జుహోమి స్వాహా - సూర్యే సూర్యాత్మకే జ్యోతిషి జుహోమి స్వాహేత్యుక్త్వా జలం పిబేత్ అత్ర పితామహవచనం॥ *సూర్యశ్చేత్యనువాకేన హ్యాపః పీత్వా సమాహితః। ప్రాతఃకాలేపి శుద్ధాత్మా కర్మణ్యో భవతి ద్విజ ఇతి। అత్ర మంత్రార్థః - పురాతనైశ్శ్లోకరూపేణ కథ్యతే సలిల్యాతే॥*॥ సూర్యో యమన్యుశ్చ మామన్యుపతయో మన్యుజాదఘాత్। ముంచంతు హాస్త్వవచ్ఛిశ్నమనోవాగుదరైరపి॥ రాత్ర్యా యమకార్షం పాపం యద్రాత్రిరేవాపలుంపతు। అబుద్ధికృతమప్యేనో యత్కించిద్దురితం మయి॥ తచ్చాంతర్యే మామహం సూర్యే జుహోమి జ్యోతిషి స్వయమ్। ప్రక్షిప్యామృతయోనౌ మాముచ్యేయం మృత్యుబంధనాదితి॥ అథ మధ్యాహ్నజలపానవినియుక్తం మంత్రమాహ॥

—* మూలమ్ — ఆపః పునంతు - స్వాహా. *—

ఆపః పునంత్వితి॥ యా ఆపస్సంతి తాః పృథివీం పునంతు ప్రక్షాళనేన శోధయంతు అపాం సకలదేవతాస్వరూపతయా పరమపవిత్రవస్తుత్వాత్పవిత్రీకరణం యుక్తం॥ ఆపో వై సర్వా దేవతా ఇతి శ్రుతేః॥ ఆపస్స్వభావతో మేధ్యా ఇతి స్మృతేశ్చ సా చ పృథివీ తాభిరద్భిరితి శేషః - పూతా పవిత్రీకృతా - శుద్ధా సతీత్యర్థః - మామనుష్ఠాతారం పునాతు శోధయతు - ఉత్తరేకర్మణ్యధికారిణం కరోత్విత్యర్థః - నవర్షధారాస్వాచామేదితి నిషేధాద్వర్షధారాసు ప్రాయత్యకరణస్యాచమనాదేః కర్తుమశక్యత్వాద్భూమిగతత్వసిద్ధ్యర్థమాపః పునంత్వితి ప్రార్థితం - భూమిగతాస్వప్స్వాచమ్య ప్రయతో భవతీతి విధాయక వచనా

ద్భూమిగతానామపాం ప్రాశనకరణాత్పృథివీ పూతా పునాతు మామితి ప్రా
ర్థ్యత ఇతి సారం-బ్రహ్మణో వేదస్య పతిః సకలవేదప్రతిపాద్యః పరమాత్మేత్యర్థః
వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్య ఇతి శ్రుతేః పత్న్యాః పతిత్వ ప్రేత్యాపనాపత్యా
ద్యాపరేవ స్త్రీః సగ్రస్యంధనసి బహుళమితి సత్యం పరమేశ్వరః పునంతు పునాతు బ
హుత్వకథనం ఛందసి- యద్వా బ్రహ్మణః వేదస్య పతిః ఉపదేష్టా మామకాచా
ర్య ఇత్యర్థః-సుపాం సులుగితి సుపః సు ఇత్యయమాదేశః-తం మామకమాచా
ర్యమాపః పునంతు తస్య పునాతు బ్రహ్మేతి ॥ బ్రహ్మ వేదస్వరూపం తత్త్వం
తేనాచార్యేణోపదిష్టమితి శేషః- పూతా స్వయం పూతం సత్ సుపాం సులుగి
త్యాదినా సుపా డాదేశః-మామధ్యేతారం పునాతు- ఆచార్యస్యాపః ప్రాయ
శ్చిత్తం సంపాదయంతు- తాదృశాచార్యోపదిష్టవేదాంతరర్థాత సంధ్యావంద
నమంత్రాః స్వస్య ప్రాయశ్చిత్తం సంపాదయంత్వితి భావః-ఇదానీం స్వకృత పాత
కజాలం పరిగణయన్ తన్నివృత్తయే సాక్షాదేవాపః ప్రార్థయతి- యదితి-ఉచ్ఛి
ష్టం అవశిష్టమన్యభుక్తావశిష్టరూపముచ్ఛిష్టం యదస్తి తత్-అభోజ్యం భోక్తుమ
యోగ్యం కేశకీటమాతాపకాదిదూషితదరిగాపపన్నమన్నం యదస్తి ఏతద్ద్వివి
ధం-సముచ్చయద్యోతకవకారార్థో వాశబ్దః-మయా కదాచిద్భుక్తం కీటా
ద్యుపహతమన్నమభోజ్యమిత్యేతత్సాయంచారికేషు స్మృతే - యస్మిం
శ్చిన్ని కేశపాత్యాదపస్య మేధ్యమమేధ్యాదవప్తం కీటోపమేధ్యసేవీ మాష
కలాంగం వేతి మాషకలా మాషకస్పృష్టం అంగం మాషకాంగం ఉపసమస్తమ
పి మాషకపదమపేక్ష్యత ఇతి స్మృతికారికా-అథవా ఉచ్ఛిష్టం పిత్రాదిభుక్తావశిష్టం
పితుర్జ్యేష్ఠస్య చ భ్రాతురుచ్ఛిష్టం భోక్తవ్యమితి, సూత్రే హితమపి తయోర్గ్రా
సుస్థానపపాన్నయే అభోజ్యభోక్తుమనర్హం ధర్మైః ప్రతిపత్యా భోజ్యమిత్యాప
న్నం బహ్మ రసాత్-అత్ర స్మృతికారికా- యదితి యోర్ద్వ్యోః ప్రతిపత్తిరపాయో భ
వతి-తతో న భోజ్యం యద్వాన్నం జాన స్యాద్బ్రహ్మచారిణో ధర్మ్యవిప్రతిషిద్ధాభవం
తి మధుమాంసాదిమితి త్యేన తతో న భోజ్యమితి- తాదృశమపి కదాచిత్ప్రమా
దాదినా మయా భుక్తమస్తి-యద్వా ఉచ్ఛిష్టం సర్వజనభుక్తోజ్జితం యదస్తి తద
భోజ్యం భోజనానర్హం-శ్రీ త్వాప సు స్యా చోచ్ఛిష్టం వర్జయేదితి నిషేధా
త్. తాదృశమపి కదాచిద్భుక్తం మయా ప్రమాదాత్-కించ- మమ కర్తుర్యజ్ఞాన
మయా కోపస్యనిష్ఠానం తేతి స్వ్యవకర్తృ త్వాత్రయ త్వాభిధానాదిత్యర్థః-తథా
దుశ్చరితమపి యదస్తి అవైధ పాపా ఖాద్యభావ నాగమ్యాగమనలక్షణంగర్హి
తాచరణం తత్ఫలం యదస్తి తత్సర్వం-దుష్టం చరితమితి విగ్రహః సామర్థ్యాద్ద
ష్ట్రిలేపవశాస్త్రతావానష్టాలభ్యతే.తత్సర్వం పరిహృత్యేతి శేషః-తతో మామా

పః పునంతు - తతః అసతాం శూద్రాదీనాం దుష్టకర్మణాం వా సంబంధినం ప్రతి
గ్రహం చ పునంతు - ఆపః ప్రతిగృహ్య ప్రతిగృహ్యేత్యాశ్వలాయన సూత్రే
దుష్ప్రతిగ్రహానంతరం ప్రాయశ్చిత్తం కార్యమిత్యుక్తత్వాత్. తదర్థమభి
మంత్రితముదకం స్వాహా - ఇదమేవ క్రాగ్నౌ సుహుతమస్తు తేన సర్వం పా
పం భస్మీకరోమీత్యర్థః - అత్ర గ్రంథాంతరే మంత్రార్థః శ్లోకరూపేణ పురాణే
ర్దర్శితః - సలిక్ష్యతే ॥ * ఆపః పునంతు పృథివీం పూతా తాభిః పునాతు మామ్। పు
నంతు బ్రహ్మణస్పతిర్బ్రహ్మ వేద్యః పునాతు మామ్। పూతా ఇత్యస్తి తే పూతా ఇతి పూ
తా పునాతు మామ్। యదుచ్ఛిష్టమభోజ్యం చ యద్వా దుశ్చరితం మమ॥ సర్వ
స్మాదంహసో స్మాన్నాసతాం చ ప్రతిగ్రహాత్। పునంత్వాప ఇతి ధ్యాత్వా స్వా
హేత్యుక్త్వా జలం పిబేదితి యజుస్సార్థమంత్రాః నాప॥ దధిక్రావ్ణో ఇత్య

మూలమ్ — దధిక్రావ్ణో - కారిషత్.

దిం దధినిహంతి మిత్రాదీనవాన్ క్రామతి గచ్ఛతీతి దధిక్రావా హయః - అగ్ని
పురుష ఇతి యావత్. తస్య దధిక్రావ్ణః దధిక్రావా ఇతి స్థితే - స్వర్గపూర్వస్య
జనంధ్వవర్ణం వ్యంజనపరమితి స్వరపూర్వక సవర్ణం జనాపూర్వ భావస్యాత్ ఇతి
వ్యంజనస్యాద్విత్వే ప్రాప్తే వకార పూర్వస్య శ్చ పాత్ర గ్రహణం జాతిరిన కార పూ
ర్వస్యాస్ప స్వస్య కారస్య ద్విత్వం హితం ప్రాతిశాఖ్యే - తదనంతర మేకీకరణే దధి
క్రావ్ణ ఇతి సిద్ధం. భావోయంతు దధిక్రావ్ణ ఇతి ప్రకృతి పాఠే జాతే ఘనం తి -
జిష్ణోర్జయశీలస్య అశ్వస్య వాజినః అహం అకారిషం అశ్వరూపస్య వా॥ అగ్నిర్వై
వేభ్యోనిలాయత, అశ్వోరూపం కృత్వా శ్రుతేః॥ సర్వేషాం దేవానాం మధ్యే
నైవ అగ్నిరత్వాదవమ సంపన్నత్వే త్వర్థః॥ అగ్నిర్వా అవమయితం అగ్ని
దో దేవానాం సర్వమితి నవమస్య ప్రతికాశ్యః పురోడాశమష్టాకపా
లం నిరవపత్ - తతో హైనం సానో దేవానాం మభవత్ - అగ్నిర్వై దేవానా
మవమ ఇతి శ్రుతేః॥ వేగవతో వాయుసఖత్వాచ్ఛీఘ్ర గామిన ఇత్యర్థః. తత
దృశస్యాగ్నేః అహమకారిషం తస్య సంబంధస్తోత్రం కుర్యాం - తస్యకంకరో
భూయాసమిత్యర్థః - అకారిషమిత్యత్ర లేఖస్యాపరిగ్రకారత్వం ఛందసః - సప అగ్నిః
నః అస్మాకం ముఖాని మఖాని ప్రత్యయః॥ చతుర్వర్గం గేహ్యాత్రత తథా దస్యనాత్
సురభీ సురభీణి ప్రత్యయ లోపశ్ఛాందసః - అస్త్ర త్వకృతసమాసాంతశసౌర
భ్యాణి అకరత్ అకరోత్ - ఛాందసమేతత్॥ పరిశుద్ధాని కుర్యాదిత్యర్థః - కించ
నః అస్మాకం ఆయూంషి ప్రశ్చాద్ధేః - తథాచాయూంషి చ తారిషత్ వర్ధయతు
ప్రేత్యుపసర్గస్య ధాతునా సంబంధః తథా ప్రతారిషదితి సిద్ధ్యతి - ప్రకృష్ట
గవర్ధయత్విత్యర్థః - నిరుపద్రవం దీర్ఘ జీవితం ఆయుష్య దస్త్ర భవ్యం అనుగృహ్ణాత్వి

ఇతిభావః- లిఙర్థేలేడితివిధ్యాదౌలేట్ తస్యచ్ఛందసిబహులంలేడితి లేటస్సుట్ లే
టోడాపితికర్త్రేనాడాగమః-అత్రమంత్రార్థేపురాతననిబంధనశ్లోకా లిఖ్యం
తే॥దధిక్రావారవిర్వహ్నిర్దధిక్రామతియజ్జగత్।జయవ్యాప్తిజవైరుర్వ్యాంజి
ష్ణోరశ్వస్యవాజినః॥అకారిషంస్తుతింకుర్యాంతస్యసంబంధినీంతదా।సురభిణి
సుగన్ధానిముఖానిసకరోతునః॥ప్రతారిషన్నిదద్యాచ్చపూర్ణాన్యాయూం
షినఃప్రభుః॥ అత్రదధిక్రావిష్ణుబ్దస్యసూర్యపరత్వేతుమంత్రార్థస్త్వేవంవ్యా
ఖ్యేయః॥దధిక్రావ్ణఃలోకత్రయాక్రాన్తిర్వాహకస్యసూర్యస్యజిష్ణోఃపూర్వవద
శ్వస్యవ్యాపకస్యవాజినఃవేగవతఃశేషంపూర్వవత్-మంత్రాంతేమార్జనం-త
థాశిష్టాచారాత్॥*॥అష్టాక్షరంనవపదంపదాద్బ్రహ్మహాభవేత్।పదాంతే
ప్రతిషేత్తోయమశ్వమేధఫలంభవేదితివచనాత్। మంత్రాంతైఃకర్మాదీన్స
న్నిపాతయేదితిన్యాయాచ్చ- ఆపోహిష్ఠేతిగతం-మార్జనేమంత్రాంతరమాహ

మూలమ్—హిరణ్యవర్ణా-భవంతు.

హ-హిరణ్యవర్ణాఇతి-హిరణ్యవర్ణాఃసువర్ణచ్ఛాయాఃతామ్రవర్ణాఇతియావత్
దివేత్యశేషః-తథాచబ్రాహ్మణంయద్వైదివాభవత్యపోరాత్రిః ప్రవిశతితస్మా
త్తామ్రా ఆపోదివాదదృశ్రఇతి - శుచయశ్శుద్ధాః- పావకాఃపావయిత్ర్యః-
స్నానాదినాజగత్పావనసామర్థ్యాఇతియావత్ - ఏతాదృశాయాస్సిష్ఠంతి-
కించ-యాస్వప్సుకశ్యపఃప్రజాపతిః-యద్వాపశ్యతీతిపశ్యకఃసూర్యఃసహిసర్వ
లోకసాక్షీ-కర్మసాక్షీజగచ్చక్షురిత్యభిధానాత్ - ఆద్యంతవర్ణవిపర్యాస
శ్ఛాందసః-కశ్యపఃపశ్యకోభవతి-యత్సర్వంపరిపశ్యతీతిసౌక్ష్మ్యాదితిశ్రుతేః-
సచాప్సుజాతఇతిపౌరాణికాః॥యోముష్యతపతఆయతనంవేద ఆయతనవా
న్భవతి।అసౌవాఅముష్యతపతఆయతనమిత్యత్ర - సూర్యస్యాబ్వికారత్వం-
ఇంద్రఃసురేశ్వరః-సచాప్సుజాతఃఇహనానానారూపాః యాఆపఃఅగ్నిం,
బాడబాఖ్యంవహ్నింగర్భంగర్భస్థజంతుందధిరే- కుక్షిస్థితజంతుత్వేనస్థాపిత
వత్యఇత్యర్థః-తృతీయమప్సునృమణాఅజస్రమింధానఏనంజరతేస్వాధీరితిశ్రు
తేః-తాఃఏవంభూతాఆపః-నఃఅస్మాకంశంసుఖహేతవః-స్యోనాఃఅవైషయి
కసుఖజనకాశ్చభవంతు - అథవాశందుఃఖంశమయంత్వితి శేషః.స్యోనాస్సు
ఖకారిణ్యోభవంతు-మార్జనవినియుక్తమంత్రాంతరమాహ- యాసాగ్ంరా

మూలమ్—యాసాగ్ంరాజా-భవంతు.

కేతి-వరుణోరాజాయాదసాంపతిర్నాకౌదండధరఇత్యర్థః - జనానాంస
త్యానృతేపుణ్యపాపేఅవపశ్యన్ నివేచయన్-యాసామధ్యంమధ్యేవసతీతి శే
షః-యాతిగచ్ఛతి-అయంపుణ్యకృదయంపాపకృదితిపుణ్యపాపానుగ్రహనిగ్ర

వారూపవ్యాపారచికీర్షయా శ్రిత్వా సతీత్యర్థః-అపిచ-మధుశ్చ్యుతః మధుస్యంది
న్యః మధురస్రావిణ్య ఇతియావత్ - శుచయః పావకాః యా స్తిష్ఠంతి తా ఆపః శి
ష్టం గతం-యద్యపి హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయః పావకా ఇత్యత్ర శుచి పావకపదే గృ
హీతే ఏవ పునరత్రాపి గృహీతం పౌనరుక్త్యం తథాప్యాదరాత్పునర్వచనం-మం
త్రవిషయే పౌనరుక్త్యమపి నాస్తి-తదుక్తం భగవతా భాష్యకారేణ- ఈశావాస్య
భాష్యేన మంత్రే జామితాస్తీతి, పూర్వమంత్రోక్త ఏవార్థః-పునరుచ్యత ఇతి-కిం
చ-యాసాం దేవా ఇతి - యాసామపాం భక్షం భక్షణం భక్షాయా హ్రా యయా
ణామేతి శ్రుతే దర్శనాత్ - దేవాః దివి ద్యులోకే మందాకిన్యామితి శేషః-కృణ్వం

మూలమ్—యాసాం దేవా- భవంతు.

తి కుర్వంతి-పూరణగుణేత్యాదినా సుహితార్థే షష్ఠీ ద్యులోకే యా ఆపః దేవా
భక్షయంతి - అమృతరూపత్వాదిత్యర్థః యాశ్చాంతరిక్షే బహుధా బహుప్ర
కారం భవంతి-సంతి, ఘనాసత్తాయాం - సర్వాసుధారాస్సలిలానంతరిక్షే ప్ర
తిష్ఠితా ఇతి శ్రుతేః-యా ఆపః పృథివీం పయసా స్పృష్ట్వా ఉందంతి క్లేదయంతి- సకల
లోకానుగ్రహార్థాః - పృథివీం వర్షధారాత్మనా సించంతీతి భావః - శుక్రాః

మూలమ్—శివేన మా చక్షుషా- నిధత్త.

శుభ్రాః తా ఆప ఇతి- గతమన్యత్ -శివేనేతి-హే ఆపః శివేన సుఖస్వరూపేణ॥*॥
శివం భద్రం కల్యాణమితి కోశాత్ -చక్షుషా కటాక్షేణ-మా మాం పశ్యత మయి ని
రంతర భూయసీం కరుణాదృష్టిం సంపాదయేత్యర్థః - శివయా తనువా కల్యాణ
మూర్త్యా మే త్వచం ఉపస్పృశత యుష్మదీయాం త్వచముపస్పర్శనేన పూతాం కురుతే
త్యర్థః ఇదానీమధికారిస్వకృత్యమాభాషతే సర్వానగ్నీనితి- హే ఆపః వః యు
ష్మాకం-అప్సుసీదంతి తిష్ఠంతి అప్సుషదం జలస్థాన్ బడబాదీన్ సర్వానగ్నీన్ హు
వే ఆహ్వయామి-కిమర్థమిత్యత ఆహ- మయీతి-మయి వర్చః దీప్తిః - బలం శక్తిః
ఓజః ఉత్సాహః-ఏతత్సర్వం మయి నిధత్త స్థాపయత-మాం వర్చస్వినం బలవం
తమోజస్వినం కురుతేత్యర్థః-అగ్నిమప్సుషద ఇతి స్థితే-అనితిపరో గ్రహాఖ్యయా
జ్యామహాపృష్ఠ్య హిరణ్యవర్ణీయేష్వికార ఊకారపూర్వో రేఫమాకారపూ
ర్వశ్చ యకారమితి ప్రాతిశాఖ్యం సూత్రం-అత్ర త్రిభాష్యకారః ఏతేషు ఈకా
రపూర్వ ఊకారపూర్వో వా అనితిపరో నకారః రేఫభావమాపద్యతే- ఆకార
పూర్వశ్చేద్యకారమాపద్యతే-హిరణ్యవర్ణీయేషు సర్వానగ్నీనితి, ఇతి స్థితే ఆ
కారపూర్వత్వాన్నకారః యకారమాపద్యతే-ఈకారపూర్వత్వాన్నకారో
రేఫభావమాపద్యతే లుప్యతే త్వర్ణపూర్వో యవకారావితి యకారో లుప్యతే
నకారస్య రేఫోష్మఘకారాభావాల్లిఙ్గ స్థైద నలా పాచ్చపూర్వస్యానునాసిక

ఇతి॥ ఆకారస్య ఈకారస్యచ సానునాసికత్వమితి వ్యాచక్రుః ఇతి సర్వం సుస్థం- ఏవం మార్జనం విధాయ తతః పాపపురుషవిసర్జనాయ దక్షిణకరే జలం నిధాయ నాసికాగ్రం ప్రాపయ్య వామభాగే మేదిన్యాం నిక్షిప్య తజ్జలం నావలోకయేత్- తదుక్తం వాసిష్ఠే॥*॥ గృహీత్వా పాణినా వారి స్వశాఖోక్తామృచం జపేత్। ఉద్ధృత్య దక్షిణే హస్తే జలం గోకర్ణవత్కృతే॥ నిధాయ నాసికాగ్రే తు పాపపూరుషమంచ సంస్మరేత్। బిభృయాన్నాసికాయాం తు నిరుద్ధప్రాణమారుతః॥ వామే నిక్షి

మూలమ్—ద్రుపదా- మైనసః.

ప్య మేదిన్యాం తజ్జలం నావలోకయేదితి॥ తత్ర వినియుక్తమంత్రమాహ- ద్రుపదాదితి- మాం ఏనసః ముంచతు కర్మసాక్షీ సూర్య ఇతి శేషః- తత్ర నిదర్శనం ద్రుపదాదివ అపరాధినాం పాదకీలితం కాష్ఠం ద్రుపదం- చోరాదీన్నిరోద్ధుం గ్రామమధ్యే దారుమయం పాదకీలితం విధాయ గ్రామస్వామినః స్థాపయంతీతి ప్రసిద్ధం- తస్మాదివేత్యర్థః- యథా కృపాళుః స్వామీ తద్బంధనాదపరాధినం మోచయతి తద్వదితి భావః- కించ- ఆపః ఏనసః పాపాన్మాం శుంధంతు శోధయంతు- అస్మిన్నర్థే శ్రుతయో దృష్టాంతాః కథ్యంతే- ద్రుపదాత్పాదకీలితకాష్ఠాత్ ఇవ ముముచానః ముక్త ఇవ స్విన్నః స్వేదవాన్ స్నాత్వీ స్నాత్వా స్నుత్వా గయశ్చేతి నిపాతనాత్ స్నాతః మలాత్ సర్వశరీరవ్యాపి పంకాత్ ముక్త ఇవ పునాత్యనేన ఆజ్యాదికమితి పవిత్రం- పూఞః సంజ్ఞాయామితి కరణే ఇత్ర ప్రత్యయః. తేన పవిత్రేణ సమాసాగ్రదర్భరూపేణ॥*॥ సమాసాగ్రౌ దర్భౌ ప్రాదేశమాత్రౌ పవిత్రే కృత్వా- ఇతి శ్రౌతే దర్శనాత్. పవిత్రం వై దర్భా ఇతి శ్రుతేః- తేన పూతం శోధితం ఆజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరూప్య త్వారభ్య ఉదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం పునరాహారమాజ్యం త్రిరుత్పూయేతి శాస్త్రోక్తవిధానాత్- సంస్కృతమాజ్యం సర్పిరివ ఏతత్సర్వం తద్దోషాద్విసముక్తం సత్ యథా పరిశుద్ధం భవతి- తథా మామాపః సర్వస్మాదేనసః శోధయంత్వితి తాత్పర్యార్థః- అత్ర కారికాకారః॥ యాభ్యో జాతో కశ్యపేంద్రాదిపగ్నిం వైద్యుతబాడబమ్। గర్భం యా దధిరే నానారూపాస్థితివ శేనతాః॥ శందుఃఖం శమయిత్వా నః స్యోనాస్సంతు సుఖప్రదాః। యాసాం మధ్యే దండధరః పుణ్యాపాపే వివేచయన్॥ వరుణో యాతి మధురస్యందిన్యః పూర్వవత్పరమ్। యాసామమృతరూపాణాం భక్షణం కురుతే మరాః॥ వృష్ట్యాత్మనా చ హుల్గా శేచకాః పృథివీమపి పయసా తర్పితా కాశ్రైస్సించతీతి త్రిలోకగాః॥ శుక్రాః విశుద్ధాస్తా ఆపశ్శంతు దాస్సంతు కిస్మ చాః। ఆపః కల్యాణదృష్ట్యా మాపూత స్యాత్ ఇతి పశ్యత॥ తను వా సొా వ్యయా మాత్యేత స్పృశతాంగం చ మామకమ్। ఆహ్వాయా వ్యప్సు వస

తోపహ్నాన్యోర్బాడబాదికాన్ ॥ ఆపోయామయం యశోవర్చో బలమోజోని ధత్తవై। ఏతత్సర్వం సమానం స్యాత్సంధ్యానాం చ త్రయేపిచ ॥ జలపాత్రికన మంత్రాస్తు వర్ణితాస్తు విశేషతః। ఆపోహిష్ఠేతినవభిర్మార్జనం ప్రాక్ప్రమీరితమ్॥ పశ్చాదపి తథైవాస్యాదితరేషాంతుమార్జనమ్ । ఉక్తం చైవతు కర్తవ్యం శిష్టాచారాత్తథైవహి॥ ప్రాతస్సంధ్యాముపాసిష్యే ప్రాతస్సంకల్ప ఈరితః। మధ్యే మాధ్యాహ్నికం సంధ్యాముపాసిష్య ఇతీరితః॥ సాయంహి తత్సంధ్యాయాస్సంకల్పస్స్వయం గీరితః॥ అత్ర విద్యారణ్యస్వామిభిరుదాహృతం మాధవీయే॥ అథాతస్సంధ్యావందనవిధిం వ్యాఖ్యాస్యామః- తీర్థం గత్వా ప్రయతోఽభిషిక్తః ప్రక్షాళ్య పాణిపాదమాచమ్య అగ్నిశ్చ మామన్యుశ్చేతి సాయమపః పీత్వా సూర్యశ్చేతి ప్రాతః సావిత్ర్యా సుగభిమత్యా లింగాభిర్హిరణ్యవర్ణాయాభిః పావమానీభిర్వ్యాహృతిభిరన్యైశ్చ పవిత్రైరాత్మానం ప్రోక్ష్య ప్రయతో భవతీతి- అథార్ఘ్యదానం కర్తవ్యం- తద్వినియుక్త మంత్రస్యానుపదమేవ వ్యాఖ్యాస్యతే- మా

మాలమ్—హగ్ంస- బృహాత్.

ధ్యాహ్నికసంధ్యాయామర్ఘ్యప్రదానవినియుక్తం మంత్రమాహ- హగ్ంస ఇతి- హంతి ఆహవనీయాదిదేశేషు వ్యాపకతయా గచ్ఛతీతి హంసః పరమాత్మా॥ హంసోనామ సదాశివ ఇతివచనాత్- కీదృశ ఇత్యపేక్షాయామాహ- శుచిషదితి- శుచౌదేశే అవిముక్తాది పుణ్యక్షేత్రజాలే సీదతీతి శుచిషత్ క్షేత్రాణాంపతయేనమ ఇత్యాదౌ తథా దర్శనాత్- సంత్యస్మిన్జగంతీతి వసుః వాసయతీతి వా వసుః॥ వాసనాద్వాసుదేవస్య వాసితం తేజస్త్రయమితివచనాత్ - అంతరిక్షే సీదతీత్యంతరిక్షసత్॥*॥ యోంతరిక్షేతిష్ఠన్నితి శ్రుతేః హోతాఽగ్నిరూపేణ దేవానాం ఆహ్వాయితా॥ ఋషిర్హోతా నిషసాదేతి శ్రుతేః - యద్వా హోతా దేవానామాహ్వాయితా వహ్నిః తత్ప్రాణ ఇత్యర్థః- అగ్నిం దూతం వృణీమహ ఇతి శ్రుత్యా వహ్నేరేవ హోతృత్వావగమాత్ - వేద్యాం భూలోకాదౌ వ్యాపకత్వేన సీదతీతి వేదిషత్ - సావా ఇయగ్ం సర్వైవ వేదిరితి శ్రుతేః- యద్వా వేద్యాం పరిష్కృతభూమౌ సీదతీతి వేదిషత్ - వేదిః పరిష్కృతా భూమిరితి కోశాత్ - వేదిష్వేవ పరోంతః పృథివ్యా ఇతి శ్రుత్యా వేదికాయాస్సర్వోత్కృష్టత్వావగమాత్ అత్ర పరమాత్మావిర్భావోయుక్త ఇతి భావః- అతిథిరతిథిసదృశః తల్లక్షణం తు- స్వధర్మయుక్తం కుటుంబినమభ్యాగచ్ఛతి ధర్మపురస్సారో నాన్యప్రయోజనస్సోతిథిర్భవతీతి- ధర్మపురస్సారః కృత్వాద్యనుష్ఠానం పురస్కృత్య తత్సిద్ధ్యర్థం యాచ్ఞాపర ఇత్యర్థః- కేచిదభ్యాగత ఇతివదంతి॥*॥ అభ్యాగతస్స్వయం పిష్టారితి వచనముదాహరంతి- తన్న- అభ్యాగతస్యాన్నమాత్రార్థిత్వాత్- అతిథేస్తు [illegible]

క్షితత్త్వేన తద్విలక్షణత్వాత్-తస్మాదతిథిశబ్దస్య నాన్నమాత్రార్థ్యభ్యాగతో ర్థః-కించ-వర్ణిత ఏవార్థః అననుఅభ్యాగతపదమపి తథావిధవాచకం నాన్న మాత్రార్థవాచకమితిచేత్-ఓంసంజ్ఞాభేదేపినతుసంజ్ఞ్యభేద ఇతి సారం- దురో ణేషుగృహేషుసీదతిగచ్ఛతీతిదురోణసత్-ఆజసోర్దివహినో దురోణ ఇత్యాది షు దురోణశబ్దస్య స్థానపరత్వదర్శనాత్ - బ్రహ్మాండాఖ్యగృహావర్తీత్యర్థః- నృషుమనుష్యేషు వైశ్వానరరూపేణసీదతీతి నృషత్॥ అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రిత ఇతిస్మృతేః-వరేశ్రేష్ఠే తీర్థాదౌ సీదతీతి వరసత్॥*॥ నమ స్తీర్థానాం చేతి శ్రుతేః- యద్యపి శుచిషదిత్యనేనైవ అయమర్థస్సిద్ధః తథా ప్యాదరాత్పునర్వచనమంత్రేషు జామితా నాస్తీతి ప్రాగుక్తమితిభావః- ఋతే యజ్ఞే నిష్పాదకత్వేన సీదతీతి ఋతసత్ వ్యోమని సూర్యాత్మనా సీదతీతి వ్యోమస త్- అప్సుజలేషుజాయత ఇత్యబ్జాః॥*॥ యో ఽప్సు తిష్ఠన్నితి శ్రుతేః- జనసనఖన్ర మగమోవిడితివిడ్వేర్లిట్-విడ్వనోరనునాసికస్యాదితి నకారస్యాకారాదేశః - గో ష్వంతర్యామిత్వేన ప్రాదుర్భూతో గోజాః॥*॥ పశుపతయే చేతి శ్రుతేః-ఋతే యజ్ఞభోక్తృత్వేన జాతః ఋతజాః- భోక్తారం యజ్ఞకర్మణామితిస్మృతేః-అ ద్రిషు పర్వతేషు జాతః స్థిత ఇత్యద్రిజాః॥*॥ యస్సర్వభూతేషు తిష్ఠన్నితి శ్రుతేః- ఈదృశః పరమాత్మా బృహదధికం ఋతం ఉపాసనాత్మకం యజ్ఞం నిష్పాదయ త్వితి శేషః- అథ జలేన పాణినాత్మప్రదక్షిణమనువ్రజనం కర్తవ్యం- యత్ప్రదక్షి ణం ప్రక్రమంతి తేన పాప్మానమవధూన్వంతీతి శ్రుతేః॥*॥ అసావాదిత్యమంత్రేణ సోదకేనైవ పాణినా। ప్రదక్షిణమనువ్రజ్యాచమేత్సంధ్యయోర్ద్వయోరితి స్మృతేశ్చ॥ సంధ్యయోరిత్యుపలక్షణం- సన్ధ్యానామపీతి విజ్ఞేయం- అతఏవ తత్సం ధ్యాత్రయేపిసమానం। తథైవ శిష్టాచారాత్-తత్రవినియుక్తం మంత్రమాహ।

మూలమ్—అసావాదిత్యో బ్రహ్మ.

అసావితి॥ అసావితి పాణినానిర్దేశః- ఆదిత్యో బ్రహ్మ పరమాత్మా - ఉభయోరై క్యానుసంధానం- సంధ్యావందనస్య ప్రధానభూతం ఫలం భవతి॥*॥ అసావాది త్యో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతి య ఏవం వేదేతి శ్రుతేః- అత్రేదం రహ స్యం ప్రకాశ్యతే- కాలత్రయేప్యర్ఘ్యదానం కర్తవ్యం- తత్ర సాయం ప్రాతః కా లయోరర్ఘ్యత్రయం ప్రకృతం- వస్తుతస్తు మధ్యాహ్నేప్యేవమేవ లౌకికాః కేచి దేకార్ఘ్యమాచరంతి- ఇదం చ యథాకాలమేవ కర్తుం శక్యం కాలేత్వతిక్రాంతే

* అర్ఘ్యనిర్ణయః *

ప్రాయశ్చిత్తీయా ప్రాణాయామో ఽర్ఘ్యప్రక్షేపశ్చ కర్తవ్యాః - ఉభయో స్సముచ్చయః- నతు వికల్ప ఇత్యుక్తమధస్తాత్-తత్రాయం ప్రయోగః- విధివదా

చమ్య-యథాశక్తి ప్రాణానాయమ్య-మమసాయంసంధ్యాకాలాతిక్రమణదోష పరిహారార్థం ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యపూర్వకం అర్ఘ్యప్రదానం కరిష్య ఇతిసంకల్ప్య- నూతనోదకేన సశిరస్కయా సవ్యాహృతికయా గాయత్ర్యా ప్రాయశ్చి

——(*) ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యనిర్ణయః- (*)——

త్తార్ఘ్యమేకం దద్యాత్ -ఏవం ప్రాతః - నచైవం ప్రాయశ్చిత్తకరణే ప్రమాణాభావః-నియమాతిక్రమణే చాన్యస్మిన్నితిసూత్రకారవచనాత్ -ప్రాణాయామః ప్రాయశ్చిత్తతయా కర్తవ్యః॥ *॥ ఆచాంతో విధివత్ప్రాణానాయమ్య చతురర్ఘ్యకం। కాలాతీతవిశుద్ధ్యర్థం దత్వా సంధ్యాం సమాచరేదితి స్మృతేః చతుర్థమర్ఘ్యం దేయమితి వివేకః-యథాకాలమనుష్ఠానే ఏకః ప్రాణాయామః కర్తవ్యః॥ *॥సంధ్యాదావర్ఘ్యదానే చ ప్రాణాయామమేకమాచరేదితి వచనాత్ - వట్కమణిచంద్రికాయామప్యుక్తం *॥ ఏవం సంమార్జనం కృత్వా బహిశ్శుద్ధ్యర్థకారకమ్, అతోభ్యంతరశుద్ధ్యర్థం ప్రాణాయామం సమాచరేదితి ॥ అత్రాయం సిద్ధాంతః-యదా కాలాతిపత్తౌ సంధ్యావందనం క్రియతే - తదా ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యమేకం దాతవ్యం తదనంతరం సాయం ప్రాతః త్రీణ్యర్ఘ్యాణి దాతవ్యాని- తత్ర ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యదానాత్పూర్వమేకః ప్రాణాయామః కర్తవ్యః-నపునః ప్రధానార్ఘ్యకాలేపి కర్తవ్యః ఏకం ప్రాణాయామమేవాదాయ ప్రధానార్ఘ్యదానస్యాపి ప్రాణాయామపూర్వకత్వసిద్ధేః-యథా బహిష్పవమానే ప్రసర్పణే అధ్వర్యుప్రముఖాః ప్రసర్పంతీత్యత్ర ఏకేనైవాధ్వర్యుణా సర్వే ప్రస్తోత్రాదయః అధ్వర్యుప్రముఖా భవంతి - యథా ఆశ్వలాయనసూత్రే బ్రహ్మయజ్ఞప్రకరణే- ఓంపూర్వా వ్యాహృతయ ఇత్యత్ర ఏకం ప్రణవమాదాయ సర్వాసాం వ్యాహృతీనాం నారాయణాశయాత్ప్రణవపూర్వకత్వం యథా ఉభయోరపి దర్శపూర్ణమాసయోరేకామన్వారంభణీయామాదాయ తదారంభకత్వం తద్వత్ప్రకృతేపి నకోపి దోషః-నచాథ యత్రాపి ప్రాణాయామానుష్ఠానమస్తు బాధకాభావాదితి వాచ్యం-తథాత్వే వచనాభావాత్ తత్కల్పనాయాముపపత్తిరోధాచ్చ తథాహి-ప్రథమమాచమనం కృత్వా ప్రాణానాయమ్య - ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యదానం కరిష్య ఇతిసంకల్ప్య తతఉత్థాయార్ఘ్యం దత్వా పునరుపవిశ్య-పునరాచమ్య-ప్రాణానాయమ్య-పునరుత్థాయ ప్రధానార్ఘ్యాణి దేయానీతి వాచ్యం- నహ్యత్రాపగీతశిష్టాచారో దృశ్యతే - తస్మాదుపపత్తివిరుద్ధోయం పక్షః ఇతి అస్మదుక్తమేవ సమ్యక్ -తత్రాయం ప్రయోగః-పద్ధతిరీత్యాచమ్య యథాశక్తి ప్రాణానాయమ్య- దేశకాలావనుకీర్త్య మమసంధ్యాకాలాతిక్రమణ దోష పరిహారార్థం ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యదానపురస్సరమర్ఘ్యదానం కరిష్య ఇతిసంకల్ప్య - జలం

గృహీత్వోత్థాయ తర్జన్యంగుష్ఠయోరసంసర్గం యథా తథా ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యా
న్దత్వా సాయం ప్రాతశ్చ త్రీణ్యర్ఘ్యాణి దద్యాత్ - అత్ర స్మృతివచనాన్యుదాహ్రి
యంతే ॥*॥ ప్రాఙ్ముఖస్సతతం విప్రస్సంధ్యోపాసనమాచరేత్ ॥ అర్ఘ్యప్రక్షే
పణం కుర్యాదాదిత్యాభిముఖో ద్విజః ॥ ప్రాతః ప్రహ్వః క్షిపేదప్సు మధ్యాహ్నే
ఋజుసంస్థితః । అర్ఘ్యప్రక్షేపణం కుర్యాత్సాయం తూపవిశన్భువి ॥ పాణిభ్యాం
జలమాదాయ గాయత్ర్యా చాభిమంత్రితమ్ । గోశృంగమాత్రముద్ధృత్య జలమ
ధ్యే జలం క్షిపేత్ ॥ జలేష్వర్ఘ్యం ప్రదాతవ్యం జలాభావే తు తత్స్థలే । సంప్రోక్ష్య
వారిణా సమ్యక్ క్షిపేదర్ఘ్యం యథావిధి ॥ ఇతి ॥ అత్రాపి దాతవ్యమిత్యన్వయః-
ఇదం వచనం ప్రాతర్మధ్యాహ్నసంధ్యాకాలార్ఘ్యదానవిషయం - తదుక్తం ॥
ఉపవిశ్య తు సాయాహ్నే జలేష్వర్ఘ్యం న నిక్షిపేత్ । నిక్షిపేద్యది మూఢాత్మా
రౌరవం నరకం వ్రజేదితి ॥ సాయముపవిశ్య వారిణా సంప్రోక్ష్య భూమావర్ఘ్య
దానం కార్యం - న జల ఇత్యర్థః - ఆశ్వలాయనశాఖిభిరపి సాయముపవిశ్యైవ అ
ర్ఘ్యదానం కార్యం తదుక్తం బహ్వృచస్మృతిసంగ్రహకారేణ సాయం తిష్ఠతో
ర్ఘ్యవిధానం శాఖాంతరవిషయం ఆశ్వలాయనస్తు సాయముపవిశ్యార్ఘ్యప్ర
క్షేపణం కుర్యాత్ - ప్రక్షేపణానంతరముత్థాయ అద్భిరాత్మానం పరిషిచ్య - ప్ర
దక్షిణం కృత్వా - ఉపవిశ్యాచామేదితి - మధ్యాహ్నే తు యథాకాలమేకమర్ఘ్యం
దేయం - కాలాతీతే ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యం దత్వా - ప్రధానార్ఘ్యం దేయమి
తి విశేషః మధ్యాహ్నే చాంజలిక్షేపం సకృదేవ సమాచరేదితి వచనాత్ - న చ మ
ధ్యాహ్నే ప్రాయశ్చిత్తానుష్ఠానవచనాభావశ్శంకనీయః । *॥ చతురర్ఘ్యం తు
గాయత్ర్యా శిరోవ్యాహృతిసంపుటం । కాలాతీతవిశుద్ధ్యర్థం త్రిసంధ్యాసు స
మాచరేదితి వచనేన సంధ్యాత్రయేపి తదనుష్ఠానవిధానాత్ - అత్రాయం విశేషః-
మధ్యాహ్నే బ్రహ్మయజ్ఞాత్పూర్వమాపస్తంబశాఖినాం సంధ్యానుష్ఠానం కా
ర్యం - యథా ప్రాతరుపాసనానంతరం బ్రహ్మయజ్ఞః ప్రాప్నోతి తథా మాధ్యా
హ్నికసంధ్యాం కృత్వైవ కర్తవ్యః - తథైవ శిష్టాచారాత్స్మృతికారైరం
గీకారాచ్చ - ఆశ్వలాయనశాఖినాం తు మాధ్యాహ్నికసంధ్యావందనాత్ప్రా
గేవ బ్రహ్మయజ్ఞః కార్యః - తతో మాధ్యాహ్నికీం సంధ్యేతి - నిగర్వః - తదుక్తం బ
హ్వృచస్మృతిసంగ్రహకారేణ ॥*॥ మాధ్యాహ్నస్నానవేళాయాం స్నాన
వస్త్రం న పీడయేత్ । పీడయేద్యది మూఢాత్మా తత్స్నానం నిష్ఫలం భవేత్ ॥ తీరే
నిక్షిప్య తద్వస్త్రం బ్రహ్మయజ్ఞం సమాచరేత్ । తతో మాధ్యాహ్నికీం సంధ్యాం
కుర్యాదిత్యాశ్వలాయనః ఇతి ॥ శౌనకః ॥ *॥ మధ్యాహ్నే చ పునస్స్నాత్వా బ్ర
హ్మయజ్ఞం సమాచరేత్ । తతో మాధ్యాహ్నికీం సంధ్యాం కృత్వా తు గృహమా

విశేత్-ఇతి॥ తత్ర మాధ్యాహ్నః ముఖ్యః కాలః॥ మధ్యమాహ్నస్నానకర్మణేతి వచనాత్-మధ్యమామాధ్యాహ్నికీం సంధ్యా స్నానకర్మణి మధ్యాహ్నకాల ఇత్యర్థః-తత్ర గౌణకాలః - సంధ్యామాధ్యాహ్నికీ వ్యాస ఇతి తథా॥ మధ్యాహ్నే తూత్తమా ప్రోక్తా సంగమే మధ్యమా స్మృతా। అపరాహ్ణే తు సా ప్రోక్తా మధ్యసంధ్యా త్రిధా మతేతి॥ తర్జన్యంగుష్ఠయోగేన నార్ఘ్యదానం కార్యమిత్యుక్తం-స్మృత్యంతరే॥*॥ తర్జన్యంగుష్ఠసంయోగాద్రాక్షసీ ముద్రికా భవేత్। యోఽర్ఘ్యదానం తయా చార్ఘ్యం తత్తోయం రుధిరం భవేదితి॥ ఏవమర్ఘ్యప్రదానం కృత్వా ప్రదక్షిణమనువ్రజ్యాచామేత్॥ తథా చ శ్రూయతే॥*॥ యత్ప్రదక్షిణం ప్రక్రామతి తేన పాప్మానమవధూన్వంతీతి॥*॥ మందేహానాం వినాశాయ నిక్షిపేత్తు జలాంజలీన్। ప్రాయశ్చిత్తార్థమాచమ్య ముచ్యతే బ్రహ్మహత్యయేతి॥ అథ సంధ్యాంగతర్పణం కర్తవ్యం-శిష్టాచారాత్-తదుక్తమాహ్నికే॥*॥ క్రమాత్సంధ్యాం చ గాయత్రీం బ్రాహ్మీం చ నిమృజీం తథా। తర్పయామీతి వక్తవ్యం చతస్రో దేవతాః క్రమాత్॥ తత్రాయం ప్రయోగః-ఆచమ్య ప్రాణానాయమ్య మమ దురితక్షయార్థం పరమేశ్వరప్రీత్యర్థం సాయంసంధ్యాంగత్వేన తర్పణం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య సంధ్యాం తర్పయామి-సరస్వతీం తర్పయామి, రౌద్రీం తర్పయామి, నిమృజీం తర్పయామి, చతస్రో దేవతాస్తర్పయేత్, ఏవం ప్రాతస్సంకల్పం కృత్వా సంధ్యాం గాయత్రీం బ్రాహ్మీం నిమృజీమితి ప్రాతః, మాధ్యాహ్నసంధ్యాం సావిత్రీం వైష్ణవీం నిమృజీమితి తర్పయేత్-అత్రాయం విశేషః - సంధ్యాత్రయేఽప్యర్ఘ్యదానానంతరం కేచిదస్త్రోపసంహారణాదికం కుర్వంతి తన్మాంత్రికసంధ్యావిషయం - న తు వైదికసంధ్యావిషయకం-ప్రత్యక్షవేదే వేదమూలాసు స్మృతిషు వా అస్త్రోపసంహారణస్య అనుక్తత్వాత్ - తస్మాదస్త్రోపసంహారాదికం న కర్తవ్యమితి సర్వం రమణీయం:

—(*) ఆశౌచే సంధ్యావిధిః. (*)—

అత్రేదం తత్త్వం విచార్యతే-ఆశౌచే సంధ్యావందనం కర్తవ్యముతాకర్తవ్యం వేతి-ఆశౌచాదౌ సంధ్యావందనమర్ఘ్యాంతమిత్యుక్తం అధస్తాత్ స్మృత్యంతరే విశేషః కథితః॥*॥ సంధ్యామిష్టిం చ హోమం చ యావజ్జీవం సమాచరేత్। న త్యజేత్సూతకే వాపి త్యజన్గచ్ఛత్యధోగతిమితి - ఏతద్వచనం మానసికసంధ్యావందనాభిప్రాయం- తదుక్తం పులస్త్యేన॥*॥ సూతకే మృతకే చైవ సంధ్యాకర్మ న సంత్యజేత్। మనసోచ్చారయేన్మంత్రాన్ ప్రాణాయామమృతే ద్విజ ఇతి- నన్వేవమపి ఆశౌచాదౌ సంధ్యాకర్మ న కర్తుం శక్యతే-ఆశౌచస్య కర్మాధికారపరిపంథిత్వేన తదయోగ్యత్వాత్, అత ఏవ విష్ణుపురాణేఽపి॥*॥ సర్వకాలముపస్థానం సంధ్యాయాః పార్థివేష్యతే। అన్యత్ర సూతకాశౌచవిభ్రమాతురభీతితః ఇతి॥ కించ।

సూతకాదౌసత్యేపి సామర్థ్యేసంధ్యాకర్మణ కార్య మిత్యాహమరీచిః॥ *॥ సూతకేకర్మణాంత్యాగస్సంధ్యాదీనాంవిధీయత ఇతి॥ అత్ర బ్రూమః-పూర్వోదాహృతపులస్త్యవచనబలేన తాసామాచమనాద్యభివాదనాంతకర్మరూప సంధ్యాకలాపస్యసవిశేషానుష్ఠాననిషేధే తాత్పర్యకల్పనాత్ అతఏవపరాశరమాధవీయే-ప్రాణాయామంవినామానసికమన్యత్కార్యమిత్యుక్తం- యత్తు ఆశౌచస్యకర్మాధికారపరిపంథిత్వాదాశౌచకాలే నానుష్ఠానంసంభవతీతి తదపిన,తాత్కాలికశుద్ధేస్సంభవాత్-తదాహపరాశరః॥ *॥ ఉపాసనేతువిప్రాణామంగశుద్ధిశ్చజాయత ఇతి॥ గోభిలః॥ *॥ అగ్నిహోత్రాదిహోమార్థం శుద్ధిస్తాత్కాలికీస్మృతేతి॥ననువ్యాధితస్యకథమనుష్ఠానప్రకారః-ఉచ్యతే- జ్వరితస్యయావదనుష్ఠానాభావేప్యదోషాత్ - స్వస్థస్యైవతన్నియమాత్ తదాహయాజ్ఞవల్క్యః॥*॥అనార్తశ్చేత్సృజేద్యస్తుసవిప్రశ్శూద్రసమ్మితః।ప్రాయశ్చిత్తీభవేచ్చైవలోకేభవతినిందిత ఇతి॥ అత్రిరపి॥ నోపతిష్ఠంతియేసంధ్యాంస్వస్థావస్థాశ్చయేద్విజాః। హింసంతివాసదాతేవైభగవంతందివాకరమితి॥ నన్వాతురస్యకాగతిరితిచేత్పుత్రాభ్రాత్రావాస్వానుష్ఠానంకారయితవ్యంనతు సర్వాత్మనాలోపఃనిత్యకర్మత్వాత్ తదుక్తంస్మృత్యంతరే॥*॥ఉన్మత్తదోషయుక్తస్యవ్యాధితస్యచనిత్యశః।పితాభ్రాతాతథాన్యోవాసంధ్యావందనమాచరేత్॥అత్రాయమాశయః-జ్వరాదినాయదికించిత్పీడితశ్చేత్ శుద్ధమంబరంధృత్వా వాగ్యతస్సమాసీనస్స్వేష్టదేవతాంధ్యాత్వా - విభూతిలేపనంకృత్వా-తప్తవారిణాత్రిరాచమ్యయథాశక్తిసంధ్యావందనంకుర్యాత్ - రుగ్ణస్యతూదకాచమనంనిషిద్ధమిత్యాపస్తంబమునిరాహ॥ తత్రాపిశ్చేత్కారణా ఇతి॥ కారణం జ్వరాదికమితివృత్తికారః-అత్యార్తశ్చేత్పితరం భ్రాతరమన్యం శిష్యాదికంవా సమాహూయనాహమనుష్ఠాతుంశక్తోమిత్వమేవతదాచరేతినిర్దిశేత్ - యజమానస్యోపాత్తదురితక్షయార్థమితిసంకల్పః-ఏతేనఉన్మత్తోవ్యాఖ్యాతః॥ *

ఇతి శ్రీరాఘవదైవజ్ఞవంశపయః పారావారసుధాకర శ్రీమద్భట్ట
మహోపాధ్యాయతనయస్య శ్రీలక్ష్మీగర్భసముద్రసద్ర
త్నస్యశ్రీకృష్ణపండితస్యకృతౌ నిర్ణయకల్పవల్ల్యాఖ్యా
సంధ్యావందనభాష్యే తృతీయగుచ్ఛః.

శ్రీరస్తు.

శ్రీమత్పరమేశ్వర్యై నమః-

సంధ్యావందనభాష్యే, చతుర్థగుచ్ఛప్రారంభః-

—(*)—

అథ గాయత్రీజపాత్పూర్వమేవ ఓమిత్యేకాక్షరంబ్రహ్మేతి గాయత్రీహృదయంపఠనీయం-తదాహ శౌనకః॥ ఓమిత్యేకాక్షరంబ్రహ్మేత్యేతద్యముచ్యతే॥ గాయత్ర్యాస్తత్పరిత్యాదౌజపకర్మసమాచరేదితి॥ తదిదానీంవ్యాఖ్యాయతే-ఓమిత్యేకాక్షరంబ్రహ్మపరమాత్మేతివాచకయోర్నిర్దేశః-ఏతత్సర్వంవ్యాహృతివ్యాఖ్యానావసరేసమ్యగ్వర్ణితమధస్తాత్-ఓమితిరూపనిష్పత్తిప్రకారో దర్శితః-విశేషస్తుభగవత్పాదీయమతానుసారేణప్రపంచ్యతే- ప్రపంచసారే మంత్రేసృష్టిప్రకరణేనిర్దిష్టం॥*॥యోయంపరమహంసాఖ్యోమంత్రస్సోహమితీరితః|సహార్ణలోపేకృతేపూర్వసంధ్యాఓమితిజాయతే॥ అకారశ్చతథోకారోమకారశ్చాత్రవర్ణకాఇతి॥యోయంసోహమితిపరమహంసాఖ్యోమంత్రః-తస్యసకారహకారయోర్లోపేపూర్వసంధౌచకృతేఓమితిరూపం జాయతఇతివాక్యార్థః-బ్రహ్మధ్యాయన్నేవఓమిత్యేకాక్షరంజపేత్- తదాహుశ్శ్రీశంకరభగవత్పాదీయాః- ఓమిత్యేకాక్షరంబ్రహ్మధ్యాయన్నేవజపన్ద్విజఃఅవాప్తసర్వకామోసావాత్మతత్త్వాయకల్పతఇతి॥ప్రకృతమనుసరామః-తస్య

మూలమ్—అగ్నిర్దేవతా-వినియోగం.

ఋష్యాదికంకర్ణయతి-అగ్నిర్దేవతేతి-తస్యాశేషః-అగ్నిఃఅంగఃసకలవేదాంతప్రతిపాద్యత్వంగచ్ఛతీతివ్యుత్పత్త్యాఅగ్నిశబ్దస్యపరమాత్మపరత్వంఅగిరగిలగి తిదండకధాతుః-అగేర్నలోపశ్చేతిఔణాదికసూత్రేణనిప్రత్యయః - నలోపశ్చ॥*॥యోదేవానాంనామధాఇతిశ్రుతేః-అస్యప్రణవస్యఅగ్నిఃపరమాత్మాదేవతాఅధిదేవతేత్యర్థః-బ్రహ్మపరబ్రహ్మఅర్షఋషిఃగాయత్రంఛందం గాయత్రీఛందఃపరమాత్మానస్వరూపంపరమాత్మస్వరూపంతదభివ్యక్తియోగ్యస్థానత్వాదితిభావః సాయుజ్యంవినియోగం మోక్షేవినియోగః-ఇతిప్రకారార్థే - తథాచైవంప్రకారేణప్రణవస్వరూపంజానీయాదిత్యర్థః-తదుక్తంశంకరభగవత్పాదైః॥* ప్రణవేబ్రహ్మఋషిఃప్రోక్తశ్ఛందోగాయత్రముచ్యతే- పరమాత్మా దేవతాయామోక్షాదావినియుజ్యతేఇతి॥ అతఏవాగ్నిపదస్యపరమాత్మపరత్వంవ్యాఖ్యాతం-అథసకలవేదమాతరం గాయత్రీంప్రార్థయతే-ఆయాత్వితి-

మూలమ్—ఆయాతు-శ్రియమావాహయామి.

వరదాఉపాసకానామభీష్టప్రదానశీలా-దేవీనిత్యానందసంపన్నామాతృకాత్రికేత్యస్యే- ఆయాతుఅస్మదనుగ్రహార్థమస్మత్సకాశమాయాత్విత్యర్థః- అథ

తాంస్త్రాత్రితి అక్షరమితి. అక్షరం క్షరరహితం నిత్యం సమ్మితం సమ్యగ్వేదాంతప్రమా
ణేన నిశ్చితం- బ్రహ్మ పరమాత్మా త్వమేవేతి శేషః - అస్తుతతః కింతత్రాహ గాయ
త్రీమితి- ఛందసాం మాతా సర్వేషాం వేదానాం జననీ - సకలవేదనిర్గళితసార
భూతత్వాదిత్యర్థః- తదుక్తమాపస్తంబసూత్రే. *॥ సర్వేభ్యో వై వేదేభ్యస్సా
విత్ర్యనూచ్యత ఇతి హి బ్రాహ్మణమితి- తదాహ మనుః। *॥ త్రిభ్య ఏవ తు వేదేభ్యః
పాదం పాదమదూదుహత్ । తదిత్యృచోస్యాస్సావిత్ర్యాః పరమేష్ఠీ ప్రజాపతిరి
తి॥ గాయత్రీం గాయత్రీఛందోభిమానినీ దేవతేత్యర్థః- ప్రథమార్థే ద్వితీయా పా
ఠాఛ్ఛాందసః- ఇదం మతర్పితం స్తోత్రరూపం బ్రహ్మతపః॥ వేద స్తత్త్వం తపో బ్ర
హ్మేతి వచనాత్ - జుషస్వ గృహాణ- త్వమితి శేషః జుషస్వేతి లింగాత్ - గాయత్రీ
త్వమాగత్య మామనుగృహ్య మదాచరితం స్తోత్రం జుషస్వేతి కృతం భగవత్యై
సమర్పయతీతి భావః- అథవా వరదా దేవీ అక్షరం నాశరహితం సమ్మితం సర్వ
వేదాంతప్రమాణేన నిశ్చితం బ్రహ్మ జగత్కారణం పరతత్త్వం ఉపదేష్టుమితి శే
షః- ఆయాతు ఆగచ్ఛతు అస్మాకం బ్రహ్మతత్త్వం బోధయితుమాగచ్ఛత్విత్యర్థః-
ఏతదేవస్పష్టయతి- గాయత్రీమితి ఛందసాం మాతా గాయత్రీపదాభిధేయా ప
రదేవతా మే మమ ఇదం బ్రహ్మ వేదాంతప్రతిపాద్యం తత్త్వం జుషస్వ జోషయ
తు ఉపదిశత్విత్యర్థః- జుషస్వేతి ఛాందసం రూపం- తస్య ఫలమాహ- యదహ్నా
దితి అహ్నాత్ అహ్నా యత్పాపం కురుతే కరోతి తత్పాపం అహ్నాత్ అహ్నా ప్రతి
ముచ్యతే - ఉపాసకపురుషాణామితి శేషః - ఏతేన గాయత్ర్యాత్రితివ్యా
ఖ్యాస్సర్వాత్మకత్వం దర్శయన్నేవ సవిశేషం ప్రార్థయతే- సర్వవర్ణే ఇతి-
సర్వవర్ణే మహాదేవీతి గాయత్ర్యాస్సంబోధనం- ఏతాదృగ్విధే హే దేవి త్వం
ఓజోసి ఇంద్రియాణాం శక్తిరసి- సహోసి శత్రూణామభిభవనశక్తిరసి- బలమ
సి శరీరసామర్థ్యరూపాసి భ్రాజోసి దీప్తిరూపాసి - దేవానాం అగ్నీంద్రా
దీనాం ధామ తేజో యదస్తి తన్నామాసి తద్దేవతవ నామేత్యర్థః- అథవా దేవా
నాం ధామ నివాసభూమిః- అసి భవసి - నామేతి ప్రసిద్ధౌ - సర్వదేవతాశ్ర
యభూమిర్భవసీత్యర్థః - విశ్వం సర్వం సర్వజగద్రూపం త్వమేవాసి-
విశ్వాయుః సర్వప్రాణాయుస్స్వరూపాసి ఏవం సర్వమసి సర్వాయురిత్యుక్తా
నువాదః- యద్వా విశ్వం సమస్తం స్థావరజాతం అసి భవసి- విశ్వాయుః స్థావర
జాతస్యాయురపి త్వమేవాసి- అత్రాయుశ్శబ్దేన సత్తాకాలో వివక్షితః - నతు
ముఖనాసికాంతర్వర్తి ప్రాణాఖ్యవాయుసంచారః తస్య చేతనధర్మత్వాదితి
ధ్యేయం- సర్వం నిఖిలం జంగమజాతం త్వమసి సర్వస్య జంగమజాతస్యాయురసి
ప్రాణాధారిణ్యసి అభిభూః నిఖిలపాపస్య తిరస్కారహేతుః - ఓం ప్రణవ

ప్రతిపాద్యపరమాత్మరూపాసిఏతత్సర్వంసర్వాత్మకపరమేశ్వర ప్రతిపాద
కత్వాద్గాయత్ర్యాస్సంభవతీతిభావః- తాదృశీం గాయత్రీంమదీయే మనస్యా
వాహయామిఉపాసితుమితి శేషః- ఏవంసావిత్ర్యాదిరూపేణ గాయత్ర్యా
వాహనం అత్రైకస్యా ఏవ సంధ్యాదేవతాయాః కాలభేదేననామభేదాంగీకా
రాత్- గాయత్ర్యాదిభేదేనఆవాహనంయుక్తం-తదుక్తంపరాశరమాధవీ
యే॥*॥ గాయత్రీనామపూర్వాహ్ణే సావిత్రీమధ్యమేదినే। సరస్వతీసాయా
హ్నే సైవసంధ్యాత్రిధామతేతి॥ నామత్రయస్య నిర్వచనంకృతం-గ్రంథాంత
రే॥*॥ గాయత్రీప్రోచ్యతేతస్మాద్గాయంతంత్రాయతేయతః। సవితుర్ద్యోతనా
త్సైవసావిత్రీపరికీర్తితా। జగతః ప్రసవిత్రీవా వాగ్రూపత్వాత్సరస్వతీ॥ ఛందాం
సి గాయత్ర్యాదీని ఋషిర్విశ్వామిత్రాదినావాహయామి- శ్రియంత్వేతామితి
శ్రీలక్ష్మీః-తామావాహయామి- అథ గాయత్ర్యాః ఛందఋషి దేవతాది స్వరూ

మూలమ్—గాయత్ర్యా వినియోగః.

పందర్శయతి- గాయత్ర్యా ఇతి- గాయత్ర్యా గాయత్రీఛందః శిష్టంస్పష్టం- గా
యత్రీస్వరూపమాహ-ప్రాణాపానేతి- పంచప్రాణాత్మికేతికదంబకార్థకః
ప్రాణాపానఇత్యమరవచనాత్ తత్స్వరూపం వేదితవ్యం-స-ప్రాణాదేవదత్త
కూర్మధనంజయనాగకృకరాః పంచోపప్రాణాః-తైర్యుక్తాతస్యాః కీదృశో వర్ణ
ఇత్యపేక్షాయామాహ శ్వేతవర్ణేతి ఇదముపలక్షణం- గాయత్ర్యాదిభేదేనరక్త
వర్ణా కృష్ణవర్ణా చేతి వేదితవ్యం తదుక్తం॥*॥ గాయత్రీత్వభవద్రక్తా సావిత్రీశ్వే
తవర్ణకా। సరస్వతీ తథా కృష్ణా ఉపాస్యా వర్ణభేదతః ఇతి- సాంకింగోత్రేత్యతఆహ
సాంఖ్యాయనేతి- సాంఖ్యాయనో నామ కశ్చిదృషిః- తేనసమానంగోత్రంయ
స్యాస్సా తథోక్తా గాయత్రీ చతురధికావింశతిః తావత్పరిమితాః అక్షరాణియ
స్యాస్సా చతుర్వింశత్యక్షరా- సంఖ్యాయా అల్పీయస్యా ఇతి చతుశ్శబ్దస్య పూర్వ
నిపాతః త్రీణిపదానియస్యాస్సా త్రిపదా జిబభావేయత్నః కార్యః- ఋగ్యజు
స్సామరూపపాదత్రయయుక్తేత్యర్థః- షట్కుక్షీ షట్కుక్షయో యస్యాస్సా ష
ట్కుక్షిః- ప్రాచ్యాదిదిక్చతుష్టయం ఊర్ధ్వాధరే ద్వే ఆహత్య షట్కుక్షీర్భవతీ
త్యర్థః- పంచశీర్షాణియస్యాస్సా వ్యాకరణం ప్రథమంశిరః శిక్షా ద్వితీయం-కల్ప
స్తృతీయం-నిరుక్తంచతుర్థం-జ్యోతిషామయనమితి పంచమం ఏతత్సర్వం గాయ
త్రీహృదయే ప్రతిపాదితమితి ధ్యేయం- సా కుత్ర వినియుజ్యత ఇత్యత ఆహ ఉపన
యన ఇతి- ఉపనయనం నామ ఆచార్యకర్తృకః మాణవకనిష్ఠః శ్రౌతసంస్కార
విశేషః- తస్మిన్వినియోగ ఇత్యర్థః- అత్రేదమాకూతం-తథావిధసంస్కారస్య
గాయత్ర్యుపదేశసాధ్యత్వాత్ -సాత్ర వినియుజ్యతే మంత్రార్థస్తు గాయత్రీప

ప్రసంగేనసమ్యగుచ్యతే అత్రకేచిదుపనయనశబ్దంనిరాహుః ఉపసమీ
పేనయనం ఉపనయమితిఉపనేతుర్గర్భాష్టమేవర్షేవసంతేబ్రాహ్మణమాత్మా
నముపనయస్వేతిబ్రూయాదితిబోధాయనవచనముదాహరంతి- ఉపనేతారం
ప్రతిఉపనేయస్యమాముపనయస్వేతిప్రయోజకవ్యవహారఉపనయనమితిఉప
నయనపదంవ్యాచక్రుః- అథగాయత్రీజపఃకర్తవ్యః-కథమితిచేత్ తత్రశంఖః-

—※ గాయత్రీజపవిధిః. ※—

కుశబృస్యాంసమాసీనఃకుశోత్తరాయాంవాకుశపవిత్రపాణిః పశ్చిమాభిము
ఖస్సూర్యాభిముఖోవాఽక్షమాలామాదాయదేవతాంధ్యాయన్ - గాయత్రీజ
పంకుర్యాదితిజపాత్పూర్వమాచమనంకార్యం-తదాహమనుః॥※। ఆచమ్యప్ర
యతోనిత్యముభేసంధ్యేసమాహితః। శుచౌదేశేజపఞ్జప్యముపాసీతయథావిధీ
తి॥ తత్రాచమనంస్నాతంస్యార్ద్రంవాకర్తవ్యమిత్యుక్తమధస్తాచ్ఛంఖవచనే గా
యత్రీజపమిత్యాది॥ ప్రణవవ్యాహృతియుతాంగాయత్రీంవైజపేద్ద్విజఇత్యర్థః
ఉపనయనకాలేతథోపదిష్టత్వాదితి ననుఏవంచేత్ పచ్ఛోర్ధర్చశఇత్యాదికమ
పిజప్యకాలేభవేత్ - ఉపనయనకాలేతథోపదిష్టత్వాత్-ఇతిచేన్నఅగ్రేతన్నిరసి
ష్యతే॥※॥ప్రణవవ్యాహృతీయుతాం గాయత్రీంవైజపేత్తత్రఇతివ్యాసవచనాచ్చ
ప్రణవవ్యాహృతియుతాంగాయత్రీంజపాదిత్యవగమ్యతే॥యత్తు॥ ఓంకారం
పూర్వముచ్చార్యభూర్భువస్స్వస్తథైవచ॥ గాయత్రీంప్రణవంచాంతేజపఏవ
ముదాహృతమితి॥ అంతేప్రణవప్రతిపాదకయోగయాజ్ఞవల్క్యవచనం- తత్తు
వనస్థయతివిషయంబ్రహ్మచారిగృహస్థవిషయం తథాచోక్తం చంద్రికా
యాం॥※।గృహస్థోబ్రహ్మచారీచప్రణవాద్యామిమాంజపేత్। అంతేయఃప్ర
ణవంకుర్యాన్నాసౌవృద్ధిమవాప్నుయాదితి॥తత్రైవ॥ సంపుటైకషడోంకారా గా
గాయత్రీత్రివిధామతా। తత్రైకప్రణవాకార్యాగృహస్థైర్జపకర్మణి॥ తత్ర
త్రయాణాంపూర్వాశ్రమాణామధ్యే గాయత్రీఏకప్రణవాకార్యానతుప్రణవాంతరస
హితేతి తాత్పర్యం-గృహస్థవద్వటోరపిజపః. తదాహవసిష్ఠః ※ గృహస్థవత్తు
జప్తవ్యాసహైవబ్రహ్మచారిభిరితి। ననుకథంభూతేనగాయత్రీజపః కర్తవ్యఇతి
చేదుచ్యతే-సాయముపవిశ్యప్రత్యఙ్ముఖోజపమాచరేత్ - ప్రాతఃకాలేతూత్థ
న్ప్రాఙ్ముఖఃస్థితనియమః-తదాహమనుః॥※॥ పూర్వాంసంధ్యాంజపంస్తిష్ఠేత్ సా
విత్రీమార్కదర్శనాత్॥ పశ్చిమాంతుసమాసీనస్సమ్యగృక్షవిభావనాదితిపూ
ర్వాసంధ్యాంప్రాతస్సంధ్యాంపశ్చిమాంసాయంసంధ్యామిత్యర్థః- అత్రేదంత
త్త్వంనిరూప్యతే-తత్రార్కదర్శనాత్-అర్క్షవిభావనాదిత్యుభయత్రఆఙ్ వర్త
తే-తస్యావధ్యర్థకత్వంవాచ్యం- అఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరితి పాణినిస్మరణాత్-త

త్రమర్యాదావధిరితిసూత్రార్థః-తథాచనత్రసూర్యయోర్దర్శనంగాయత్రీజ
పస్యైవముఖ్యతయావచనప్రతిపాద్యత్వాత్-తేనగౌణకాలేసంధ్యానుష్ఠాన
వేళాయామపిజపస్యావశ్యకత్వేనతత్రాపిసాయంకాలేఉపవిశ్యైవప్రాతస్తి
ష్ఠన్నేవజపేదితిగమ్యతే గ్రంథాంతరే॥*॥ప్రాతఃకాలేతథాస్థిత్వాదర్భేషుసు
సమాహితః ప్రాణాయామత్రయంకృత్వాధ్యాయేత్సంధ్యామితిస్మృతేరితి॥
ఇదంప్రాతస్సంధ్యాజపపరంసంధ్యాంగాయత్రీం-నన్విదమనుపపన్నం॥తి
ష్ఠన్ప్రాతర్జపేద్దేవీంబ్రహ్మచారీసమాహితఇతివిశేషవచనాత్-వటోరేవతిష్ఠం
తోగాయత్రీజపఃప్రాతర్విహితః-నగృహస్థస్యలభ్యతే-తస్మాదిదంకథంవర్ణి
తం-అత్రోచ్యతే-భవానభిజ్ఞోసి-అత్రబ్రహ్మచారిపదంనవటుపరం-పరంతుబ్ర
హ్మాధ్యాయిమాత్రపరం-తదుక్తంశ్రీపాద్మే॥*॥బ్రహ్మభావేమనశ్చారోబ్రహ్మ
చర్యంప్రచక్షతఇతి॥తేనసర్వోపిబ్రహ్మాధ్యాయనాప్రాతస్తిష్ఠన్నేవజపంకుర్యా
దిత్యర్థోలభ్యతే॥వృషాకపిః॥*॥కన్యాదానంచగోదానముత్తరాఘూరమే
వచ॥ప్రాతస్సంధ్యాజపంకుర్యాత్తిష్ఠన్నేవనసంశయఇతి॥సంధ్యాగాయత్రీ
త్యర్థః-నన్వేవమపి-ప్రాతస్తిష్ఠతాజపంకర్తుంనశక్యతే-సంధ్యయోర్బహిర్గ్రా
మాదాసీనోవాగ్యతశ్చేతిసూత్రకారేణసంధ్యాద్వయేపిసముపవేశనస్యైవ
స్వీకృతత్వాత్-ఇతిచేదేవమాహాపరః-అత్రాసనపదస్యస్థానోపలక్షణత్వం
గీకారాత్-అతఏవవృత్తికారస్సిద్ధాంతరహస్యమాహ-అస్యైతుఆసనగ్రహ
ణంస్థానస్యోపలక్షణంవాగ్యతశ్చేతిలౌకిక్యాఃవాచోభవతినివృత్తిః-నతుసావి
త్రీజపస్యేతివర్ణయంతీతి-నచాసనస్యతదప్రయోగాత్కథంస్వసిద్ధాంతస్యాపి
తివాచ్యం-ప్రాతస్తిష్ఠతైవజపఃకార్యః-సాయంతూపవిశతైవకార్యఇతిస్ప
ష్టంనిర్ణయతాంమన్వాదిస్మృతికారాణామాశ్వలాయనాదిగృహ్యకారా
ణాంచపంథానమవలోక్యవృత్తిస్థానశబ్దస్యాముఖ్యకల్పపరత్వాంగీకారాత్-
దృష్టంచైతాదృశపదస్యఇడామేకేపూర్వాగ్ంసమామనంతిప్రాశిత్రమేకఇత్య
త్రశ్రౌతముఖ్యకల్పపరత్వంతస్మాన్నకోపిదోషః-ననుతిష్ఠన్నాసూర్యదర్శనా
దితివచనంశాఖాంతరవిషయం-నత్వాపస్తంబవిషయమితిచేత్-క్వచిదైవంవి
షయమారీతిః-యతోవృత్తిమప్యనాలోచ్యజల్పసి-వృత్తికారస్తుతస్యవచనస్య
బ్రహ్మచారివిషయత్వమాబభాషే-నతుశాఖాంతరవిషయత్వం-తర్హివృత్త్యా
నురోధాత్తస్యవచనస్యబ్రహ్మచారివిషయత్వమేవాస్తునతుగృహస్థవిషయత్వ
మితిచేత్-వార్తమేతద్వృత్తికారేణాపాతతఃకించిన్నసమాధాతుంశక్యతేత
దుక్తంనతుస్వమతేననహివృత్తికారోభగవానఖిలజనపదవర్తిశిష్టతథాధ
జపానుష్ఠానకలాపవిశేషముపశేతపాలిమన్వాదిస్మృతికలాపంచపరిత్యజా

న్యథావ్యాకర్తుమిష్టే-తస్మాదన్యేత్వయమేవసిద్ధాంతఇతిసంక్షేపః ఆశ్వలా
యనశాఖిభిరపిసాయముపవిశ్యైవప్రాతఃస్థిత్వైవజపః కర్తవ్యః-తదాహభ
గవానాశ్వలాయనః॥ వాగ్యతస్సాయమాసీనఉత్తరాపరమభిముఖోన్వష్టమదే
శంగాయత్రీంజపేదర్ధాస్తమితేమండలేఆనక్షత్రదర్శనాదేవంప్రాతఃకాలే
ప్రాఙ్ముఖస్తిష్ఠన్నాదిత్యమండలదర్శనాదితి॥ సాయంకాలేఉత్తరాపరముఖో
వాయవ్యాభిముఖఇతివృత్తికారః-అత్రకారికారత్వే॥*॥ కుశాసనేసమాసీనో
గాయత్రీజపమాచరేత్। ఆతారకోదయాత్సాయమర్ధాస్తమిత భాస్కరాది
తి॥ భాస్కరేఅర్ధాస్తమితేఅర్ఘ్యదానానంతరంకుశాసనేసముపవిశ్య వాయ
వ్యస్యామష్టమోభాగఃఉత్తరస్యాంస్థితస్తదభిముఖోజపేదిత్యర్థఃతదుక్తంవిశ్వా
మిత్రసంహితాయాం॥*॥ వాయవ్యస్యాష్టమోభాగ ఉత్తరోయస్తదాసనే। స
మాహితోజపేద్దేవీం కుశపాణిరతంద్రితఇతి॥ ఏతేనసూత్రమపివ్యాఖ్యాతంయ
ద్యపిగృహ్యకారమతే ఆతారకోదయాదితి- తారకోదయకాలస్యైవజపావ
ధిత్వంప్రతీయతే-నతుదశాదిసంఖ్యాయాః తథాపితావత్సంఖ్యాకార్యా॥*॥ అ
సంఖ్యాతంతుయజ్జప్తంతత్సర్వంస్యాన్నిరర్థకమితి॥ సంఖ్యాహీనస్యవైఫల్యశ్ర
వణాత్-గృహ్యకారమతేసంఖ్యాత్వార్థికీత్యవగమ్యతేసంకల్పస్తు- తారకోద
యపర్యంతంగాయత్రీజపంకరిష్యఇతిసంకల్ప్య-నతుదశవారమిత్యాదిప్రకారే
ణ-యత్తు॥ *॥ గృహస్థోబ్రహ్మచారీచశతమష్టోత్తరంజపేత్। వానప్రస్థోయతి
శ్చైవసహస్రాదధికంజపేదితి॥ తత్తుగౌణకాలజపవిషయం-నతుముఖ్యకాల
జపపరమితి-నకశ్చిద్దోషః-అత్రేదంవిచార్యతే- జపకాలేతుగాయత్రీసకృదవి
చ్ఛిన్నపాదాజప్తవ్యానతువిచ్ఛిన్నపాదా తదాహశౌనకః*యథానిశాంతం
గాయత్రీముచ్చైర్జపమాచరేత్-సంధ్యాసుభిన్నపాదాచేత్సజప్తోనిష్ఫలోభ
వేత్। అత్రయథానిశాంతంయథాధ్యయనమితి-చంద్రికాకారః॥ నను॥ అవిచ్ఛి
న్నపాదాగాయత్రీబ్రహ్మహత్యాంప్రయచ్ఛతి। ఛిన్నపాదాతుగాయత్రీబ్ర
హ్మహత్యాం వినాశయేదితివచనాద్విచ్ఛిన్నపాదైవ జప్తవ్యానత్వవిచ్ఛిన్న
పాదేతిచేన్న-ఇదంహివచనంగాయత్రీకల్పాద్యాగమానురోధేనతచ్ఛాస్త్రో
క్తదృష్టాదృష్టఫలసిద్ధయేప్రయోగంకుర్వతాంగాయత్రీమంత్రోపాసకానాం
విచ్ఛిన్నపాదాగాయత్రీజప్తవ్యేతిబోధయతి-నతువేదోక్తమార్గేణసంధ్యాసు
గాయత్రీంజపతాంతత్రేతివ్యవస్థాస్వీకారాత్- నను ఉపనయనకాలేపచ్ఛోర్ధ
ర్చశస్తతస్సర్వామితిరీత్యా గాయత్రీమంత్రస్యోపదిష్టత్వాత్ - తద్వదేవని
త్యంజప్తవ్యాగాయత్రీతిచేన్న-భావనానభిజ్ఞోసి- వటోర్గ్రహణాసమర్థ
త్వాత్తథోపనయనకాలేఉపదేశఃకృతః - నహీదానీమపిభవాన్గ్రహణసమ

ర్థో భవతి-అతఏవసుదర్శనాచార్యైరుక్తం-తస్మైకుమారాయగ్రహణార్థం
తత్సవితుర్వరేణ్యమిత్యేతామృచమాచార్యోన్వాహేతి- అన్యథాపురస్తాత్ప్ర
త్యఙ్ముఖఃకుమారోదక్షిణేనపాణినాగురోర్దక్షిణంపాదమన్వారభ్యేత్యాదికమ
పితత్కాలవిహితంప్రసక్తంస్యాత్- అవిశేషాత్తస్మాద్గ్రహణార్థమేవఉప
నయనకాలేతథోపదిష్టంనతునియమార్థం-అన్యథాతస్యసర్వాసుతిసకలగా
యత్ర్యుపదేశోనస్యాత్-తథాచాదృష్టార్థత్వాత్సర్వగాయత్రీజప్తవ్యా-అత
ఏవసుదర్శనాచార్యైరుక్తం-అత్రసావిత్రీవాచకస్యఅదృష్టార్థత్వాత్-గ్రహీ
తుమసమర్థస్యాపికుమారస్యసర్వానిగద్యతఇతి తస్మాదవిచ్ఛిన్నపాదావాచ్యే
తిసిద్ధంఅత్రపూర్వంజపమాలికయాజపఃకర్తవ్యఇత్యుక్తంతదభావేపినత్రిఃత
స్యాపర్వభిరేవకర్తుంశక్యత్వాత్అత్రసహేతుకమాహవ్యాసః॥*॥పర్వభిస్తుజ
పేద్దేవీమన్త్రనియమస్స్మృతః। గాయత్ర్యావేదబీజత్వాద్వేదఃపర్వసుగీయ
తఇతి॥ఆరభ్యానామికాయాస్తుమధ్యమేపర్వణిక్రమాత్।తర్జనీమూలపర్యంత
జపేద్దశసుపర్వసు॥మధ్యమాంగుళిమూలేతుయత్పర్వద్వితయంభవేత్।తద్వై
మేరుంవిజానీయాజ్జపేసన్నాతిలంఘయేత్॥మధ్యమాపర్వద్వయమనతిక్రమ్యై
వపురావృత్తేనపునరనామికాయామధ్యమపర్వారభ్యజపఃకర్తవ్యఇత్యర్థః-ప
ర్వభిరేవజపఃకార్యః-నాంగుళీభిరిత్యాహవ్యాసః॥ *॥ పర్వభిస్తుజపఃకార్యో
నాంగుళీనాంనిపాతనైః।నిపాతనైస్తుయజ్జప్తం తత్సర్వంరాక్షసంభవేదితి॥ అ
త్రాయంవిశేషఃఆపస్తంబశాఖినామయం ప్రయోగః- ఆచమ్యత్రివారంప్రా
ణానాయమ్యమమోపాత్తదురితక్షయార్థంగాయత్రీజపంశతవారంసహస్ర
వారంఅపరిమితవారంవాకరిష్యఇతిఆగూర్యజపేత్ ఆగూస్సంకల్పఃఇతి దాహ
భగవానాపస్తంబమునిః॥దర్భేష్వాసీనోదర్భాంధారయమాణస్సోదకేనపా
ణినాప్రత్యఙ్ముఖఃసావిత్రీంసహస్రకృత్వఃఆవర్తయేచ్ఛతకృత్వోఽపరిమితకృ
త్వోవేతిఆశ్వలాయనానాంనైవమితిప్రాగుక్తంజపలక్షణముక్తం॥గ్రంథాంత
రే।*।ప్రాతర్నాభిసమంకుర్యాన్మధ్యాహ్నేహృదయేతథా।సాయాహ్నే
నాసికామూలేగాయత్రీజపలక్షణమితి॥ననుజపాదౌసంకల్పఃకార్యఇత్యుక్తం
తదసంగతంమానాభావాత్॥ ఇతిచేన్న।*॥ శ్రుతిస్మృతిప్రచోదితంకరిష్యతే॥
యదాతదాయతాసురాగురంవదేత్తదాదితోజలంస్పృశేత్॥ఇత్యస్యైవమా
నత్వాత్ఆగురస్సంకల్పఃసంకల్పాభావేకర్తృవైఫల్యంచస్మర్యతే॥*॥నతచ్ఛ్రా
ద్ధంనతద్దానంనహోమోనజపస్తథా।నప్రాప్నోతిఫలంతస్యసంకల్పరహితంచ
యదితి॥ప్రదోషాదికాలేజపనియమఉక్తశ్చంద్రికాయాం॥ *॥ శ్రాద్ధేప్రదో
షేచరాత్రౌచగాయత్రీదశసంఖ్యయా।అష్టావింశత్యనధ్యాయేత్రయోదశ్యాంతు

మానసమ్। శ్రాద్ధే శ్రాద్ధభోజనానంతరం సంధ్యాకర్మకాలే దశసంఖ్యకో జపః కార్య ఇత్యర్థః॥ నను తదా సంధ్యాధికార ఏవ నాస్తి శ్రాద్ధభోజనస్య కర్మాధికార పరిపంథిత్వాత్ సత్యం తథాపి గాయత్ర్యా దశవారాభిమంత్రితం జలం పీత్వా కర్మాధికారీ భవతి తదుక్తం లోకోపకారే॥* దశకృత్వః పిబేదాపో గాయత్ర్యా శ్రాద్ధభుగ్ద్విజః। తతస్సంధ్యాముపాసీత జపేచ్చ జుహుయాదపి॥ ఇదం సాయం సంధ్యావిషయమితి ధ్యేయం। యత్తు జపాదౌ న్యాసముద్రాదికం కుర్వంతి కేచిత్ తత్తు న వైదికం సంధ్యాకర్మాంగం కింతు ఆగమశాస్త్రానుసారేణ గాయత్ర్యుపాసకానాం మంత్రసంధ్యాంగం నను వైదికసంధ్యాయామప్యస్తీతి చేన్న తద్విధాయకేషు గృహ్యేషు మన్వాదిస్మృతిషు చానుక్తత్వాత్ యత్తు చంద్రికాకారాదిభిర్నిబంధనకారైః కైశ్చిన్న్యాసాదికముక్తం తత్తు ఆవశ్యకతాసంపాదకం న భవతి కిం మాతామహశ్రాద్ధవత్ కరణేఽతిశయార్థో భవతి కృతేఽభ్యుదయః అకృతే న జపాదికర్మవైగుణ్యమితి లభ్యతే గృహ్యేషు మహాస్మృతిషు చాప్రసిద్ధేః ప్రాయశస్సర్వజనపదవర్తినో మహాజనాః హృదయాదిషడంగన్యాసముద్రాన్యాసం ధ్యానం చ కుర్వంతీతి ఆచారానుసారేణ తన్న్యాసం కర్తవ్యం తదుక్తమాపస్తంబమునిభిః। సర్వజనపదేషు ఏకాంతసమాహితమార్యాణాం వృత్తిం సమ్యగ్వినీతానాం వృద్ధానామాత్మవతామలోలుపానామదాంభికానాం వృత్తసాదృశ్యం భజేతైవముభౌ లోకావభిజయతీతి॥ ఏవం స్థితే గాయత్రీ

మూలం —— ఓం భూర్భువ - ప్రచోదయాత్ .

మంత్రో వ్యాఖ్యాయతే॥ ఓమితి ఓంకారో వ్యాకృతః వ్యాహృతయశ్చ వ్యాకృతాః ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యబోధికా శుద్ధా గాయత్రీ వ్యాఖ్యాయతే తదితి సా చ త్రిపదీ* త్రిపదా గాయత్రీతి శ్రుతేః॥* త్రిభ్య ఏవ తు వేదేభ్యః పాదం పాదమదూదుహదితి మనువచనాచ్చ॥ నను చతుర్థపాదః కిమితి న పఠ్యత ఇతి చేన్న అధికారాభావాత్ తథాహి ఉపనయనం నామ శ్రుతివిహితసంస్కారః సా చ శ్రుతిః ॥ త్రిపదా గాయత్రీ న చతుష్పదీ తథా చ యావత్యా మంత్రేణ ఉపనయనం విహితం తత్రైవోపనీతస్యాధికారః నాన్యత్ర చతుర్థపాదస్యాథర్వవేదాంతః పాతిత్వేన తత్ర పృథగుపనయనస్యావశ్యకత్వాత్తదభావేన నాథర్వవేదాంతః పాతిని చతుర్థపాదేఽధికారోఽస్తీత్యుక్తముజ్జ్వలాయాం ॥ అథర్వణస్య తు వేదస్య పృథగుపనయనం కార్యం తథా చ బ్రాహ్మణం ॥ నాన్యత్ర సంస్కృతో భృగ్వంగిరసావధీయీతేతి తస్మాచ్చతుర్థపాదపాఠో నాస్తీతి సిద్ధం మంత్రార్థస్తు దీవ్యతేః ఉదయాస్తంగమనాభ్యాం లోకయాత్రాం ప్రవర్తయన్యాతీతి దేవః దివు క్రీడాదౌ పచాద్యచ్ దీవ్యతి ప్రకాశయతీతి వా దేవః అసౌ యోఽవసర్పతి నీలగ్రీవో విలోహిత ఇతి

శ్రుతేః అసౌ ప్రత్యక్షసిద్ధః గ్రస్యంశుదకమితి గ్రీవాః రశ్మయస్తమస్సంపరాకా
లా ఇవ గ్రీవా రశ్మయః యస్యాసః నీలగ్రీవః విశేషేణ లోహితో విలోహితః సం
ధ్యారాగసంపర్కాత్ ఏవంభూతో యః అవసర్పతి అవాచీనం సర్పతి ఉదయా
స్తగమనాభ్యాం లోకయాత్రాం పనర్తయన్దేశాంతరం యాతీతి రజ్జ్వాకారా
న్వ్యతి ప్రకాశయతీతి వా దేవః ధ్యాత్వా హృదయారవిందమధ్యే క్రీడతీతి వా దేవః
ద్యులోకవర్తిత్వాద్వా దేవః దేవో ద్యులోకవర్తిత్వాద్దేవనాద్దీపనేన ఇత్యభి
ధానాత్ తస్య దేవస్య తదీయస్త్యారిణమతేత స్యేత్యర్థః సుపాం సులుగితి షా
ష్ఠీః సర్గకాలే సూతే సకలజననిర్వృతిహేతుం వృష్టిం జనయతీతి వా సవితా। *
కృక్త్వచాపి తిత్వచ్ యాభిరాదిత్యస్తపతి రశ్మిభిస్తాభిః పర్జన్యో వర్షతీతి శ్రుతేః
అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిః సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే । ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృ
ష్టేరన్నం తతః ప్రజాః ఇతి స్మృతేశ్చ ॥ యద్వా సూతే సకలశ్రేయాంసి ధ్యాతౄ
ణామితి సవితా॥*॥ ఉద్యంతమస్తం యంతమాదిత్యమభిధ్యాయన్ కుర్వన్బ్రా
హ్మణో విద్వాన్ సకలం భద్రమశ్నుత ఇతి శ్రుతేః॥ ఏవంవిధస్యాదిత్యస్య భగవత
స్సంబంధి వరేణ్యం వరణీయం పురుషార్థకామిభిర్వరణీయం శ్రేష్ఠం వాత్వన్యాదీ
నాం వికల్పనేయ జవజారిత్యనేన ఇయజో దేశం వరేణ్యమిత్యత్ర వర్ణచతుష్టయం
పరిజ్ఞేయం న తూచ్చారణీయమితి వృద్ధాః ప్రవదంతి భర్జతి తమః పాకండం హంతీ
తి భర్గః తేజః అవ్యజియుజిభ్యజాంకుచేత్యాణాదికసూత్రేణ ప్రత్యయః కవర్గ
శ్చాంతాదేశః సాంతమేతత్ భర్గః భర్గసీతిరూపం నేయం శివపరస్య భర్గశబ్దస్య
అదంతత్వం పుంస్త్వం నార్థాంతరపరస్యాపి తస్మిన్నియమః మహాన్త్యేవోచోభర్గో మే
వో చ ఇతి సామిక సూత్రేతథాపర్యనాదితిపివేకః అత ఏవార్యప్రణీత శ్లోకోప్యా
స్తి॥*॥ భర్గస్స్యాత్మకో హారిః సుమనసో వాచకత్వాదితి ధీమహి ధ్యాయేమహి
తి ప్రార్థనాయాం లిఙ్ ధ్యాయతేః సంప్రసారణమ్ ఛాందసం ధ్యాయేమహీతి శ
బ్దోక్తౌ ధీమహీత్యేతదుచ్యత ఇతి పూర్వవ్యాఖ్యాతృవచనాత్ ఏతేచాత్రాదిసహి
తా వయం సౌరం తేజో ధ్యాయేమహీతి పిండితార్థః అతో బహువచనస్యానాను
పపత్తిః ధ్యానధారానైరంతర్యాచ్చ వా బహువచనోక్తిరితి ద్రష్టవ్యం తేత్ య
దర్థంతదాహ ధియ ఇతి యస్సవితా నః అస్మాకం ధియః బుద్ధివృత్తీః ప్రచోదయాత్
ప్రకర్షేణ ప్రేరయేత్ యస్సవితా ధియః ద్వితీయార్థే ప్రథమా పాఠః ఛాందసః
సకలసత్కర్మానుష్ఠానప్రవణాః దుష్కర్మవిముఖాశ్చ అస్మద్బుద్ధీః కరోతి తస్య
సవితుః తేజః ధ్యాయేమహీతి సంబంధః ప్రచోదయాదితి లేట్ వా ఛాందసః న
ను సదాశివాదిదేవానాం సత్త్వాత్కథమాదిత్యస్య గాయత్రీప్రతిపాద్యత్వం ఉ
చ్యతే ఆదిత్యస్యాపి సదాశివరూపతయా ఆబాలగోపాలం ప్రసిద్ధత్వేన తదుపప

త్రైః॥*॥ ఉతైనం గోపా అదృశన్నదృశన్నుదహార్యః ఉతైనం విశ్వా భూతాని స
దృష్టో మృడయాతి నః ఇతి శ్రుతేః దేవస్య మూర్త్యంతర ప్రసిద్ధః తథాహి ఉత అ
పి ఏనమాదిత్యరూపం దేవం గోపాః అజ్ఞానశిరోమణయః అదృశన్ పశ్యంతి సూ
ర్యోదితః సూర్యో౽స్తమేతి గావో గ్రామం గమనీయా ఇత్యేతథా ఉదహార్యః జలఘ
టాహార్యః గోపిభ్యో స్యతి ద్యస్త్రాః అప్యశక సూర్యో౽స్తంగచ్ఛతి జలంశీ
ఘ్రమానేయమితి కిమనేన విభజ్య కథనేన విశ్వా సమస్తాన్యపి భూతాని ఏవం భగ
వంతం ఆదిత్యరూపం అదృశన్న హో వాచామగోచరమపి వస్తుమైవ పశ్యంతి మృ
గశకునివరాహాదీనామపి సిడగమనాదేః తదధీనత్వాత్ ద్విజాతీనామపి అగ్ని
హోత్రసంధ్యావందనాదీనాం తదధీనత్వాత్ సర్వేపి జానంతి కింత్వజ్ఞానావృత
త్వాత్ తత్త్వతో న జానంతి స భగవాన్ జ్ఞానదీపేన దృష్టస్సన్ నః అస్మాన్ మృడయాతి
సుఖయతు సచ్చిదానందస్వరూపో ఽలబ్ధివ్యథా భవతి తథా అనుగ్రహం కరోత్వి
తి వ్యాఖ్యాతారః ఏవం శ్రుతిపర్యాలోచనయా ఆదిత్యస్య శివరూపత్వాచ్ఛి
వపరత్వముక్తం వస్తుతస్తు గాయత్రీమంత్రస్యాప్యాత్మ సదాశివపర ఏవ తథాహి స
వితుర్దేవస్య సవితృరూపదేవస్యాన్యథా ః రాహో౽స్మిన్ ఇతి వదోపచారిక వహ్ని
మండలాంతర్గతమితి శేషః॥ మండలాంతర్గతం హిరణ్మయం భ్రాజమానవ
పుషం శుచిస్మితమ్। చండదీధితిమఖండవిగ్రహం చింతయేన్మునిసహస్రసేవితమి
తి శ్రుతేః వరేణ్యం శ్రేష్ఠం శివస్య బ్రాహ్మణదేవత్వాత్ త్వం దేవేషు బ్రాహ్మణో
ఽస్యహం మనుష్యేషు బ్రాహ్మణో వై బ్రాహ్మణముపధావతి ఉప త్వా ధావామీతి
శ్రుతిజయతి భగవన్నస్మాభిర్జప్తైవం ద్విజాతికులజాతః ఉభయాభ్రిష్టో న స్యో
దభ్యుదయోపాంశుయాజివశ్య ఇతి శివసూక్తిమాలికాకారేణోక్తత్వాచ్ఛ తద
అద్వితీయాయాం పరిణమతే సువర్ణసులింగిత్యాపి విభక్తిర్లోపః తం సదాశివం ధీ
మహి ధ్యాయేమహి సదాశివధ్యానస్య పృథగ్జనదుష్ప్రాపస్య ఏకైకతురీయమశ
క్యత్వాత్ తదభిసంధానకుశలైః పురుషపుండరీకైస్సహ కర్తృణాం శక్యత్వాత్ బ
హుత్వోక్తిరితి జ్ఞేయం తత్ర-మర్తవిత్యా ఆహ ధియా ఇతి యః భర్గః శివః పూర్వ
పాదస్థస్యాపి భర్గశబ్దస్య అత్రాన్వయబలాదనుషంజనం కార్యమితి వివేకః నః అ
స్మాకం ధియః అజ్ఞానాత్ ధీశబ్దో౽త్ర వ్యతిరేకలక్షణయా అజ్ఞానపరో భవతి య
థా నష్టేందౌ దర్శశబ్దప్రయోగః యథాధీరేకాతోఽశబ్దప్రయోగః ప్రచోద
యాత్ ప్రకర్షేణాజ్ఞానం పాంసంగమయేదితి ప్రార్థ్యతే ఇత్యర్థః అస్మిన్నర్థే శ్రుతిః॥
*॥ఉమాసహాయం పరమేశ్వరం ప్రభుం త్రిలోచనం నీలకంఠం ప్రశాంతమ్। ధ్యా
త్వా మునిర్గచ్ఛతి భూతయోనిం సమస్తసాక్షిం తమసః పరస్తాదితి॥ తమసః అజ్ఞా
నాత్ తమో నామ అజ్ఞానమర్థాంతరమితి వివరణాచార్యైరుక్తత్వాత్ పర

స్మాత్ పరమితి శ్రుత్యర్థః ॥*॥ సర్వవేదాంతసిద్ధాంతమవలంబ్య ప్రకాశ్యతే । గా
యత్రీనిగమార్థోఽయం సదాచార్యప్రసాదతః ॥ తదితి దీవ్యతీతి దధాతీతి దేవః అఖం
డానందైకరస ఇత్యర్థః తదితి షష్ఠ్యాం పరిణమతే సవితుర్దేవస్య సూతే నానోపా
సనాఫలానీతి సవితా సర్వస్యైవ స్యాపి తత్తదాకారేణ ఉపాసితస్య తత్తత్ఫలజన
కత్వాభ్యుపగమాత్ యద్వా సూతే జగంతీతి సవితా సకలజగదుపాదానకార
ణమిత్యర్థః ॥*॥ సః తాః ప్రసవానామీశే సవితా ప్రసవానామధిపతిరితి ద్వాభ్యాం
సవితృశబ్దస్యోత్పత్త్యర్థకత్వాత్ ఇదంచ జగత్పాలనోత్పత్త్యజగత్సంహారత్వ
యోరప్యుపలక్షణం తథాచ జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణత్వం లభ్యతే తత్ తస్య
బ్రహ్మణః తదితి బ్రహ్మవాచిషష్ఠ్యంతం సుపాంసులుగితి పాణినిస్మరణాత్ ॥*॥
ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధః స్మృతః ॥ ఇతివచనేన తచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మ
వాచకత్వాత్ వరేణ్యం పురుషార్థకామిభిరర్థ్యమానం శ్రేష్ఠం వా భర్గః అవి
ద్యాదోషభర్జకం తేజః ॥*॥ వీర్యం వై భర్గ ఇతి శ్రుతేః వీర్యం తేజ ఇతి శ్రుత్య
ర్థః భర్గ ఇతి తేజోవచనమితి వృద్ధైః పూర్వైర్వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ అత్ర ప్రాచీనాః
భర్గో వ్యజనభర్జనాదితి భర్గపదం నిరాహుః బ్రహ్మతేజోరూపత్వే స్యాదస్య
పరమానంద ఇతివత్ భేదవ్యపదేశ ఔపచారిక ఇతి ద్రష్టవ్యం తథాచాద్వయా
నందలక్షణం సర్వజగదుపాదానం పరిపూర్ణజ్యోతీరూపం బింబస్థానీయం బ్ర
హ్మ వాక్యార్థతయా పర్యవసన్నం ఏతాదృగ్బ్రహ్మాంతర్యామిత్వేనేతి శేషః
ధీమహి ధ్యాయేమహి సకోఽసౌ యస్య బ్రహ్మత్వేనోపవక్షిత ఇత్యాశంక్య ప్రత్యా
గ్రూపమిత్యాహ ధియ ఇతి యః ప్రత్యక్ నః అస్మాకం ధియః అంతఃకరణవృత్తీరిత్య
ర్థః ప్రచోదయాత్ ప్రేరయతి అంతఃకరణవృత్త్యాదికం ప్రకాశయతీతి యావత్
తథాచాంతఃకరణధర్మావభాసకసాక్షిత్వేన పూర్వోక్తం బ్రహ్మ ధ్యాయేమ
హీతి నిగళితోఽర్థః వస్తుతస్తు పూర్వోక్తం బ్రహ్మ ధీమహి సోఽహమితి ప్రత్యగ్ల
క్షణతయా ధ్యాయేమహి నను బ్రహ్మణః ప్రత్యగ్లక్షణం ప్రత్యుత తద్విలక్షణమ
వకత్వేన త్వాద్యనాశ్రయత్వాదిత్యాశంక్య తస్య ప్రత్యగ్లక్షణత్వమేవ అ
సిద్ధమిత్యాహ ధియ ఇతి యః యద్వా హిత్వా పుంస్త్వనిర్దేశశ్ఛాందసః ॥*॥
యచ్ఛబ్దశ్చ యదిత్యర్థే లింగవ్యత్యయో భవేదితి లోహితకంఠవచనాత్
జీవాత్మప్రవిశ్య ధియః అంతఃకరణవృత్తీః ప్రచోదయాత్ ప్రకాశయతి తథాచ
బింబస్థానీయం బ్రహ్మైవ సాక్షిరూపమితి నిర్లక్షణతయా ధ్యానముపపన్నమి
తి కశ్చిద్దోషః తస్మాత్ప్రత్యక్షతయేపి ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యమేవ పర్యవస్యతీతి పూర్ణః
బ్రహ్మైవ గాయత్రీమంత్రార్థః అత్ర మంత్రార్థః శ్లోకరూపేణ విద్యార
ణ్యస్వామిభిరుదాహృతః ॥ తేచ శ్లోకా ఉదాహ్రియంతే ॥*॥ తదిత్యవాఙ్మ

నాగమ్యం ధ్యేయం సవితృమండలే। సవితుస్సకలోత్పత్తిస్థితిసంహారకారిణః॥ వరేణ్యం సూర్యప్రేరణీయం యదాధారమిదంజగత్। భర్గస్స్వసాక్షాత్కారేణావిద్యాతత్కార్యదాహకమ్॥ దేవస్యద్యోతమానస్యస్వానందాత్క్రీడతోపివా। ధీమహ్యహంసఏవేతి తేనైవాభేదసిద్ధయే॥ ధియోంతఃకరణవృత్తీశ్చ ప్రత్యక్ప్రవరచారిణీః। యఇత్యలింగధర్మం యత్సత్యజ్ఞానాదిలక్షణమ్॥ నోస్మాకం బహుధావ్యస్తభిన్నభేదదృశాంతథా। ప్రచోదయాత్ప్రేరయేచ్చప్రార్థనేయం విశిష్యతే ఇతి॥ అత్ర శ్లోకోపకారే జపలక్షణం నిర్ణీతం॥ తథా మధ్యాహ్నసంధ్యాయామాసీనః ప్రాఙ్ముఖో జపేత్। తిష్ఠన్వాపి జపేద్దేవీమాదిత్యాభిముఖో ద్విజః॥ కృత్వోత్తానౌ కరౌ ప్రాతస్సాయంచాధోముఖౌ కరౌ। మధ్యే ప్రసారితౌ కరౌ జప ఏవముదాహృతః॥ ఋగ్భిర్వాభిసమ్మోహాస్తామధ్యేహృదయసన్నిభౌ॥ మధ్యేమధ్యాహ్న ఇత్యర్థః॥ సాయంముఖసమాః కృత్వా జపేత్కాలత్రయం సుధీః॥ గాయత్రీజపాదౌ కరశుద్ధిరుదాహృతా తల్లక్షణం॥ *॥ ప్రకోష్ఠే మణిబంధే చ పార్శ్వయోః స్థలయోరపి। తత్పృష్ఠే చ తదగ్రే చ కర

—* కాలత్రయే ఉపస్థానమంత్రనిర్ణయః. *—

శుద్ధిరుదాహృతేతి॥ అథోపస్థానమంత్రాన్వ్యాఖ్యాస్యామః॥ ఆపస్తంబీయానాం ప్రాతస్సాయమిమమ్మే వరుణేత్యుపస్థానమంత్రః మధ్యాహ్నే ఆసత్యేనేతి ప్రాతస్తుమిత్రస్యేతి తత్ర వృద్ధవసిష్ఠః॥ *॥ ప్రాణాయామైస్త్రిభిః పూతో గాయత్రీజపమాచరేత్। అథోపతిష్ఠేదాదిత్యముదయంతం సమాహిత ఇతి॥ చంద్రికాయాం॥*॥ జపంకృత్వా విధానేన సంధ్యోపాసనమాచరేత్। ఉపస్థానం స్వకైర్మంత్రైరాదిత్యస్య తు కారయేత్॥ స్వకైస్స్వశాఖాపఠితైః స్వలింగైర్మంత్రైరిత్యర్థః॥*॥ ఋగ్భిస్సాయం వారుణీభిరుపస్థాయ ప్రదక్షిణమ్। కుర్వన్దిశో నమస్కుర్యాద్దిగీశాంశ్చ పృథక్పృథగితి ఆశ్వలాయనశాఖినామయం విభాగః॥ ప్రాతర్మైత్రీభిస్సాయం వారుణీభిరాదిత్యముపతిష్ఠేత తదుక్తమాశ్వలాయనస్మృతౌ॥*॥ అథోపతిష్ఠేదాదిత్యముదయంతం సమాహితః। మైత్రీభిర్వారుణేనాస్తంగతమూక్తైన బహ్వృచ ఇతి॥ యద్యపి గృహ్యేనోక్తం తథాపి స్మృతౌ తేనైవోక్తత్వాత్కర్తవ్యం గృహ్యేఽనుపస్థానానుక్తిస్తు తస్యాం లోత్సన్నశాఖాయామభావాత్-గృహ్యస్యోత్సన్నశాఖామూలత్వమాపస్తంబీయేదృశ్యతే తేషాముత్సన్నాః పాఠాః ప్రయోగాదనుమీయంత ఇతి నను సపవాశ్వలాయనః కథం స్మృతౌ తన్నిబంధతి చేన్న అనుమేయవేదమూలస్మృతిషూపస్థానస్యోక్తత్వాదాశ్వలాయనేన స్మృతౌ సంబంధనం కృతమితి న కశ్చిద్దోషః శ్రుతేరయమర్థః ప్రాతశ్చ తిసృభిః మైత్రీభిః మిత్రస్యేత్యాదిభిః ఆదిత్యముపతిష్ఠేత వారు

ణేనయచ్ఛిద్ధితేవిశోయథేతిపంచర్చేనసూక్తేనసాయమితిఅథసూత్రేమిత్రస్య చర్షణీధృతఇతినతత్రప్రోక్తమ్। తో యచ్ఛిద్ధితేవిశోయథేతిపంచర్చం వారుణమితిజపాంతే(ప్రాతస్సౌరైర్మంత్రై)స్సూర్యమనుపతిష్ఠతిసాయంవారుణేనయద్వో వయత్రజాతవేద ఇత్యాశ్వలాయనశాఖినాముపస్థానమంత్ర ఉక్తఇతిచేన్న పూర్వోక్తాశ్వలాయనస్మృతివిరోధః ఆశ్వలాయనానభిమతత్వాత్ గార్గ్యాశ్వలాయనాచార్యవిరోధాచ్చ కతిశాఖాశ్వలాయనాస్తు కాలద్వయేపి జాతవేదసఇత్యుపస్థానమాచరంతి తత్స్మృత్యాచారవిరుద్ధమిత్యుపేక్ష్యం సాయముపస్థానమంత్రో వ్యాఖ్యాయతే॥ ఇమంమేవరుణేతి ప్రాంకశ్చిచ్ఛునశ్శేపో నామ

మూలమ్—ఇమంమేవరుణ—ప్రియాంసహ.

ఋషిఃపశుత్వేనయూపేబద్ధస్సన్ తత్స్వబంధనవిమోచనార్థంవరుణంప్రార్థయామాస తత్ప్రార్థనాప్రకారశ్చానేనమంత్రేణద్యోత్యతే తథాహి హేవరుణ ఇమంమేమదీయంహావమాహ్వానంశ్రుధిశ్శృణుశ్రుత్వాచవ్యాకృష్టోపస్థం వసీవిహార్దిఃఅస్యాసామపిదృశ్యతఇతిదీర్ఘః ప్రార్థనారూపమాహ్వానంశ్రుత్వాపిభావఃకింతేనత్రావణేనేత్యతఆహ అద్యేతిఅద్యఇదానీంసిందీర్ఘశ్చాందసఃమృడయబంధవిమోచనాత్మాంసుఖినంకుర్విత్యర్థఃనన్వవరుణఃకస్సంబంధఇత్యాతఆహ త్వామితి త్వాంభవంతంఅహంఅవస్యుఃఅవనమాత్మనఇచ్ఛన్ ఆచకే న తు ఇతరం కామయేన కేవలంకామనామాత్రంకింతుస్తుతిపురస్సరంశరణాగతోస్మిత్యాహ ఆచకఇతి తతిస్సైత్రవిభక్తిలోపశ్ఛాందసః ఆచకేఇత్యర్థః బ్రహ్మణాస్తుత్యాత్మనామంత్రేణవందమానసమస్కారంకుర్వన్ త్వాత్వాంయామిప్రపద్యే తత్స్వంభక్తజనపరిపాలకోభవసిఅతోహంత్వామేవగతిః తారంభజన్ తవశరణాగతోస్మి తేనమాంమృడయఅన్యథాశరణాగతపరిత్యాగో మహాదోషాయభవేదితి భావః నకేవలంమమైవైతదభిమతం అపితుయష్టుర్యజమానస్యాపి తద్రక్షణమిష్టమాణమేవేత్యాహ తదితియజమానఃయష్టాహవిర్భిరాజ్యాదిభిస్త్వదర్థంసమర్పితైరిత్యర్థఃకరణైఃతద్రక్షణమాశాస్తేప్రార్థయతేతస్మాదవశ్యం సుఖయేతి భావఃవినయపూర్వకంస్వకృతంయాచనంవరుణాయభగవతేసమ్ప్రదాతిఅహేడమానఇతిహేవరుణత్వముహేడమానఃఅనాదరమకుర్వన్ అక్రుధ్యన్వాఇహాస్మిన్కాలేబోధిమమయాచనంబుధ్యస్వమత్కృతంయాచనం అనుగ్రహాణేత్యర్థఃకిఫలితార్థమాహ ఉరుశగంసఇతిఉరుభిమంత్రైఃశంసనీయఃతస్యసంబుద్ధిః హేఉరుశంసఉరుకీర్తిమన్ నఃఅస్మాకంయజమానాద్యపేక్షయాబహుత్వోక్తిః అన్యథాఇమంమేవరుణేత్యత్ర ఏకవచనప్రయోగాద్యత్ర బహువచనప్రయోగాచ్చఅనన్వయప్రసంగఇతిమంతవ్యంఆయుః జీవితం మాప్రమోషీః మాప్ర

ణాశయ అస్మాకం వేదోక్తమాయుష్యం దేహాత్యర్థః యదితి చిద్ధిత్యవ్యయద్వ
యం పాదపూరణార్థం హే దేవ వరుణ తే తవ ఉపాసనాత్మకం వ్రతం యత్ త
త్ ద్యవిద్యవి దివసే దివసే ప్రతిదివసమిత్యర్థః ప్రకర్షేణ మినీమసి తరల్యామః
ఇదంత సిదితి మసిశబ్దే పరే తదంత ఇకారః తత్ర దృష్టాంతః విశో యథా సర్వాః
ప్రజాః స్వస్వవ్యాపారం యథాతరల్యాంతి తద్వత్ హే యస్మాత్ త్వదీయమేవస
ర్వదా తరల్యామః తస్మాత్త్వమేవ పరిచరామేతి వాక్యశేషః యద్వామిని
మసి ప్రణష్టం కుర్మః తత్ర దృష్టాంతః విశో యథేతి విశో మనుష్యాః అజ్ఞానినః య
థా తద్వదిత్యర్థః మదీయ వ్రతలోపనిమిత్తకాపరాధం క్షమస్వేతి వాక్యశేషః
యత్కించేతి హే వరుణ దైవ్యే దేవలోకవర్తిని జనే త్వయి ఇత్యర్థః యత్కించె
దమభిద్రోహం స్వల్పమధికం వా ద్రోహం అనాచారరూపమిత్యర్థః అచిత్తి అ
చిత్త్యా అజ్ఞానేన మనుష్యాశ్చరామసి కుర్మః కించ తేవ యద్యదపి ధర్మాధ
ర్మం దీర్ఘశ్ఛందసః త్వదీయం కర్మ యుయోపిమ వినాశయామః హే దే
వ తస్మాదేనసః ద్రోహాత్ నః అస్మాన్ మారీరిషః మా హింసీః ధర్మలోపనిమిత్త
మేనః పరిహృత్య అస్మాన్ పాలయేత్యర్థః కించ కితవాసః ధూర్తసమానాః ఆజసే
దసుగిరిజసేరసు గాగమః స్వార్థసాధనపరాః ఋత్విజః యత్కర్మాంగం రిరిపుః
నాశితవంతః న దీవి సమ్యగ్వ్యవహృతౌ న ప్రావర్తంతేత్యర్థః యద్వా ఘేతి ఇత్య
వ్యయద్వయం పక్షాంతరవాచి ఘేతి పాదపూరణే పాపవాచకో వా నిపాతః
యద్వా అథవా యత్పాపం సత్యమవశ్యం కృతం అజ్ఞాత్త్వే వకృతమిత్యర్థః య
దఘం సత్యమిత్యవ్యయ ఉత అపి చ యతిధర్మస్వరూపం న విద్మ న జానీమ ఇతి యత్
వర్ణాశ్రమబోధితస్య ధర్మస్య తత్త్వం న జానీమ ఇత్యర్థః అస్తు తతః కింతత్రాహ స
ర్వాతి సర్వాణి ఋత్విగ్భిరానీతం జ్ఞాత్వా కృతమజ్ఞానేన కృతం చేత్యేవమ
స్మాభిస్సహాధాకృతాన్యేవాంసి సంతి తాని సర్వాణ్యేనాంసి విష్యపోంతకర్మ
ణి అస్మాత్ స్వకాశాత్ విశేషేణ అపనీతానికురు వినాశయేత్యర్థః ఏవమధిక పాపని
రాసమాకాంక్షన్ ఉగ్రపాపనిరాసమాకాంక్షతే శిథిరేవేతి హే దేవ శిథిరేవ
శిథిలాని ఛాందసమేతత్ యాన్యేనాంసి త్వద్రాణి పాతకాని తాని సర్వాణి పా
పాని స్యేత్యన్వయః అథ గతపాతకానంతరం హే దేవ వరుణ తే తవ ప్రియా
స్యామ ప్రియాథ వేమ అత్రేదం ప్రతిభాతి అయం మంత్రః సూర్యోపస్థానే వినియు
క్తః నను వరుణలింగాత్ మంత్రస్య వరుణోపస్థాన ఏవ వినియోగః ప్రతీయత ఇతి
చేత్సత్యం తథాపి వారుణీభి రాదిత్య ముపస్థాయ ప్రదక్షిణమితి ద్వితీయా శ్రు
త్యా లింగాపేక్షయా ప్రబలయా తల్లింగస్య బాధితత్వాదాదిత్యోపస్థాన ఏవ
మంత్రో వినియుజ్యతే న తు వరుణోపస్థానే ఏతత్సర్వం తృతీయాధ్యాయవిచా

తంతథాహిఐంద్రియా గార్హపత్యముపతిష్ఠత ఇతి శ్రూయతే ఇంద్రో దేవతాయస్యా ఋచిసేయమైంద్రీ తయా ఇంద్రాణ్యా కదాచన స్తరీరసి నేంద్రసశ్చసీత్యాదితల్లింగాదింద్రోపస్థానే మంత్రస్య వినియోగః ప్రతీయతే గార్హపత్యమితి ద్వితీయయా శ్రుత్యా తు గార్హపత్యోపస్థానే తేన సంశయః ఉభయం సముచ్చిత్యోపస్థేయం ఉత గార్హపత్యమేవేతి - తత్రాయం నిర్ణయః - గార్హపత్యోపస్థాన ఏవ మంత్రస్య వినియోగః - లింగాపేక్షయా శ్రుతేః ప్రబలత్వాత్ ఉక్తంచ శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాదితి - తస్మాత్సముచ్చిత్య ఏకస్యైవ ఉపస్థానే న మంత్రస్య వినియోగ ఇతి సిద్ధం - ఏతత్సర్వం పరాశరమాధవీయే యద్యపి వరుణస్యోపస్థానం లింగబలాత్ప్రాప్తం ప్రముత్యాదినా విశేషా నిరూపితః - ప్రాతరుపస్థానమంత్రో మాహ - మిత్రస్యేతి - అహరభి

మూలమ్ — మిత్రస్య - దూరాత్.

మానీ ఆదిత్యో మిత్రః - చర్షణ్యః ప్రజాః వ్విషే రాదేశ్చ ఇత్యౌణాదికసూత్రేణని ప్రత్యయః - ఆదేశ్చ చకారః తా నాం ధరో వర్షణీధృత్ - తస్య దేవస్య శ్రూయత ఇతి శ్రవః యశః సానసిం సమ్యగ్భజనీయం సత్యమపి నాశి చిత్ర మాశ్చర్యం యథా తథా అతిశయేన శ్రూయత ఇతి చిత్రశ్రవస్తమం - శ్రోతృజనమనస్సుఖకరమిత్యర్థః - ఏవంభూతం మిత్రస్య శ్రవః స్తౌమీతి శేషః - అథవా చర్షణీధృతః మనుష్యాణాం ధారయితుః - మిత్రస్య దేవస్య మిత్రనామక దేవస్యేత్యర్థః శ్రవః శ్రోతుం యోగ్యం యశః మహదస్తీతి శేషః - సానసిం ఫలదానశీలం - సత్యం సత్యవాదినం చిత్రం శ్రవః కీర్తిః యస్య అసౌ చిత్రశ్రవాః అతిశయేన తాదృశం చిత్రశ్రవస్తమం యజామహ ఇతి శేషః - మిత్రమేవ పునరపి స్తౌతి అయం మిత్రః ప్రజానన్ తత్తదధికారం విద్వాన్ సర్వాన్ యాతయతి స్వే స్వే కర్మణి నియోజయతి - కించ - పృథివీం దాధార ధృతవాన్ ఉత అపి చ ద్యాం దివం చ ధారకించ - మిత్రః కృష్టీః మనుష్యాన్ అనిమిషా ప్రబుద్ధస్సన్ అనిమిషా అనిమిషాన్ దేవానిత్యర్థః - విభక్తిలోపశ్ఛాందసః అభిచష్టే సర్వతః పశ్యతి - సర్వప్రకాశయతీత్యర్థః - సత్యాయ అమోఘఫలాయ సత్యాత్మనే వా తస్మై మిత్రాయ హవ్యం చరులక్షణం ఘృతవత్ - ఘృతయుక్తం విధేమ కుర్మః - హే ఆదిత్య యో యజమానః తే తవ సంబంధినా వ్రతేన కర్మణా శిక్షతి అనుష్ఠాతుం శక్తో భవితుమిచ్ఛతి. హే మిత్ర మర్త్యః మనుష్యః సః యజమానః కర్మణా ప్రయస్వాన్ కర్మఫలయుక్తః అస్తు త్వోతః త్వయా ఊతః రక్షితః స యజమానః న హన్యతే రోగాదినా న పీడ్యతే న జయ్యతే వైరిభిర్నాభిభూయతే అపిచ త్వయా రక్షితమేనం యజమానం అగ్ంహసః పాపం అంతితః సమీపేనాశ్నోతి న ప్రాప్నోతి - దూరాదపి న వ్యాప్నోతి - మహదనుగ్రహశాలినం పురుషం

మూలమ్—ఆసత్యేన-పురస్తాత్.

క్షుద్రోపద్రవానస్పృశంతీతిభావః మధ్యాహ్నోపస్థానేవినియుక్తం మంత్రమాహ-ఆసత్యేనేతి-ఆసత్యేనసత్యస్వరూపేణ॥ శు॥ అహోవాదిత్యస్సత్యమితి శ్రుతేఃరజసారంజనాత్మకేన తేజోమండలేనవర్తమానఃసాయంప్రాతఃకాలయోఃఅమృతం దేవాదిరూపంమర్త్యంమనుష్యాదిరూపంనివేశయన్ జీవాత్మస్వకీయేనప్రకాశేనతత్తల్లోకేషుతాంస్తాన్ స్వస్వవ్యవహారక్షమాన్కుర్వన్నితిభావః- సవితా సర్వస్య ప్రేరకఃవృష్టిప్రదాతా వా సకలకామితప్రదో వా హిరణ్యయేనఅభిమతగమనయోగ్యేనసువర్ణవిరచితేనరథేనస్యందనేనరమతేస్మిన్నిత్యర్థేవ్యుత్పన్నోరథశబ్దఃదివిప్రకాశమానస్తుభువనానిజగంతిపశ్యన్ ఆయాతి తాదృశంసవితారంధ్యాయామఇతి- కించ-వయంతమసస్పరిఅంధకారస్యోపరిఉత్తరంజ్యోతిఃతస్మాదధికత్వేనఉత్కృష్టంజ్యోతిః ఉత్పశ్యంతః దేవత్రాదేవేషుమధ్యేసూర్యంసూర్యత్వేనస్థితం దేవంఉత్తమంఉత్కృష్టతమంజ్యోతిః తేజస్స్వరూపంఅగన్మప్రాప్తాస్మఃముక్తాఃఇతి శేషః ఉదిత్యస్యేతి - ఉచ్ఛబ్దః పాదపూరణేఉకారఃసుఖముఖోచ్చారణార్థఃత్యం తంజాతవేదసం జాతానాం వేదితారంసూర్యం దేవంకేతవోరశ్మయఃఉద్వహంతిఅథవా ఉదిత్యంఅముందేవంసూర్యంజాతవేదసంవహ్నింప్రతిఉద్గమయంతిరశ్మయఇత్యర్థః అత్రసాయంకాలేవహ్నింప్రవిశతిసూర్యఃప్రాతరుదయకాలేసూర్యరశ్మయోవహ్నిః ప్రత్యుద్గమయంతీతిభావః- అత్రబ్రాహ్మణం॥*॥అగ్నింవావాదిత్యస్సాయం ప్రవిశతితస్మాదగ్నిర్దూరాన్నక్తందదృశేఉభేహి తేజసీసంపద్యేతే ఉద్యంతంవావాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీతి - కిమర్థమిత్యత ఆహ - దృశేఇతివిశ్వాయవిశ్వస్యదృశేదర్శనార్థంపక్షద్వయేపిసమానమేతత్ప్రయోజనమితిధ్యేయం-చిత్రంరక్తశ్వేతాదివివిధవర్ణంరశ్మీనామనీకంమండలమిత్యర్థఃకీదృశమిత్యపేక్షాయామాహ-చక్షురితి-అహరభిమానిదేవతామిత్రఃరాత్ర్యభిమానినీదేవతావరుణఃఉభయాభిమానినీదేవతాఅగ్నిః-తేషాంచక్షుఃచక్షుస్థానీయా-ననుకథమేతదభిగమ్యతఇతిచేత్-తేనప్రకాశితామిత్రాదయఃపశ్యంతిదృశ్యజాతంయస్మాత్తస్మాచ్చక్షుస్థానీయం-ఇదముపలక్షణంసర్వస్యాపిజగతఃచక్షుస్థానీయమేవ॥*॥కస్మాన్నాఽజగచ్చక్షురతకోశాత్ - ఈదృశంమండలముదగాత్-ఉదేతి- తథాతన్మండలగతస్సూర్యఃజగతోజంగమస్య తస్థుషః స్థావరస్యాత్మాద్యావాపృథివీద్యౌశ్చపృథివీచఅంతరిక్షంచఆప్రాఃఆపూరయతి- సర్వత్రపరిపూర్ణోభవతీత్యర్థః-మదభీష్టసిద్ధ్యర్థంఏవంసూర్యంఅహముపతిష్ఠఇతి శేషః- దేవహితందేవేభ్యోహితం చక్షుర్మనుగ్రాహకం తత్ప్రసిద్ధంపురస్తాత్-

ఉదయకాలేశుక్రం ఉచ్చరత్ ఉద్గమనశీలంఏవంవిధమాదిత్యమండలం। పశ్యేమ
శరదశ్శతం శతంశరద ఇత్యాద్యాయుః-ఏవముత్తర త్రాపియోజ్యం - శతంసంవత్స
రాణ్ ఆయురారోగ్యైశ్వర్యకామినో వయముపతిష్ఠేమహీత్యర్థః- జీవేమశర
దశ్శతం- వేదోక్తాయుష్యసంగతో భవామేత్యర్థః - నందామ పుత్రపౌత్రాదిభి
స్సమృద్ధాస్స్యామః- తథామోదామహృష్టాస్స్యామ- భవామ స్వస్థానే అభివృద్ధా
స్స్యామః శృణవామ ప్రియవచాంస్యేవ శృణవామ - ప్రబ్రవామ ప్రకృష్టవచనవ
క్తారస్స్యామ అజీతాస్స్యామ శరదశ్శతం శత్రుభిరితి శేషః జ్యోక్ ఉజ్జ్వలం సూర్యం
దృశే ద్రష్టుం ఆశాస్మహే యస్సూర్యః మహతః అర్ణవాత్ సముద్రాత్ ఉదగాత్
కీదృశః సరిరస్య మధ్యాత్ మధ్యాద్విభ్రాజమానః విశేషేణ దీప్యమాన ఇత్యర్థః- ఏ
తాదృశః యోదివాకరో స్సనః మామాం మనసా ఆదరేణ పునాతు పవిత్రం కరో
త్విత్యర్థః- కీదృశ ఇత్యాకాంక్షాయాం మహావృషభ ఇతివృషభస్సర్వేషాం కామి
తఫలానాం వర్షితా- లోహితాక్షః రక్తరశ్మిః విపశ్చిత్ విద్వాన్ సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః-
తాదృశ సూర్యస్సర్వదా మాం సర్వోపద్రవేభ్యః సంరక్షత్వితి భావః - అథ ఆ
శ్వలాయనానాం మధ్యాహ్నే సూర్యోపస్థానం కర్తవ్యం- ఉదిత్యమితి సూక్తే
న- తదుక్తం చంద్రికాయాం॥*॥ ఉదిత్యమితి సూక్తేన ఉపతిష్ఠేద్దివాకరం నిత్యం
మధ్యాహ్నసంధ్యాయాం ప్రణతిస్థానసంయుతమ్ ॥ సూర్యం పశ్యన్నుపాసీత
ధారయన్ పాదమేకతః॥ వృత్తికారేణోపస్థానలక్షణముక్తమ్॥ ఉపస్థానంత
దేవస్యాత్ప్రణతిస్థానసంయుతమితి- అథసంధ్యాత్రయేపి ప్రాచ్యాదిదిగ్వంద
నంతదధిదేవతేంద్రాదివందనంచకర్తవ్యం తదుక్తం - కుర్యాందిశో నమస్కా
ర్యాద్దిగీశాంశ్చ పృథక్పృథగితి॥ తత్రమంత్రాస్తు- నమః ప్రాచ్యై దిశ ఇత్యాదిభవ

మూలమ్—ఓంనమః ప్రాచ్యైదిశే-ర తుబు.

తి- తదుక్తం కశ్యపేన॥*॥ దిగ్దేవతా నమస్కారమంత్రో యస్సంధ్యయోర్భవేది
తి॥ మంత్రార్థస్తు- ప్రాచ్యైదిశే నమోస్తు నమస్స్యాదిత్యాదినా చతుర్థీ - ఏత
స్యాం దిశియాశ్చ దేవతాః- ఇంద్రాదయః ప్రతివసంతి తిష్ఠంతి ఏతాభ్యశ్చ నమో
స్తు- నమస్కారాది నమస్కారాంతం ఏకం యజురితి కేచిత్ -నిరుక్తాః- నమస్కా
రాద్యేకం యజుర్నమస్కారాంత మేకం యజురితి యాస్కాః నమశ్శబ్దః పూర్వః
పూర్వదాన్వేతి ఉత్తరః ఉత్తరేణాన్వేతీతి వివేకః- ఏవం సర్వం యోజ్యాః- నాపి
ప్రాచ్యై నమ ఇత్యత్రాపి శేషోస్తి- నాపి ప్రాచ్యై సవిత్రే దేవతాయై స్వాహేత్యుక్తే
ఆసత్యే నేత్యాదావపితస్యత్వాత్ నామశబ్దస్య యోగవృత్త్యా తత్రాపి నామ
ర్థ్యాదితి చేన్న- నాపి త్రిపదస్య తథాత్వేపి తత్సవితుః ప్రయోగనియమః- తత్రై
వప్రయోగ బాహుళ్యాద్యథా వివరణకారమతే పంకజాదిపదానాం కేవల

యోగిత్వేపి ప్రయోగబాహుళ్యాత్ కామలఏవ ప్రయోగః- నతు శైవాలాదావి
తి-కించ- ఉపనయనకాలే పవిత్రం భో అనుబ్రూహీత్యవిశేషేణ ప్రార్థనా
యాంకృతాయామపి తస్మై వటవే ఆచార్యః తత్సవితురిత్యేతామేవ బ్రువ ముప
దిశతి న త్వాసత్యేనేత్యాదికాం- కామః కామాభిమానీ దేవః అకార్షీత్ స ఏవ క
రోతి నాహం కారోమి||స|| కామః కర్తా నాహం కర్తేతి శ్రుతేః- కుర్వన్నపి న లి
ప్యత ఇతి స్మృతేశ్చ మన్యుః తదభిమానీ దేవః అన్యత్పూర్వవత్ తస్మై కామాయ మన్య
వే నమోస్త్విత్యర్థః- యా పృథివీ యా ఆపః యత్తేజః యో వాయుః యదాకాశం
పంచమీపాతశ్ఛాందసః- తేభ్యః పంచభూతేభ్యో నమోస్త్విత్యన్వయః - అథ
వాసుదేవాయ నమస్సమర్పయతి ఓం నమ ఇతి ఓం ఓంకారవాచ్యాయ భగవతే
ఐశ్వర్యాదిసంపన్నాయేత్యర్థః - తదుక్తమాచార్యైః|| * || ఐశ్వర్యస్య సమగ్ర
స్య వీర్యస్య యశసః శ్రియః| జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరితా ఇతి-వ
సుదేవస్యాపత్యం వా వాసుదేవః యద్వా వసంత్యస్మిన్ జగంతీతి వాసుః స చాసౌ
దేవశ్చేతి విగ్రహః- తస్మై నమ ఇత్యర్థః- అథ సంధ్యారూపాం పరాం దేవతాం
ప్రార్థయతి- యామితి- సర్వాణి భూతాని యాం సంధ్యాం నమస్యంతి సా సంధ్యా
మామభిరక్షత్విత్యన్వయః అత్రేదం తత్త్వం విచార్యతే- అత్ర సాయం ప్రాతరి
తి విశేషోపాదానాత్సంధ్యే ఉభే ఏవ న తు త్రిస్రః- అత ఏవాపస్తంబసూత్రే సంధ్య
యోర్బహిర్గ్రామాదాసనమిత్యత్ర ద్వివచనముపాత్తం- ఆశ్వలాయనసూత్రే
పి- యజ్ఞోపవీతీ నిత్యోదకస్సంధ్యాముపాసీతేత్యారభ్య ఏవం ప్రాతః ప్రాఙ్ము
ఖస్తిష్ఠన్నామండలదర్శనాదిత్యంతేన ఉభయోరేవ సంధ్యయోరుపాదానం
కృతం మాధ్యాహ్నికీ సంధ్యా తు స్మృతి వచోభ్యస్సమాగతా న తు గృహ్యకార
వచోభ్యః అత్రేదమపి జ్ఞాపకం భవతి యద్ధర్మజ్ఞాః ప్రమాదాదినా కదాచిన్మా
ధ్యాహ్నికసంధ్యామకృత్వైవ భోజనే కృతే న దోష ఇతి వర్ణయంతి- తథాపి
స్మృతికారైరంగీకృతత్వాత్ న మాధ్యాహ్నికీ పరిత్యాజ్యేతి సర్వం సుందరం-శి
వాయ విష్ణురూపాయేత్యారభ్య ఉత్తమే శిఖరే జాత ఇత్యంతం పురాణశ్లోకాస్స్పు
ష్టార్థాః- ఉత్తమే శిఖర ఇతి జపాదూర్ధ్వం గాయత్రీప్రస్థాపనమంత్రః- ఏతత్ప

మూలమ్ — శివాయ- నమః,

ర్యంతమేవ సంధ్యాకర్మాపరహస్యం|| * || దేవిప్రస్థాపనాంతం స్యాత్సంధ్యా
కర్మమునిరితమితి వచనాత్ తస్యాయమర్థః- భూమ్యామవస్థితో యః మేరునా
మకపర్వతః తస్య మూర్ధ్ని ఉపరిభాగే జాతే విద్యయా నే ఉత్తమే శ్రేష్ఠే శిఖరే ఉ
తత్పృష్ఠశిఖరాకారే మందిర ఇత్యర్థః- స్థాతుమితి శేషః- బ్రాహ్మణేభ్యః నిరంతర
ఉపాసకేభ్యః ద్విజేభ్యః అభ్యనుజ్ఞాతా సతి హే దేవి భగవతి గచ్ఛ యథాసుఖం

అస్మానుపాసకాననుగృహీత్వాయథాసుఖంయథాకామంయథాగతంగచ్ఛేత్య

మూలమ్—ఇదంద్యావాపృథివీ-నమోస్తుతే,

ర్థః-శిష్టంస్పష్టం-ఇదమితిస్వరణార్థం ద్యావాపృథివ్యౌస్తాతి-హేపితః హేద్యౌః
హేద్యులోక హేమాతః హేపృథివి॥శ్రుతిః॥ ఇయంవైమాతా అసౌపితాపృథివి
మాతేతి శ్రుతేః-వాంయువాంప్రతివాకరణీయం - ఇహకర్మణియద్వచన
ముపబ్రువేబ్రవీమి-హేద్యావాపృథివీద్యావాపృథివ్యౌద్వివచనాభావశ్ఛాం
దసః ఇదంమదీయంవచనంసత్యమస్తుకింతద్వచనమిత్యపేక్షాయామాహ- భూ
తమితి-ఆపోభిఃఅస్మద్రక్షకైః సహదేవానాంసర్వేషాంసురాణామిదముపల
క్షణంసర్వేషాంభూతానాంచజ్ఞేయం-అవమేరక్షకేయువామితిశేషః - భూ
తంభవంతంఅస్మదాదీనాందేవానాంచసంరక్షకేభవతమితియద్వచనంఇదంస
త్యమస్త్వితితాత్పర్యం-వయమపిభవత్ప్రసాదాత్ ఇషమన్నంవృజనంతాప
వర్జితంజీరదానంజీవస్యదాతారంవిద్యాముపలభేమ-విదుల్లాభేస్వయన్నా
పవర్జితంభోక్తుస్తాపనివర్తకంజీవనోపాయంచయదన్నంతదన్నంలభేమ
హీత్యర్థః-ఇతఃపరంఆకాశాదిపురాణశ్లోకార్థాస్స్పష్టాః ఇదానీంసంధ్యాకర్తు
సాద్గుణ్యార్థంసకలభువనవర్తిగోబ్రాహ్మణేభ్యశ్శుభంప్రార్థయన్ ప్రవరా

మూలమ్—చతుస్సాగరపర్యంతం-అభివాదయే

న్వితస్వనామకీర్తనపురస్సరంభగవతీంవరదాందేవతామభివాదయతే - చతు
స్సాగరపర్యంతమితివాక్యార్థస్స్పష్టఏవ - అత్రకేచిత్ సాగరాణాంచతుష్ట
యత్వంసంఖ్యాయాఃసప్తసంఖ్యాయాఅప్యుపలక్షణత్వాత్-తథాచసప్తసాగ
రమధ్యేయాశ్చగావఃయేబ్రహ్మణాస్సంతితాభ్యః తేభ్యశ్శుభమస్త్వితివాక్యా
ర్థః-పర్యవస్యతీతివర్ణయంతి-పరేతుముఖ్యార్థమేవావలంబ్యనోపలక్షయం
తి-అత్రశుభపదస్యాస్తివచనత్వాత్తద్యోగేనమస్స్వస్తిస్వాహేత్యాదినా
చతుర్థీ-అన్యేతుశుభపదస్యహితార్థవాచిత్వాత్తద్యోగేనహితయోగేచే
తిసూత్రేణచతుర్థీతికథయంతి-అతభోఇతినస్వర్థకం-అయిభగవతివాగ్దేసం
ధ్యేత్వామితిశేషః-అభివాదయేనమస్కుర్వేఇత్యాత్మనేపదమితికేచిద్వ్యాచ
క్షుః తేఽన్యా తదవిస్మృతపూర్వావాచః - తథాహిఉత్తమేశిఖ ఇత్యత్రైవభ
గవతీప్రస్థాపితా-తథాచకుత్రేదభివాదనంవినియుక్తంస్యాత్-తావస్స్వ్యం
తమేవంసంధ్యావందనకలాపస్యకించతేష్వనధీతస్మృతివచనాః-తథాహిచం
ద్రికాయాం॥*॥ఆత్మపాదౌనమస్కృత్వాగోత్రప్రవరపూర్వకమితి॥నమస్కృ
త్వాస్పృష్ట్వేత్యర్థః- ఆత్మపాదౌతథాభూమింస్పృష్ట్వేతివచనాత్॥*॥న
క్షత్రంచతథాభూమింద్విజానప్యభివాదయేత్ । కనిష్ఠానపి వేదజ్ఞాన్స్వం

ధ్యాకాలేభివాదయేత్। వినా పుత్రంచ శిష్యంచ దౌహిత్రం దుహితుఃపతిమ్॥ ఇత్యాదివచోభిస్సంధ్యాదేవతాభివాదనస్యానుక్తత్వాత్ - ద్విజాద్యభివాదనస్యోక్తత్వాచ్చ తదభివాదనం ప్రస్తుతవాక్యార్థః॥ - ననుసంధ్యాయా అపిగరీయస్త్వాత్పునరభివాదనమస్తి అభివాదనప్రకారమాహ భగవానాపస్తంబ మునిః॥*॥ దక్షిణం బాహుం శ్రోత్రసమం ప్రసార్య బ్రాహ్మణోభివాదయీతోరస్సమం రాజన్యో మధ్యసమం వైశ్య ఇతి ద్వాభ్యాం కరాభ్యాం ద్వావపికర్ణౌ సంగృహ్యాభివాదనం కార్యమితి కేచిత్ - నాయం సమీచీనః పక్షః ఇతి ప్రతిభావతి- దక్షిణం బాహుమితి దక్షిణబాహు నా దక్షిణకర్ణమాత్రం సంగృహ్యాభి వాదనం కార్యమితి స్పష్టం ప్రతీయమానత్వాత్ - తథైవాలిఖితశిష్టాచారాచ్చేతి సమర్థనీయమ్। ... ... *

శ్లో॥ స్నానిత్యం పఠగచ్ఛతో ధ్రువమితి స్పష్టం హి భూమండలే తస్మాత్రిహంచిదిహ ప్రవిష్టమపి చేన్న్యస్తం న చ స్యాత్ ప్రతమ్। భక్త్యా ఘూర్జితదోషభీషణపటు శ్రీదక్షిణామూర్తిసత్పాదాంభోజసమర్పితా కృతిరియం ప్రత్యక్ష్యా మానాథవేత్। విబుధా స్సహృదా సాధూనా స్క్రియేతాః కృతాంజలిః। వివేచయంతు సద్గ్రంథస్యాగతే స్యాన్మత్పరిశ్రమమ్॥ శ్రీకృష్ణం బుధరాజిరాజవినుతశ్శ్రీరామవిద్వన్మణేశ్శ్రీలక్ష్మీరపి యాం జజాన తనయం గౌరీశపాదానతమ్। తన్యాగోత్రధసముపవాసీ భగవన్మంత్రానుచింతాపరే సంధ్యావందననిర్ణయే నిరగమద్గుచ్ఛశ్చతుర్థోఽధునా॥ ... ... *

ఇతి శ్రీ రాఘవ దైవజ్ఞ వంశపయఃపారావారసుధాకర
శ్రీ రామభట్ట మహోపాధ్యాయ తనయస్య
శ్రీలక్ష్మీగర్భసముద్రసద్రత్నస్య శ్రీకృష్ణ
పండితస్య కృతౌ నిర్ణయకల్పవల్ల్యా
ఖ్యాం సంధ్యావందనభాష్యే-
చతుర్థగుచ్ఛః.

హరిః- ఓమ్, తత్సత్.

శ్రీగోపాలకృష్ణార్పణమస్తు.

